

ISSN 2786-4774 (Print)
ISSN 2786-4782 (Online)
<https://doi.org/10.53317/2786-4774>

Політичні дослідження

2 (12)
2026

Political Studies

Політичні дослідження. 2026. № 2 (12)

Політичні дослідження Political Studies

2 (12)
2026

Науковий журнал • Заснований у квітні 2021 року • Виходить 4 рази на рік • Київ

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

- Олександр Висоцький, Тетяна Кулик**
Дилема безпеки як методологічна призма осмислення сучасних міжнародних відносин 3
- Тетяна Бевз**
Теоретичні виміри національної консолідації в умовах війни: інтеграція світового наукового досвіду 33
- Марина Баранівська**
Популізм як дискурсивна практика влади: інтерпретація в межах теорії Мішеля Фуко 50

Політичні інститути та процеси

- Олександр Дем'янчук, Олексій Олецький, Ростислав Сидоров**
Перспективи аналізу, моделювання та прогнозування соціально-політичних процесів на основі цифрових двійників 62
- Світлана Брехаря**
Судова влада та антикорупційний блок: трансформації в умовах війни 81

CONTENTS

Theory and History of Political Science

- Oleksandr Vysotskyi, Tetyana Kulyk**
Security Dilemma as a Methodological Prism for Understanding Contemporary International Relations 3
- Tetiana Bevz**
Theoretical Dimensions of National Consolidation in Times of War: Integrating Global and Ukrainian Scientific Experience 33
- Maryna Baranivska**
Populism as a Discursive Practice of Power: An Interpretation within the Framework of Michel Foucault's Theory 50

Political Institutions and Processes

- Oleksandr Demianchuk, Oleksiy Oletsky, Rostyslav Sydorov**
Perspectives of Analysis, Modeling and Forecasting of Social and Political Processes Proceeding from the Digital Twins Concept 62
- Svitlana Brekharia**
The Judiciary and the Anti-Corruption Bloc: Transformations in Wartime 81

Андрій Стародуб

Минуле як ресурс і виклик: історичне підґрунтя для суверенізації народів Російської Федерації 105

Павло Гай-Нижник

Зовнішньополітична доктрина президента Д. Трампа і стратегія національної безпеки США: трансформації на тлі становлення нового світового порядку 122

Чілла Фединець (Угорщина)

Нагірний Карабах як приклад ліквідації «замороженого конфлікту»: геополітичні, правові та гуманітарні наслідки 144

Andriy Starodub

The Past as Resource and Challenge: Historical Preconditions for the Sovereignization Processes of the Peoples of the Russian Federation. 105

Pavlo Hai-Nyzhnyk

President D. Trump's Foreign Policy Doctrine and the US National Security Strategy: Transformations Against the Backdrop of the Emergence of a New World Order . . . 122

Csilla Fedinec (Hungary)

Nagorno-Karabakh as an Example of Resolving a "Frozen Conflict": Geopolitical, Legal, and Humanitarian Consequences . . . 144

Редактор *З. Болкотун*

Коректори *М. Ковальова, А. Мережко*

Технічний редактор *О. Бурдік*

Комп'ютерна верстка *О. Фуженко*

Підписано до друку 29.06.2026. Формат 70 × 100/16. Гарнітура Calibri, Palatino Linotype. Ум. друк. арк. 13,17. Обл.-вид. арк. 14,45. Тираж 140 прим. Зам. № 8087

Видавець і виготовлювач

Видавничий дім «Академперіодика» НАН України

01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів

видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-1>

УДК 351.86:327

Олександр Висоцький,

доктор політичних наук,
кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0003-0712-8499
vysalek@gmail.com

Тетяна Кулик,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
ORCID: 0000-0003-4422-7533
Kulyk.TV@nmu.one

Дилема безпеки як методологічна призма осмислення сучасних міжнародних відносин

Досліджено дилему безпеки як фундаментальну аналітичну конструкцію та універсальну методологічну призму осмислення сучасних міжнародних відносин в умовах глобальної невизначеності. Розкрито її значення як механізму, що пояснює відтворення недовіри, ескалацію конфліктів і парадоксальну трансформацію оборонних дій у джерело загроз.

Мета роботи — концептуалізувати дилему безпеки як комплексну методологічну призму аналізу міжнародних відносин, виявити її дворівневу структуру (дилема інтерпретації та дилема реагування), дослідити взаємодію матеріальних і психологічних чинників її динаміки, а також оцінити потенціал різних теоретичних підходів для пояснення та пом'якшення безпекового суперництва.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує структурно-функціональний, когнітивно-психологічний, порівняльно-теоретичний та системний аналіз. Використано також історико-генетичний підхід для простеження еволюції

Цитування: Висоцький О., Кулик Т. Дилема безпеки як методологічна призма осмислення сучасних міжнародних відносин. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 3—32. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-1>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

концепції дилеми безпеки та технологічний підхід, який дає змогу розглядати її як процес, що піддається управлінню через політичні, комунікативні та інституційні механізми.

Виявлено, що дилема безпеки має багаторівневий характер і функціонує як самовідтворюваний механізм, у якому інтерпретаційні помилки трансформуються у стратегічні дії, посилюючи спіраль недовіри. Виокремлено три основні підходи до осмислення безпекового суперництва — фаталістичний, поміркований і трансцендентний — та показано їхні евристичні можливості й обмеження.

Доведено, що дилема безпеки трансформується під впливом сучасних процесів, зокрема технологічної конкуренції, цифровізації та глобальної взаємозалежності, набуваючи нових форм у нефізичних просторах. Встановлено, що ефективне управління безпековою невизначеністю потребує інтеграції матеріальних і ідеаційних чинників у межах єдиної аналітичної концепції.

Зроблено висновок, що переосмислення дилеми безпеки як методологічної призми відкриває можливості для розробки інноваційних підходів до аналізу міжнародних відносин і формування стратегій пом'якшення конфліктності. Ключовою умовою є розвиток гібридних аналітичних моделей, що поєднують структурні, когнітивні та технологічні виміри міжнародної взаємодії.

Ключові слова: дилема безпеки, міжнародні відносини, стратегічна невизначеність, довіра, інтерпретація, парадокс безпеки, безпекове суперництво, методологія, міжнародна безпека.

Постановка проблеми. У сучасній системі міжнародних відносин, що характеризується високим рівнем невизначеності, зростанням стратегічного суперництва й ерозією усталених безпекових режимів, дилема безпеки набуває не лише емпіричного, але й фундаментального методологічного значення. Вона постає як базовий механізм пояснення того, чому навіть раціонально орієнтовані актори, прагнучи гарантувати власну безпеку, здатні продукувати взаємне зростання загроз і формувати ескалаційні спіралі конфронтації.

Ключова проблема полягає в тому, що у межах анархічної міжнародної системи держави змушені ухвалювати стратегічні рішення в умовах принципової неповноти інформації щодо намірів інших акторів. Це породжує дворівневу когнітивно-стратегічну напругу: з одного боку, необхідність інтерпретації дій і потенціалу інших держав (дилема інтерпретації), а з іншого — вибір адекватної відповіді на ці інтерпретації (дилема реагування). Помилки на кожному з цих рівнів мають тенденцію до взаємного підсилення, формуючи довготривалі траєкторії недовіри та конфлікту.

Додаткову складність становить структурна «двозначність» засобів безпеки, зокрема озброєнь, які не можуть бути однозначно класифіковані як оборонні чи наступальні. У поєднанні з психологічною проблемою «чужих розумів», тобто неможливістю достовірно реконструювати наміри іншого, це створює ситуацію перманентної інтерпретаційної невизначеності. У таких умовах навіть оборонні дії можуть сприйматися як потенційно агресивні, що запускає механізми взаємного страху та превентивного нарощування сили.

Актуальність проблеми суттєво посилюється в контексті сучасних міжнародно-політичних процесів, зокрема загострення суперництва великих

держав, руйнування режимів контролю над озброєннями, поширення ядерної зброї та російсько-української війни, яка продемонструвала крижкість міжнародного порядку та обмеженість інституційних механізмів стримування. Ці процеси свідчать про те, що дилема безпеки не лише зберігає свою евристичну цінність, але й трансформується у багаторівневий феномен, який охоплює міждержавні та глобальні виміри безпеки.

Попри значний теоретичний доробок у межах різних шкіл міжнародних відносин, залишається відкритим питання щодо можливостей концептуального подолання або принаймні пом'якшення дилеми безпеки. Наявні підходи пропонують різні відповіді — від визнання її неминучості до пошуку інституційних або трансформаційних шляхів її зниження, однак відсутність узгодженої методологічної концепції ускладнює системне осмислення цього феномену.

Усе це визначає необхідність переосмислення дилеми безпеки не лише як окремої теоретичної концепції, але як цілісної методологічної призми, здатної інтегрувати різні рівні аналізу міжнародних відносин і пояснити механізми формування сучасної безпекової динаміки в умовах глобальної невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці дилема безпеки набула статусу однієї з ключових аналітичних конструкцій для інтерпретації динаміки міжнародних відносин в умовах анархії. Класичне концептуальне оформлення проблеми пов'язане з працями Роберта Джервіса, який запропонував системне пояснення дилеми безпеки через співвідношення «наступ — оборона» та можливість розрізнення оборонних і наступальних озброєнь (Jervis, 1978). У цьому контексті стратегічна невизначеність постає не лише як функція матеріальних можливостей, а передусім як проблема інтерпретації намірів.

Подальший розвиток цієї проблематики відбувся у межах модифікованого реалізму, зокрема в концепції «контингентного реалізму» Чарльза Глейзера, який довів, що дилема безпеки не є фатальною і за певних умов може бути пом'якшена. Особливу увагу він приділив когнітивним та інформаційним викривленням, що породжують хибне тлумачення сигналів і, відповідно, посилюють спіраль недовіри (Glaser, 1997).

Важливий етап концептуальної ревізії пов'язаний із працею Шипіна Тана, який здійснив строге уточнення меж застосування поняття дилеми безпеки. Він обґрунтував необхідність дотримання чітких аналітичних умов: анархічності системи, відсутності апріорного агресивного наміру, взаємної невизначеності та самопідривного характеру безпекових дій (Tang, 2009). Такий підхід дав змогу уникнути концептуальної інфляції та відмежувати дилему безпеки від ширшого спектра конфліктів інтересів.

Синтетичну інтерпретацію дилеми безпеки як «трагедії» запропонували Кен Бут і Ніколас Вілер, котрі інтегрували матеріальні та психологічні виміри безпеки. В їхньому підході головним чинником ескалації є не-

значеність намірів, що підсилюється взаємним страхом і браком довіри (Booth & Wheeler, 2008).

У межах раціоналістичної традиції Ендрю Кідд розробив теорію довіри, що пояснює, як очікування щодо поведінки іншого актора формують рівновагу між кооперацією та конфліктом (Kydd, 2005). Його модель демонструє, що навіть за наявності об'єктивних підстав для співпраці стратегічна невизначеність може відтворюватися через недовіру.

Марк Белл та Кай Квек у новітньому дослідженні засвідчують інерційність дилеми безпеки на рівні масових уявлень. Їхні експериментальні результати вказують на стійкість сприйняття загроз навіть за умов інформаційної корекції, що підсилює аргумент про глибинний характер стратегічної невизначеності (Bell & Quek, 2026).

У контексті трансформації глобальної економіки Картер Брандадж звертає увагу на нові виміри дилеми безпеки, пов'язані з безпекою ланцюгів постачання та технологічною конкуренцією (Brundage, 2023). Це свідчить про розширення сфери прояву дилеми безпеки за межі традиційно військово-політичного виміру.

Значний внесок у розвиток неklasичних інтерпретацій зробив Амір Луповічі, який розглядає дилему безпеки крізь призму онтологічної безпеки. Він виокремлює низку поєднаних дилем, пов'язаних із напруженням між фізичною та ідентифікаційною безпекою, і пропонує механізми їх пом'якшення через рефлексивну політику (Lupovici, 2026).

У вітчизняному науковому дискурсі вагомий внесок в осмислення безпекових процесів зробив Олександр Висоцький, який обґрунтував значення політичної безпеки в структурі міжнародної безпеки (Висоцький, 2021), а також розвинув технологічний підхід до аналізу міжнародних відносин (Висоцький, 2017) і виокремив технології забезпечення національної безпеки у зовнішній політиці держав (Vysotskyi, 2023). Зосередження уваги на працях О. Висоцького зумовлене їх безпосередньою релевантністю із досліджуваною проблематикою, зокрема розробкою технологічного підходу до аналізу міжнародних відносин. Саме цей підхід концептуально корелює з викладеним у статті баченням дилеми безпеки як процесу, що піддається інструменталізації та управлінню. Водночас варто зазначити, що вітчизняна наукова традиція містить ширший спектр досліджень міжнародної безпеки, які можуть бути предметом окремого аналізу. Обмеження обсягу статті зумовило селективний характер огляду з фокусом на концептуально найближчих підходах.

Отже, сучасний стан наукових досліджень свідчить про поступову еволюцію розуміння дилеми безпеки — від її класичного трактування як структурної пастки до багатовимірної аналітичної призми, що охоплює матеріальні, когнітивні, психологічні й технологічні аспекти міжнародної взаємодії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну теоретичну та емпіричну розробленість проблематики дилеми без-

пеки, у сучасному науковому дискурсі зберігається низка концептуальних і прикладних прогалін, що обмежують її евристичний потенціал як методологічної призми аналізу міжнародних відносин.

По-перше, більшість досліджень зосереджена на діагностиці причин виникнення дилеми безпеки та описі механізмів її ескалації, тоді як питання її цілеспрямованого управління залишається недостатньо розробленим. Зокрема, відсутня системна інтеграція технологічного підходу, який би дав можливість розглядати дилему безпеки не лише як об'єктивну структурну умову, а як процес, що піддається інструменталізації та регулюванню.

По-друге, недостатньо дослідженим залишається питання трансформації стратегічної невизначеності в умовах цифровізації, технологічної конкуренції та фрагментації глобального порядку. Сучасні прояви дилеми безпеки дедалі частіше виникають у нефізичних просторах (кіберсфера, інформаційне середовище, технологічні екосистеми), що потребує перегляду класичних аналітичних моделей.

По-третє, наявні підходи здебільшого або акцентують увагу на матеріальних чинниках (військовий баланс, ресурси), або на ідеаційних (довіра, ідентичність), проте їхня інтеграція в єдину операціоналізовану аналітичну концепцію залишається фрагментарною. Це ускладнює застосування дилеми безпеки як універсального інструменту аналізу складних багаторівневих взаємодій.

Крім того, недостатньо розробленими є механізми практичного зниження стратегічної невизначеності, зокрема через використання політичних, комунікативних та інституційних технологій. Відсутність чітко визначених алгоритмів або моделей таких технологій обмежує можливості їх застосування у реальній зовнішньополітичній практиці.

Отже, актуальним науковим завданням є розробка цілісної концепції, в якій дилема безпеки постає не лише як пояснювальна категорія, а як методологічна призма, що допомагає конструювати ефективні технології управління стратегічною невизначеністю в сучасних міжнародних відносинах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета цього дослідження — концептуалізувати дилему безпеки як комплексну методологічну призму аналізу сучасних міжнародних відносин, зокрема через розкриття її дворівневої структури (дилеми інтерпретації та дилеми реагування), виявлення взаємодії матеріальних і психологічних чинників її динаміки, а також визначення потенціалу різних теоретичних підходів (реалістичного, поміркованого та трансцендентного) для пояснення та пом'якшення безпекового суперництва в умовах усе більшої глобальної невизначеності.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує класичні та сучасні теоретичні інструменти аналізу міжнародних відносин з акцентом на концептуалізації дилеми безпеки як універсальної аналітичної призми. Основним дослідницьким методом у межах цієї роботи є аналітичне реферу-

вання та концептуальне узагальнення наукових джерел, що дає змогу систематизувати наявні теоретичні підходи до осмислення дилеми безпеки. Елементи прикладного аналізу реалізуються через інтерпретаційне застосування цих підходів до сучасних міжнародно-політичних процесів, зокрема російсько-української війни. Вихідною методологічною передумовою є розуміння міжнародної системи як анархічного середовища, у якому стратегічна взаємодія акторів характеризується невизначеністю намірів, обмеженістю інформації та необхідністю ухвалення рішень в умовах ризику.

Ключовим методологічним принципом виступає структурно-функціональний аналіз дилеми безпеки, що допомагає розкрити її дворівневу природу — як дилеми інтерпретації та дилеми реагування — і простежити механізми їх взаємного підсилення. Такий підхід забезпечує можливість аналізування не лише результатів міждержавної взаємодії, але й процесуальних аспектів формування стратегічних рішень.

У дослідженні також використано когнітивно-психологічний підхід, який допомагає врахувати роль сприйняття, хибних інтерпретацій, ефектів недовіри та феномену «чужих розумів» у формуванні безпекової динаміки. Це дає змогу інтегрувати матеріальні та ідеаційні чинники в єдину аналітичну рамку.

Значне місце посідає порівняльно-теоретичний аналіз, спрямований на зіставлення різних дослідницьких традицій — від класичного та наступального реалізму до поміркованих і трансцендентних підходів, що допомагає виявити евристичний потенціал кожного з них у поясненні та можливному пом'якшенні дилеми безпеки.

Окрему роль відіграє технологічний підхід, у межах якого дилема безпеки розглядається не лише як об'єктивна структурна умова, а як процес, що піддається інструменталізації. Це передбачає аналізування політичних, комунікативних та інституційних технологій управління стратегічною невизначеністю, що відкриває перспективу переходу від описових до прикладних моделей дослідження.

Методологічна стратегія дослідження містить історико-генетичний аналіз, що дає змогу простежити еволюцію концепції дилеми безпеки від класичних інтерпретацій до сучасних багатовимірних моделей, а також системний підхід, який забезпечує інтеграцію різних рівнів аналізу — від індивідуального до глобального.

Отже, обрана методологія має синтетичний характер і спрямована на подолання фрагментарності наявних підходів завдяки формуванню цілісної аналітичної концепції дослідження дилеми безпеки як багаторівневого феномену сучасних міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження доцільно розпочати з аналітичної конкретизації механізмів, через які дилема безпеки відтворюється у практиці міжнародної взаємодії.

Передусім її слід розглядати як структуровану ситуацію вибору, що формується на перетині двох взаємопов'язаних рівнів: інтерпретаційного та

поведінкового. Перший із них пов'язаний із необхідністю оцінювання намірів і спроможностей інших акторів в умовах принципової невизначеності: навіть ідентичні емпіричні індикатори (зокрема військова модернізація чи перегрупування сил) допускають альтернативні, однаково логічні, але взаємовиключні пояснення. Тож не стільки об'єктивні характеристики дій, скільки їх когнітивне прочитання визначає логіку подальшої взаємодії.

Другий рівень — рівень реагування — фіксує трансформацію інтерпретацій у конкретні стратегії. Тут вибір зазвичай коливається між демонстрацією стримувальної рішучості та спробами зниження напруженості через сигналізацію мирних намірів. Водночас ефективність будь-якої з цих ліній поведінки є похідною від адекватності початкової оцінки ситуації: інтерпретаційна похибка не зникає, а реплікується у практичних діях, посилюючи ризик небажаної ескалації або, навпаки, створення критичної вразливості. Отже, взаємозв'язок двох рівнів має кумулятивний характер, коли навіть незначні відхилення у сприйнятті здатні набувати системних наслідків.

Подальший аналіз вимагає також урахування чинників, що структурують саму динаміку цієї дилеми. З одного боку, йдеться про матеріальні параметри, передусім властиву озброєнням і військовій інфраструктурі функціональну амбівалентність, яка унеможливує їхню однозначну інтерпретацію. З іншого — про когнітивно-психологічні обмеження, пов'язані з принциповою недоступністю внутрішніх намірів іншого актора, що зумовлює підвищену чутливість до потенційних загроз і схильність до їх превентивного перебільшення. У сукупності ці виміри утворюють структуру, в якій дилема безпеки постає не як поодинокий епізод, а як відтворюваний механізм міжнародної політики.

Однією з ключових у контексті дилеми безпеки є ідея двозначності зброї, яка добре відома дослідникам контролю над озброєннями, хоч і не завжди під цим терміном, адже практична відмінність між наступальними та оборонними системами часто є проблематичною або суто умовною. Хрестоматійне припущення про те, що характер зброї визначається позицією того, «хто тримає на спусковому гачку», лише поверхово передає складність стратегічної логіки, оскільки в реальному міжнародному середовищі функціональне навантаження озброєнь залежить від контексту застосування, оперативних концепцій та взаємного сприйняття. Навіть у випадках, коли окремі види озброєнь можуть видаватися однозначно наступальними (меч) чи оборонними (щит), їхня реальна стратегічна природа визначається не інструментальною формою, а сполученням з іншими засобами та місцем у загальній військово-стратегічній доктрині. Так, у військовому мистецтві щит може виконувати критичну наступальну функцію, якщо його застосування інтегрується в маневрову або проривну операцію, що робить просте дихотомічне розрізнення концептуально неспроможним.

Наприклад, концепція «щита і меча», що слугувала підґрунтям змін до Стратегічної концепції НАТО 1952 р., розмежовувала роль європейських

конвенційних наземних сил, які підтримувались тактичною авіацією і військово-морськими силами, як «щита», покликаною стримувати і зв'язувати противника, та роль американських стратегічних ядерних сил як «меча», що мав забезпечити вирішальний удар. З цього приводу образно висловився Базиль Генрі Лідделл Гарт: «Вживання слова “меч” для характеристики засобу стримування, який забезпечується головним чином американською стратегічною авіацією, і слова “щит” для характеристики сухопутних військ НАТО. Цей “меч” не може бути практично використаний без того, щоб не призвести до обопільного знищення. Він нагадує старий церемоніальний японський меч, яким роблять харакірі. Старе слово “щит” не припускає захисту від нових форм агресії, які жалять і роз’їдають тіло країни, і які стали зараз більш ймовірними, чим удари меча. Щит не може захистити ні від ос, ні від пожеж» (Liddell Hart, 1960, p. 55).

У дискусіях щодо розгортання систем протиракетної оборони США прихильники десятиліттями наполягали, що такі системи мають переважно оборонний характер, оскільки спрямовані на захист території США від обмеженого ракетного удару з боку держав, які розглядаються як «ізої». Натомість критики вказували, що в умовах першого ядерного удару по потенційному противнику, здійсненого наступальними силами США, протиракетна оборона може виконувати роль «другого щита», мінімізуючи наслідки відповіді значно ослабленого противника. У цій інтерпретації оборонна система перетворюється на елемент наступальної стратегії, а її розгортання — на серйозний чинник дестабілізації стратегічного балансу, що суттєво підсилює динаміку дилеми безпеки.

Запитання «Що не є зброєю в руках іншого?» відбиває фундаментальну проблему невизначеності щодо намірів і стратегічних уподобань потенційного опонента. Це запитання не втратило актуальності й у XXI ст., адже характер політичного лідерства та репутація ключових акторів можуть істотно загострювати сприйняття загрози. Коли 2017 р. президентом США перший раз став Дональд Трамп, його імідж особи з непередбачуваним стилем ухвалення рішень викликав відчутне занепокоєння серед партнерів і противників, посилюючи двозначність сигналів зовнішньої політики. Ще драматичнішим виявився випадок з маніпулятивним використанням стратегічної невизначеності з боку В. Путіна напередодні та після початку російського повномасштабного вторгнення в Україну 2022 р., коли свідоме нагнітання двозначності щодо намірів, масштабів і потенційного застосування ядерної зброї стало інструментом психологічного тиску, спрямованого на підрив політичної волі інших держав.

Ці приклади висвітлюють центральний психологічний вимір дилеми безпеки, пов'язаний з проблемою «чужих розумів», тобто з об'єктивною неможливістю достеменно реконструювати мотивації, страхи, очікування й стратегічні цілі осіб, які ухвалюють рішення в інших державах. Політичні лідери й аналітики змушені робити висновки про чужі наміри на основі не-

повної інформації, неоднозначних сигналів і часто суперечливих індикаторів, а рівень упевненості в цих оцінках має бути максимально високим, оскільки ціна помилки в питаннях національної безпеки є надзвичайно високою. Хибна інтерпретація може призвести не лише до неефективного розподілу ресурсів, втрати міжнародного авторитету чи стратегічних переваг, але й до катастрофічних наслідків — від масових людських втрат до поразки і навіть окупації. Саме тому психологічний аспект невизначеності становить не периферійне, а структурно визначальне підґрунтя дилеми безпеки.

Проблема «чужих розумів» стає особливо наочною, коли розглянути численні приклади хибного сприйняття в міжнародній історії, які демонструють системний характер помилок у реконструкції мотивів та інтенцій зовнішніх акторів. Протягом століть як політичні лідери, так і аналітики здійснювали помилки різного масштабу — від неправильного трактування сигналів під час дипломатичних переговорів до некоректної інтерпретації розвідувальних даних, що у найкритичніших випадках призводило до неспроможності передбачити ворожі дії чи належно оцінити ймовірність ескалації конфлікту. Роберт Джервіс, який зробив визначальний внесок у вивчення психологічних вимірів міжнародної політики, наголошує, що поширене інтуїтивне припущення про здатність осіб, які ухвалюють рішення, «зазвичай сприймати світ досить точно», а всі випадки хибного сприйняття трактувати як випадкові відхилення, є концептуально хибним. На його думку, хибні інтерпретації не є винятком із правила, а радше відображають структурні обмеження людського мислення, інформаційного середовища та політичного контексту, у якому відбувається ухвалення рішень (Jervis, 1976, p. 3).

Дилеми, що випливають із проблеми «чужих розумів» та неоднозначного символізму озброєнь, супроводжують міждержавні відносини від витоків міжнародної історії й залишаються актуальними у сучасних стратегічних дебатах. Вважається, що перший ґрунтовний аналіз війни в західній традиції належить істориком і полководцю Фуکیدіду, у якому він фактично окреслив сутність дилеми безпеки як ключовий рушій ескалації. Описуючи причини Пелопоннеської війни, Фуکیدід наголошував, що її породило зростання могутності Афіні і страх, який це викликало у Спарти. На стратегічному рівні лідери обох полісів зіткнулися з необхідністю одночасного вирішення дилеми інтерпретації (визначення намірів і потенціалу іншої сторони) та дилеми реагування (вибору оптимальної лінії поведінки за умов невизначеності). Двоетапне когнітивно-стратегічне напруження, властиве дилемі безпеки, демонструє безперервність проблеми між довірою та страхом у міжнародній політиці протягом двадцяти семи століть (Allison, 2015, p. 2).

Концепція «пастки Фуکیدіда», розроблена Гремом Алісоном, описує високий ризик війни між висхідною державою та державою панівною, що відчуває виклик своїй перевазі. Г. Аллісон запропонував сучасне теоретичне осмислення цього феномену як структурної властивості міжнародної системи, що виникає в ситуації, коли держава-претендент прагне переглянути

наявний баланс сил, тоді як домінантна держава намагається його зберегти. У межах порівняльного дослідження Г. Аллісон проаналізував шістнадцять історичних випадків зіткнення між гегемонами та висхідними державами й виявив, що у дванадцяти з них суперництво завершилося великою війною. На цій підставі він дійшов висновку, що «пастка Фукідіда» становить системну та повторювану загрозу стабільності міжнародного порядку (Allison, 2015, р. 4). Центральним питанням його досліджень стало з'ясування того, чи здатні США і Китай у XXI ст. уникнути логіки силового зіткнення, властивої багатьом історичним аналогам. На думку Г. Аллісона, Е. Шмідта, та Дж. Мандела, запобігання ескалації потребує цілеспрямованого стратегічного управління суперництвом, зокрема інституціоналізованого діалогу, дипломатичної гнучкості і стриманості у демонстрації сили (Allison et al., 2021). Поширення цього підходу в аналітичних колах стало особливо помітним на тлі стрімкого зростання потуги Китаю та відповідного посилення стратегічної тривоги у США. До російського вторгнення в Україну 2022 р. саме тайванське питання вважалося найімовірнішою точкою виникнення конфлікту між великими державами — «війни переходу влади», яку низка аналітиків розглядала як майже неминучу за відсутності активних механізмів стримування ескалації (Allison et al., 2021).

Дилеми інтерпретації систематично ставлять перед особами, відповідальними за формування національної безпекової політики, складні аналітичні завдання, розв'язання яких передбачає оцінку суперечливих сигналів, неоднозначних намірів і стратегічних можливостей інших акторів. Проблеми виразно проявлялись у відносинах між наддержавами під час холодної війни, у міжетнічних конфліктах на Балканах у 1990-х роках, а також у сучасній еволюції стратегічної взаємодії між Китаєм та США. Особи, які формують політику, опиняються перед необхідністю визначити, чи свідчать військово-технічні новації та доктринальні зміни потенційних суперників про нагагання зміцнити власну безпеку і зберегти *status quo*, чи вони є індикатором ревізіоністських амбіцій, спрямованих на його перегляд. Додаткову складність становлять ситуації, коли заходи, мотивовані потребами захисту, на практиці підвищують вразливість інших держав, стимулюючи тим самим конфронтаційну динаміку. Хоча з аналітичної точки зору дилема реагування постає лише після того, як сформовано інтерпретацію намірів і потенціалу іншої сторони, на практиці обидва виміри дилеми безпеки (інтерпретаційний та реактивний) відбуваються паралельно й переплітаються в процесі ухвалення рішень. Дилема реагування ставить перед політичним керівництвом вибір між двома базовими стратегічними підходами. Перший передбачає спробу продемонструвати заспокоєння шляхом сигналів, риторики й поведінкових кроків, які знижують напругу та мінімізують ризик ескалації. Другий полягає у формуванні стримувальних сигналів, що мають на меті продемонструвати рішучість реагувати на потенційно загрозливі тенденції у військовій політиці та практиці іншої сторони (Jervis, 1978, р. 58—111).

Дилема безпеки фактично зникає лише тоді, коли дилема інтерпретації отримує остаточне рішення на користь позиції, згідно з якою інша держава однозначно кваліфікується як загроза національній безпеці і тому визначається як «ворог»; у такому випадку невизначеність щодо мотивів і намірів зовнішнього актора нібито усувається, оскільки питання інтерпретації набуває остаточної форми, а інша сторона переходить у категорію «стратегічного виклику». Проте ця трансформація невизначеності є лише ілюзорною: зміна статусу від дилеми до виклику не знімає фонового ризику, а переформатовує його, замість проблеми розпізнавання намірів постає інший набір невизначеностей, пов'язаних із наслідками консолідованого визначення противника, зокрема з імовірністю гонки озброєнь, поглибленням протистояння та підвищеним ризиком фактичного збройного конфлікту. Можливо, визначення «стратегічного виклику» виявиться помилковим: заходи іншої сторони, які мають суто оборонний характер (або пояснюють як оборонний мотив), можуть бути інтерпретовані як агресивні або потенційно ревізійні. У такому випадку відповідь, що базується на хибній інтерпретації, здатна породити небажану ескалацію. Отже, перехід від невизначеності інтерпретації до певності в ідентифікації загрози формально ліквідує один різновид невизначеності, але водночас відкриває інший, тобто невизначеність щодо траєкторії і наслідків конфронтаційних заходів. Так з'являється парадокс безпеки (Booth & Wheeler, 2008, p. 9).

Концептуальна помилка міститься в ототожненні дилеми безпеки з парадоксом безпеки. Парадокс постає як наслідок динаміки дилеми безпеки, що проявляється у спіралі зростання незахищеності, яку генерує взаємне та взаємозалежне хибне трактування оборонних намірів іншої сторони як потенційно загрозливих. Відповідно, парадокс безпеки визначається як ситуація, у якій два або більше акторів, які прагнуть винятково посилення власної безпеки через певні політичні чи військові дії, фактично провокують зростання напруженості та зниження рівня безпеки для всіх учасників (Booth & Wheeler, 2008, p. 6—10). Концепт парадоксу безпеки отримав інтелектуальний імпульс від спіральної моделі Р. Джервіса, в основі якої лежить припущення, що політичні лідери і стратегічні планувальники не здатні визнати, що їхні власні дії можуть бути інтерпретовані іншими як загрозливі, а також переконання, що ворожі кроки іншої сторони зумовлені її агресивністю, а не реактивністю або страхом (Jervis, 1976). Невміння побачити загрозу у власних діях і схильність трактувати дії інших як ворожі запускає спіралеподібну ескалацію недовіри. Страх у такій конфігурації є визначальним рушієм міжнародної поведінки, оскільки він живить стратегічну обережність, недовіру та схильність до секретності. Анархічність міжнародної системи, побудованої за принципом самопомогі, підсилює цю динаміку: держави побоюються втрати престижу, внутрішньополітичних викликів їхній легітимності у випадку проявів слабкості, а також потенційного тиску чи прямої агресії з боку інших акторів. Для деяких політичних

еліт страх стає не лише фоном стратегічного мислення, а фундаментальним фактором формування зовнішньої політики.

У концептуальній традиції Джона Герца страх має первинний статус. Він стверджував, що основне питання, яке лежить в основі соціального життя протягом усієї людської історії, полягає у дихотомії «вбити або загинути» (*kill or perish*) (Herz, 1951, p. 3). Така світоглядна установка формує потужну структуру міжгрупової недовіри та потенційного конфлікту, що постає не лише з матеріальних факторів, а й з базового екзистенційного відчуття небезпеки. Страх, у тлумаченні Дж. Герца, конструює той тип взаємодії, у межах якого дилема безпеки легко перетворюється на парадокс безпеки.

Перегляд власної концепції Дж. Герц здійснив у статті 1981 р., у якій він демонструє суттєве поглиблення розуміння та осмислення дилеми безпеки. З'являється якісно інший контекст — глобальної взаємозалежності, ядерної взаємної уразливості та зростання проблем, що виходять за межі традиційного розуміння національної безпеки. Ризики, які раніше діяли як міждержавні, тепер набувають універсального, системного характеру: страх, що був рушійною силою дилеми безпеки у її класичному вигляді, став фактором дестабілізації окремих регіонів чи локальних балансів сил, який перетворився на потенційний детонатор глобальної катастрофи. Дилема безпеки, що була насамперед описом механізму міждержавної взаємної недовіри, відтепер постає як феномен, що одночасно репродукується на кількох рівнях між державами, їх союзами, світовими центрами сили та, зрештою, між сенсом силового мислення та колективного виживання людства (Herz, 1981, p. 192—193).

Класична структура самодопомоги, яка нібито забезпечує державі автономію, у світі глобальних екзистенційних загроз починає діяти у зворотному напрямку. Традиційна логіка накопичення сили та зосередження на вузьких вимірах національних інтересів уже не гарантує безпеки, а навпаки підсилює системну вразливість. Те, що раніше було раціональною стратегією виживання, тепер може бути системно ірраціональним у довгостроковій перспективі. Проблема національного інтересу більше не може розглядатися у відриві від глобальних інтересів, оскільки національна безпека більше не може бути забезпечена винятково інструментами, спрямованими на посилення власної потужності, оскільки масштаб і характер загроз робить виживання однієї держави нерозривно пов'язаним із виживанням усіх. Відбувається трансформація дилеми безпеки, бо вона перетворюється на динаміку, де вузько орієнтовані силові практики окремої держави чи групи держав створюють загрози для глобальної стабільності і тим самим для власного існування (Herz, 1981, p. 192—193).

Дж. Герц вводить поняття «реалістичного лібералізму» як спроби інтегрувати у стратегії безпеки як структурні обмеження анархії, так і необхідність пом'якшення страху й взаємної недовіри шляхом інституціонального та політичного врівноваження короткострокових силових імперативів довго-

строковою логікою виживання. Це є принциповим моментом, оскільки Джон Герц фактично пропонує шлях пом'якшення дилеми безпеки без руйнування основних положень реалізму: визнаючи неможливість повного усунення структурної невизначеності намірів, він одночасно стверджує необхідність стримування тих форм поведінки, які перетворюють страх на самовідтворювану спіраль глобального масштабу. Отже, дилема безпеки є міждержавним феноменом та внутрішньою суперечністю самих стратегій безпеки, які за умов усе більшої взаємозалежності можуть вступати в конфлікт із власними довгостроковими цілями. Центральним елементом цього переосмислення залишається страх як структурний імпульс, що формує практики держав і в умовах ядерної сили (*nuclear power*) перетворюється з локальної проблеми на системний ризик. Виникає необхідність переходу до універсального бачення безпеки, яке визнає, що запобігання глобальним катастрофам є необхідною умовою забезпечення національних інтересів. Дилема безпеки постає як багаторівнева система взаємозалежних страхів і взаємних обмежень, де межа між раціональністю та небезпекою все більше розмивається (Herz, 1950, p. 157—158).

Ментальні установки, які визначають політику національної безпеки, формуються під впливом страху, очікування суперництва й орієнтації на найгірші можливі сценарії, тож будь-якій державі з оборонною мотивацією надзвичайно складно здійснити переконливе сигналізування мирних намірів, оскільки адресат інтерпретує повідомлення не через фактичний зміст, а через призму власних підозр, історичного досвіду і стратегічних припущень. Неможливість «сигналізувати свій тип» (*signal type*) означає, що жодна держава не здатна забезпечити сприйняття своїх дій як однозначно ненаступальних, а отже, певний рівень невизначеності і страху є структурно невідворотним навіть у сприятливий періоди міждержавних взаємодій. Фундаментальна пастка політичного і стратегічного сигналізування полягає в тому, що результат залежить не від того, хто надсилає сигнал, а від способу, яким інша сторона його інтерпретує, і саме ця асиметрія сприйняття створює глибокі перешкоди для передачі миролюбних мотивів (Glaser, 2010, p. 7—8). Якщо держави не можуть передати мирного наміру з майже стовідсотковою впевненістю, тоді певного ступеня невизначеності і страху не можна уникнути навіть у найкращі часи у відносинах між такими державами.

Ретроспективні спроби реконструювати державні наміри дають ілюзію зрозумілості, однак навіть історики, маючи доступ до ширших джерел і працюючи з аналітичною дистанцією, часто не можуть погодитися щодо справжніх мотивів лідерів минулого. За умов хронологічного віддалення та інформаційного надлишку інтерпретації залишаються суперечливими, а складність, з якою стикаються сучасні особи, відповідальні за національні рішення, є «нерозв'язною дилемою» (*irreducible dilemma*). Вони мають оцінювати наміри інших в умовах гострого дефіциту часу, браку ключової інформації, високої цінності потенційної помилки та масштабів можливих людських і

матеріальних втрат. Дилема безпеки набуває найдраматичнішого характеру, оскільки необхідність ухвалення рішень під тиском невизначеності і страху робить навіть найобережніші інтерпретації потенційно фатальними, а спроби уникнути конфлікту — джерелом його ненавмисної ескалації.

Ключове значення в осмисленні дилеми безпеки відіграє невизначеність. Вона постає як екзистенційна умова людських відносин і неминуча складова реальності, у якій функціонують як окремі індивіди, так і соціальні групи. Невизначеність може виявлятися нерівномірно, адже різні актори відчують, інтерпретують і реагують на неї по-різному. Історичний досвід демонструє, що існували періоди, у яких одні держави чи суспільства мали захищеніше за інших становище. Зокрема, інституціоналізована міждержавна співпраця або наявність усталених практик довіри в межах безпекових спільнот здатні забезпечувати високий рівень безпеки навіть у середовищі державної системи, де невизначеність повністю не зникає. Майбутня невизначеність надає міжнародним відносинам характеру пастки незахищеності, тому виникає необхідність обережності з боку тих, хто відповідає за безпеку держави та її населення, оскільки держави «повинні припускати найгірше», бо «найгірше є можливим» (Posen, 1993, p. 28).

У концептуалізації дилеми безпеки, яку запропонував Джон Герц, невизначеність відіграє визначальну роль. Він окреслив дилему як стан, у якому «групи чи особи, які повинні турбуватися про свою безпеку, захищаючись від нападу, підкорення, домінування або знищення іншими групами та особами» (Herz, 1950, p. 157). Хоча Дж. Герц відкинув радикальну тезу про те, що «кожен індивід, ізольований, завжди виступає та діє як ворог для всіх інших», він наполягав на існуванні «фундаментальної соціальної констеляції», яка охоплює «взаємну підозру та взаємну дилему» (Herz, 1950, p. 158). Дилему безпеки він описував як «порочне коло», що не має очевидного виходу, першопричина якого полягає «не в тому, чи є людина “за природою” мирною та схильною до співпраці, чи агресивною та домінуючою». Наріжним чинником є невизначеність стосовно намірів інших, що занурює акторів у фундаментальну дилему і перетворює її на стрижневий факт соціального життя (Herz, 1950, p. 158). Екзистенційна умова невизначеності, яку Дж. Герц визначив як «фундаментальну соціальну констеляцію», дає змогу розглядати дилему безпеки як найсуттєвішу дилему міжнародних відносин. Вона спонукає держави враховувати можливість незахищеності навіть у тих ситуаціях, коли загроза не видається безпосередньою. За таких умов уряди прагнуть сигналізувати іншим акторам свої мирні або оборонні наміри. Проте для тих, чия стратегічна культура формується під впливом тієї майбутньої невизначеності, міждержавна політика постає як потенційна або фактична «система війни», навіть якщо всі сторони щиро переконані у мирному характері власних намірів та оборонній спрямованості військових приготувань. Безпекове суперництво у міжнародних відносинах осмислюється через три підходи, кожен з яких пропонує різне пояснення його природи та меж подолання.

Запропонована типологія підходів (фаталістичний, поміркований і трансцендентний) є результатом авторської аналітичної систематизації на основі узагальнення класичних і сучасних теорій міжнародних відносин. Водночас окремі її елементи спираються на ідеї представників реалізму, англійської школи та критичних теорій, а також корелюють із концепцією «трьох логік» осмислення дилеми безпеки, запропонованою Кеном Бутом і Ніколасом Вілером (Booth & Wheeler, 2023, p. 158), що допомагає інтегрувати різні інтелектуальні традиції. У подальшому викладі ці підходи застосовуються як аналітичні ідеальні типи, що уможливлюють інтерпретування різних моделей поведінки держав у сучасних умовах. Така аналітична конструкція має евристичний характер і не претендує на вичерпне відображення всіх наявних теоретичних позицій.

Фаталістичний підхід виходить із переконання, що уникнення безпечного суперництва неможливе за визначенням. Основою такого бачення є уявлення про незмінність людської природи й анархічного середовища міжнародної системи, де держави змушені покладатися лише на власні ресурси. Будь-яка група людей, об'єднана в політичну спільноту, неминуче існуватиме у світі суперництва, недовіри та конфлікту. Раціональна поведінка держави полягає в нарощуванні потужності, насамперед військової, оскільки довіряти іншим у довгостроковій перспективі не можна. Співпраця можлива лише тоді, коли вона прямо збігається з вузько трактованими національними інтересами. Держави постають раціональними егоїстами, які надають пріоритетне значення власній безпеці та не вважають добробут інших самодостатньою цінністю. Раціональна поведінка сприяє недовірі до інших урядів й отриманню будь-якої переваги, яку можна використати для збільшення власної могутності. Співпраця не виключається, але за умови, що вона відповідає безпосереднім власним інтересам. Держави розглядаються як «раціональні егоїсти», де актори надають «першочергового значення власній безпеці... і не дуже дбають про добробут інших» (Jervis, 1982, p. 364).

Проявом фаталістичного підходу в сучасній теорії міжнародних відносин є «наступальний реалізм», який представляє американський дослідник Джон Міршаймер, котрий пропонує власне бачення ролі гегемонії у міжнародній політиці і пояснює поведінку великих держав як структурно зумовлену боротьбу за перевагу (Mearsheimer, 2001). На його переконання, міжнародне середовище історично постає жорстким, непередбачуваним і небезпечним, і ця характеристика не є тимчасовим відхиленням, а відтворюється впродовж усієї історії міждержавних відносин. Великі держави, навіть у періоди відносного зниження напруженості, зберігають взаємний страх і змушені постійно конкурувати за владу та вплив. Їхні амбіції не обмежуються прагненням бути найсильнішими серед інших великих держав; стратегічною метою є домінування в системі, тобто стати єдиним гегемоном, якому ніхто не може кинути виклик. Пояснюючи витоки такої поведінки, Джон Міршаймер наголошує, що держави можуть прагнути лише до забез-

печення власної безпеки, однак сама структура міжнародної системи, анархія, відсутність гарантій миру та неможливість бути певним у намірах інших змушує їх діяти наступально й нарощувати потужність, навіть у випадках, коли агресивні наміри відсутні. Через це формується ситуація, яку ніхто цілеспрямовано не створює, але яка неминуче штовхає держави до поведінки, що породжує конкуренцію, страх і загострення суперництва. Дж. Міршаймер визначає цю ситуацію як справді трагічну, бо її походження не в аморальності держав, а в системі, що примушує навіть оборонно налаштованих акторів діяти агресивно (Mearsheimer, 2001, p. 2—3).

У подальших роботах Джон Міршаймер уточнює, що здобуття статусу регіонального гегемона є ключовою довгостроковою метою великої держави, оскільки саме регіональне домінування забезпечує найвищий рівень безпеки та стратегічної автономії. Гегемон володіє здатністю формувати правила регіонального порядку, стримувати потенційних суперників і мінімізувати зовнішні ризики. Ця мета впливає з анархічної структури міжнародної системи, яка позбавляє держави зовнішніх гарантій захисту. У такому баченні гегемонія є прямим продовженням розуміння суперництва великих держав як постійної структурної характеристики міжнародної політики, де боротьба за владу, вплив і домінування становить фундаментальний імператив міждержавної взаємодії (Mearsheimer, 2023).

Поміркований підхід містить набір припущень, що безпекове суперництво може бути зменшене, хоча й не остаточно усунуте. Ключовими його проявами є концепції «безпекових режимів» (Jervis, 1982) та «міжнародного суспільства» (*international society*) (Bull, 2002), які формують навички та практики безпекової співпраці, спрямовані на тривале пом'якшення небезпек суперництва в умовах міжнародної анархії, визначеної як відсутність верховного органу влади над державами. Поміркований підхід визнає анархічність міжнародної системи, однак це не означає, що анархія є синонімом хаосу чи постійного насильства. Концепція «безпекових режимів» визначає режими, які через взаємне навчання та інституціоналізацію прагнуть запровадити елементи передбачуваного порядку у відносини між державами (Jervis, 1982, p. 368). Концепція «міжнародного суспільства» наголошує на формуванні суспільства держав через розвиток інститутів міжнародного права (Bull, 2002) та практик поміркованої дипломатії (Wight, 1991). Метою є забезпечення взаємної безпеки через механізми співпраці та зміцнення довіри, отже міжнародний порядок постає передбачуванішим, а дилема безпеки пом'якшується, хоча й не усувається повністю.

Поміркований підхід ставить під сумнів фаталістичне припущення про неможливість зрозуміти зустрічний страх іншого. У 1980-х роках концепція «спільної безпеки» (*common security*) акцентувала увагу на необхідності зменшення найнебезпечніших характеристик суперництва наддержав у період «холодної війни». Ключовою була ідея безпеки з іншими, а не проти інших, що передбачала здатність сторін до певного рівня розуміння страхів

одна одної. На практиці це найповніше втілено в «чутливості до дилеми безпеки» (*security dilemma sensibility*) — розумінні того, як власні дії можуть підсилювати взаємну недовіру і створювати ризик втрати контролю над ескалацією. Чутливість до дилеми безпеки полягає у здатності побачити роль страху у сприйнятті й військовій поведінці інших, а також усвідомити, як саме власні кроки можуть цей страх провокувати (Booth, & Wheeler, 2008, p. 7).

Трансцендентний підхід ґрунтується на переконанні, що соціальний, політичний та економічний устрої людського співіснування не є жорстко детермінованими історичними обставинами. На відміну від попередніх бачень, акцент зроблено на здатності людей і політичних спільнот до цілеспрямованої дії, що допомагає переосмислювати і трансформувати наявні реалії. Хоча структурні обмеження залишаються значущими, вони усебічно не визначають можливості змін. Тому політичні актори здатні поступово формувати середовище, в якому умови безпеки стають стабільнішими та менш конфліктогенними. Трансцендентний підхід пропонує як ширший спектр напрямів, так і наявність обнадійливіших шляхів взаємодії з дилемою безпеки. Деякі з цих напрямів є реформістськими, інші — революційними. Серед реформістських напрямів особливе значення має концепція «безпекових спільнот» (*security communities*). Революційні напрями охоплюють повалення капіталізму, скасування патріархату й ліквідацію анархії, з переконанням, що незахищеність є наслідком однієї фундаментальної причини. Усі вони поділяють віру в те, що можливо, хоча й надзвичайно важко, побудувати радикально інші світові порядки, у яких загроза чи застосування сили будуть радикально знижені.

Найбільш розробленою й практично впливовою концепцією в межах трансцендентного підходу є теорія «спільноти безпеки». Її найпомітнішим політичним втіленням став проєкт повоєнної інтеграції в Західній Європі, започаткований наприкінці 1940-х років, що був спрямований на забезпечення стабільного миру, економічного розвитку та запобігання відновленню міждержавних конфліктів у регіоні. У цьому емпіричному прикладі, який згодом охопив ширший простір, військове суперництво між державами-учасниками було поступово усунене. Проте невизначеність щодо майбутніх взаємин не зникла повністю, оскільки жодна форма співпраці не може усунути її цілковито. Крім того, члени спільноти безпеки можуть з обережністю ставитися до намірів держав, які перебувають поза межами цього об'єднання. Повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 р. чітко продемонструвало, що зменшення інтенсивності безпекових дилем усередині певної групи держав може супроводжуватися їх загостренням для інших. Те, що російське керівництво інтерпретувало як «експансію НАТО», яка нібито підвищує загрози для РФ, для країн Центральної та Східної Європи означало посилення колективної безпеки та створення умов передбачуваності.

За оцінками прихильників цієї концепції, європейська спільнота безпеки характеризується стійкими зразками співробітництва на міждержавному та

супільному рівнях, інституціоналізованими механізмами довіри й відсутністю підготовки до війни одна проти одної. Війна між її членами вважається практично виключеною. У класичному визначенні Карла Дойча спільнота безпеки — це група людей, яка стала інтегрованою. Під інтеграцією (*integration*) мається на увазі досягнення на певній території почуття спільноти, а також формування інститутів і практик, достатньо стійких і поширених, щоб забезпечити надійні очікування мирних змін. Під «почуттям спільноти» (*sense of community*) розуміється переконання, що спільні соціальні проблеми повинні та можуть вирішуватися шляхом мирних змін. Під мирними змінами (*peaceful change*) — вирішення соціальних проблем, зазвичай за допомогою інституціоналізованих процедур, без вдавання до масштабного фізичного насильства (Deutsch, 1968, p. 5).

Теоретично ця модель може бути поширена на міжнародне середовище, але на практиці її глобальне відтворення залишається малоімовірним. Деякі аналітики вважають, що російсько-українська війна суттєво ускладнила перспективи просування до такого світового порядку, оскільки актуалізувала процеси ремілітаризації та посилення військово-політичних союзів. Водночас історичний досвід свідчить, що значні кризи нерідко ставали каталізаторами подальших інституційних трансформацій, як це відбулося після світових воєн або під впливом травматичного досвіду Голокосту, що сприяв формуванню концепції універсальних прав людини.

Кожен із трьох підходів формує власні орієнтири для майбутньої безпекової політики. Деякі аналітики вважають, що наступальний реалізм забезпечує найдієвіші гарантії безпеки для найсильніших акторів, однак його довгостроковий ефект полягає у відтворенні історичної та потенційно ще більш руйнівної «військової системи», загостреної появою дедалі небезпечнішого озброєння. Підхід безпекових режимів пропонує механізми пом'якшення напруженості, але історичний досвід свідчить, що більшість режимів містять «насіння власного знищення», оскільки залежать від мінливої політичної волі держав. Серйозною перевагою англійської школи є її фокус на можливостях для політиків будувати довготривалий міжнародний порядок, спираючись на спільні інтереси, норми та цінності. Проте її практична реалізація часто блокується тим, що державні лідери ставлять імперативи національних інтересів вище за зобов'язальні міжнародно-правові норми та інституції.

З позицій трансцендентного підходу найперспективнішою відповіддю на дилему безпеки є поширення безпекових спільнот. Їх розвиток демонструє, що хоча шлях є тривалим і нерівномірним, він відкриває можливість формування середовищ, у яких застосування сили втрачає раціональність у внутрішніх відносинах. Приклад ЄС підтверджує складну, але реалістичну траєкторію становлення безпекової спільноти. Сприятливі та кризові періоди змінювали одне одного, однак після російського вторгнення в Україну 2022 року відбулася значна консолідація бачення та цінностей ЄС. Очевидно,

що розбудова будь-якої безпекової спільноти, заснованої на багаторівневій координації та міцній довірі між державами й суспільствами з різними мовами, культурами й історичним досвідом, є проєктом масштабу поколінь.

Теорія і практика безпекових спільнот ставлять під сумнів усталені припущення про природу міжнародної системи суверенних держав. Хоча члени такої спільноти не усувають дилеми безпеки повністю, вони значною мірою змінюють баланс між невизначеністю та передбачуваністю: їхня поведінка і ставлення формуються у контексті стабільної інституційної взаємодії та високого рівня довіри. У межах ЄС символічні сигнали, пов'язані зі збройними силами, втрачають двозначність, оскільки внутрішнє військово-планування не відбувається за логікою потенційного конфлікту. «Проблема інших розумів» тут більше стосується нормальної політики суспільного розвитку, а не екзистенційної боротьби за виживання. Зовнішні відносини спільноти з державами та недержавними акторами, які не поділяють її норм і практик, залишаються в рамках традиційної, значно менш безпечної культури міжнародних відносин. Отже, дослідження формування довіри, взаємної впевненості та інституційного переплетення є ключовими як для аналітиків, так і для практиків, що прагнуть подолати обмеження сучасної міжнародної системи.

Можна стверджувати, що невизначеність у міжнародній безпеці є структурною умовою, що робить неможливим повне пізнання намірів інших акторів і створює постійну вразливість, з якої випливає безпекова дилема.

Три провідні підходи пропонують різні способи концептуалізації цієї невизначеності та різні рамки дій у відповідь на неї. Наступальний / традиційний реалістичний підхід розглядає невизначеність як нездоланну та екзистенційно небезпечну, вважаючи раціональним максимізацію сили, недовіру та готовність до превентивних дій. Дилема безпеки є неминучою й самостійно підсилювальною. Поміrkований (англійська школа) визнає структурні обмеження невизначеності, але стверджує, що вони можуть бути частково пом'якшені через норми, правила, інституції та розвиток спільних очікувань. Невизначеність не усувається, але стає керованою, а безпекова дилема — менш гострою. Трансцендентний підхід трактує невизначеність як змінну соціально-політичну умову, яку можна істотно перетворити через довгострокове інституційне зближення, зміну колективних уявлень та формування безпекових спільнот. Системні обмеження не є фатальними, а альтернативні порядки можливі.

Усі три підходи окреслюють спектр можливостей — від фаталістичної логіки виживання до реформістських і трансформаційних стратегій співіснування. Вони демонструють, що характер невизначеності та її наслідки залежать від прийнятої теоретичної перспективи та практики взаємодії. Від того, яку з цих рамок обирають політики та суспільства, залежить, чи стане невизначеність джерелом нездоланної загрози, керованим ризиком або відправною точкою для глибоких політичних трансформацій.

«Зараження» (*contagion*) або розповсюдження дилеми безпеки набуває дедалі більшої ваги, оскільки властива цьому феномену динаміка, ймовірно, поширюватиметься впродовж найближчих десятиліть. Міжнародна система входить у фазу, яку можна означити як епоху багаторівневої незахищеності, що одночасно проявляється на локальних і глобальних рівнях. Майбутні виклики, окреслені в дослідженнях міжнародної безпеки, формуватимуть широкий спектр невизначеностей у разі відсутності належного колективного реагування. За таких умов дилеми безпеки здатні генерувати підвищену міжнародну тривожність, стимулювати песимістичні інтерпретації глобальних тенденцій і спричиняти ризик перетворення стабільного миру на дилеми безпеки, дилеми — на структурні виклики безпеці, виклики — на ще масштабніші та глибші загрози. Війна РФ проти України є і тривалий час залишатиметься огидним та різким, але важливим нагадуванням про те, що міжнародний порядок не гарантує інерційності та передбачуваності, а базові припущення щодо «завтрашнього дня» можуть виявитися хибними та руйнівними.

Дослідники у сфері міжнародної безпеки виділяють чотири ключові фактори, що окреслюють простір міждержавних і транскордонних взаємодій, де дилема безпеки вже діє або має потенціал до виникнення: суперництво великих держав (*Great Power Rivalry*), розповсюдження ядерної зброї (*Nuclear Weapons Proliferation*), регіональна небезпека (*Regional Insecurity*) та тероризм (*Terrorism*). Аналіз цих факторів свідчить, як саме характерні для дилеми безпеки механізми поглиблюють страх, формують або посилюють недовіру та звужують спектр можливостей для розвитку співпраці, узгодження інтересів і накопичення довіри. Вони становлять головну загрозу для стабільності міжнародної системи, оскільки здатні зумовлювати небажану ескалацію, відтворювати конфліктогенність поведінки й ускладнювати інституційну адаптацію глобальних і регіональних акторів.

Суперництво великих держав залишається одним із найважливіших чинників, що формують ризики «зараження» дилеми безпеки в сучасній міжнародній системі. У теоретичних дослідженнях вже тривалий час наголошується на інституційній і стратегічній нестабільності, пов'язаній з переходами влади (*power transitions*) між державами, що демонструють зростаючу потужність, та державами, чий відносний вплив зменшується. Найсуттєвішою зоною занепокоєння є відносини між Китаєм і США, оскільки саме їхнє стратегічне суперництво має найбільший потенціал структурувати майбутню систему безпеки. Попри наявність спільних інтересів (торговельних, екологічних, регіонально-стабілізаційних), між США і Китаєм зберігається значний перелік потенційних точок конфлікту. Особливо небезпечними вважаються Тайванська протока та Південно-Китайське море, які вже характеризуються високим рівнем милітаризації й присутністю силових засобів у безпосередній близькості від зон, які обидві сторони трактують як сфери життєво важливих інтересів. За таких обставин ризик ескалації істотно

зростає, атмосфера недовіри посилюється через конкретні військові дії й розвиток технологій, що мають стратегічне значення, як-от можливості протиракетної оборони, мілітаризація космосу, а також поширені в окремих політичних колах припущення, що перевага в ядерній ескаляції може стати визначальним чинником у разі кризи. Якщо КНР та США продовжать діяти, виходячи з припущень найгіршого сценарію, інтерпретуючи військові інструменти один одного як потенційні загрози, а наміри — як стратегічно ворожі, то кожна зі сторін відчуватиме структурний примус шукати безпеки за рахунок іншої. За таких умов їхня взаємодія неминуче набуватиме рис нової «холодної війни», що супроводжуватиметься підвищеною невизначеністю, конфліктними наративами, посиленою тривогою та потенційно катастрофічними наслідками, властивими цьому типу міжнародної конфронтації.

Розповсюдження ядерної зброї залишається серед найкритичніших тенденцій, що здатні посилити динаміку дилеми безпеки у глобальному масштабі. Одним з перших чинників є руйнування режиму нерозповсюдження, ще до початку російської агресії проти України, оскільки міжнародні аналітики фіксували зростання сумнівів щодо довгострокової стабільності Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) та його здатності стримувати появу нових ядерних держав. Після початку російсько-української війни ці занепокоєння значно посилюються, спричинені інтенсивним використанням російським керівництвом риторики, що припускає можливість військового застосування ядерної зброї, виходячи за межі суто стримування. У такий спосіб відновлюється уявлення про ядерну зброю як інструмент примусу й стратегічного шантажу, що підриває фундаментальні норми ядерної стабільності.

Другим чинником стала поширена хибна інтерпретація досвіду України, яка нібито втратила свій ядерний статус після підписання Будапештського меморандуму 1994 р., що відповідно спричинило вразливість до російської агресії. Насправді Україна не володіла автономним оперативним контролем над ядерними силами, розміщеними на її території, оскільки системи управління залишалися під юрисдикцією радянського, а згодом російського командування. Крім того, в Україні усвідомлювали, що Будапештський меморандум не містив дієвих інструментів, отже не міг вважатись документом, що гарантує захист в разі агресії, й це він був наслідком ухвалення рішення щодо володіння ядерною зброєю, а не навпаки. Проте незалежно від фактичної історичної реальності деякі держави можуть дійти протилежного висновку, інтерпретуючи український випадок як підтвердження тези, що відмова від ядерної зброї підвищує ризики зовнішньої агресії. Така позиція створює можливість формування «ядерного каскаду» — ланцюгової реакції розповсюдження, яка вже тривалий час викликає занепокоєння в дослідників, за винятком окремих прихильників стабілізувального плюралізму, серед яких найвідомішим є Кеннет Уолтц (Waltz, 1990).

Додаткову напругу створює розширення доступу до чутливих компонентів «цивільних» ядерних програм. Це загострює побоювання щодо можли-

вості прихованої диверсифікації у напрямі створення військових ядерних можливостей під виглядом мирного атома. Показовим прикладом стала ініціатива *AUKUS* (2021), яка передбачає передачу Австралії технології ядерних реакторів для підводних човнів. Хоча декларативною метою було посилення регіональної обороноздатності, у низці держав виникло занепокоєння, що такий технологічний трансфер може створити передумови для розвитку автономної військової ядерної інфраструктури у майбутньому (Gosling, 2024). Якщо уряди інтерпретуватимуть сигнали один одного у сфері ядерних технологій через призму підозри, це може стимулювати превентивні кроки, спрямовані на «страхування» від потенційного колапсу режиму ДНЯЗ. Така інтерпретація самозахисту здатна сформулювати низку системних ризиків: збільшення ймовірності несанкціонованого або випадкового застосування ядерної зброї, появу загроз, пов'язаних із втраченими чи нелегально переміщеними боеголовками, залучення недержавних акторів до ядерного підприємництва, а також швидку та небезпечну ядерну ескалацію в регіональних кризах, де держави не володіють розвинутими системами командування і контролю.

У сучасному середовищі додатковим фактором ускладнення є вплив соціальних мереж на процес ухвалення рішень під час ядерних криз. Інформаційне перевантаження, ненадійність джерел, швидке поширення недостовірних даних і політично мотивованих інтерпретацій можуть підвищувати ризики стратегічних прорахунків. Це створює додаткову взаємодію між технологічною невизначеністю й традиційною дилемою безпеки. Крім того, важливим, але системно недооціненим, параметром залишається роль випадковості у перебігу ядерних криз. Дослідження Карла Шервіна та інших авторів щодо Карибської кризи 1962 року демонструють, що запобігання катастрофі значною мірою було зумовлене набором контингентних обставин, які могли скластися інакше. Цей історичний досвід підкреслює фундаментальну тезу: ядерна стабільність є не тільки результатом раціональної стратегії, але й відображенням неконтрольованих змінних, що підвищує загальну вразливість міжнародної системи (Weisbrot, 2022).

Регіональні конфлікти, що тривають десятиліттями, формують складні конфігурації дилеми безпеки, здатні запускати нові перегони озброєнь та підвищувати ризики ескалації на локальному й глобальному рівнях. У низці таких регіональних систем є держави, що володіють ядерною зброєю, значним арсеналом конвенційних сил і високим рівнем стратегічної недовіри, що створює багатовимірні та взаємопов'язані загрози. Південна Азія є одним із найчутливіших регіональних вузлів. Динаміка індійсько-пакистанського суперництва у сфері озброєнь значною мірою визначається пакистанським занепокоєнням щодо конвенційної переваги Індії. Водночас Індія вимушена розподіляти свою увагу між Пакистаном та Китаєм, який не лише є її власним ядерним конкурентом, але й відіграв ключову роль у становленні пакистанської ядерної програми. Стратегічне середовище додат-

ково ускладнено тим, що пакистанські військові та розвідувальні структури, за оцінками багатьох аналітиків, підтримують ісламістські групи, здатні здійснювати атаки проти індійських цілей, що створює ризик неконтрольованої ескалації. У відповідь Індія розбудовує потенціал швидкого конвенційного реагування з метою стримування та точкового силового впливу. В умовах взаємної недовіри обидві сторони схильні тлумачити дії опонента за сценаріями найгіршого випадку, що посилює сприйняття загрози.

Особливо гострим залишається ризик регіональних перегонів озброєнь на Близькому Сході, де невизначеність навколо ядерного потенціалу Ірану є ключовим джерелом стратегічної напруги. Іранська програма цивільної ядерної енергетики розглядається багатьма державами як потенційна ширма для розроблення ядерної зброї. Якщо Іран досягне ядерного статусу або навіть якщо регіональні актори повірять, що він наближається до цього, Саудівська Аравія, Туреччина та інші держави можуть ініціювати власні програми, запускаючи ефект ланцюгової реакції. В умовах конкуренції за регіональне домінування та відсутності міцних механізмів довіри не можна виключити сценарії превентивних ударів як інструменту стримування і примусу. Отже, регіональні конфліктні зони залишаються важливими каталізаторами стратегічної нестабільності. Вони асоціюються з високою ймовірністю хибної інтерпретації намірів, неконтрольованої ескалації та виникнення локальних криз, здатних перерости у конфлікти ширшого масштабу, особливо за наявності ядерних компонентів та зовнішніх покровителів.

Тероризм як фактор «зараження» дилеми безпеки проявився особливо різко після атак «Аль-Каїди» на Сполучені Штати 11 вересня 2001 р., коли адміністрація Джорджа Буша оголосила глобальну «війну з терором», фактично інституціоналізувавши транснаціональний вимір терористичної загрози. У наступні роки терористична тактика активно застосовувалася в Європі, руйнівні інциденти відбувалися на Близькому Сході, в Африці та Азії. Міжнародний тероризм продовжує спиратися на локальні соціально-політичні кризи, але дедалі частіше функціонує в синергії з ширшими регіональними та глобальними протистояннями, що ґрунтуються на культурних, релігійних та ідентифікаційних поділах. Відбувається перетворення терористичних ризиків на багаторівневі й глобалізовані: від індивідуальних атак у публічних місцях до загроз застосування «брудних» бомб, біологічних агентів та потенційних масштабних акцій, спрямованих на відтворення ефекту подій 11 вересня. Такі видовищні напади мають на меті масові жертви, масштабні соціальні порушення та політичні наслідки, що формують довготривалу атмосферу страху.

Серед найбільш показових проявів «зараження» дилеми безпеки — феномен «внутрішнього терориста», коли підозра і страх перед насильницьким екстремізмом переноситься на співгромадян. За умов, у яких є ймовірність, що насильство може бути ініційоване окремим індивідом, зокрема із застосуванням суїцидальної тактики, дилема безпеки індивідуалізується та гло-

балізується. Страх стає частиною повсякденного досвіду, змушуючи людей упереджено інтерпретувати поведінку інших і підвищувати рівень недовіри навіть у відносно стабільних суспільствах. Поширенню такого стану сприяють дві ключові структурні характеристики сучасності, які суттєво посилюють невизначеність. Першою з них є феномен «всеохопної омнікризи» — системний комплекс взаємопов'язаних глобальних викликів, включно з кліматичними змінами, деградацією біосфери, конкуренцією за невідновлювані ресурси, масовими міграційними потоками, міжкультурними та міжрелігійними конфліктами, продовольчою та водною незахищеністю, зростанням нерівності та демографічними дисбалансами. Другою характеристикою є радикально посилена боротьба за уми людей, зумовлена стрімкістю та всепроникністю сучасних інформаційних технологій. Її проявами стали операції під чужим прапором, конспірологічні наративи, фейкові новини, постправа, інформаційні війни, мережі ботів, дезінформаційні кампанії та клікбейт-активізм. Контроль над знанням і визначенням «правди» дедалі більше стає ресурсом політичної влади та інструментом конкуренції. Однак правдивість, точність і «щирість» є складовими безпекової спільноти, оскільки уможливають спільне використання цінностей, розбудову інститутів, необхідних для взаємної довіри, та багаторівневу довіру для їх підтримки (Williams, 2002).

Сучасна дилема безпеки набуває форми всеохопної невизначеності, яка підсилює глобальні ризики. Попри те, що наприкінці 1950-х років Джон Герц охарактеризував дилему безпеки як таку, що досягла «найвищої гостроти», подальший розвиток міжнародної системи лише загострив її прояви. Якщо у добу «холодної війни» головним джерелом небезпеки було суперництво наддержав і перспектива неконтрольованої ядерної ескалації, то сучасна епоха відзначається ширшою, комплексною та багаторівневою невизначеністю. Динаміка дилеми безпеки, яка раніше була зосереджена переважно у міждержавних взаємодіях, нині стала глобалізованою та водночас індивідуалізованою, її ефекти проявляються одночасно на рівні міжнародних структур і повсякденних соціальних практик.

Концепція «чутливості до дилеми безпеки» передбачає здатність політичних акторів усвідомлювати власні страхи та враховувати дзеркальні побоювання іншої сторони, що відкриває можливість руйнувати фаталістичні очікування, переорієнтовувати інтерпретації символіки сили та формувати переконливі сигнали мирних намірів. Можливість не є гарантією, оскільки ефективність сигналізування залежить не лише від чесності і майстерності відправника, але й від когнітивних установок, політичних контекстів і стратегічної культури отримувача. Крім того, додається структурний ризик, що страх може комбінуватися з амбіціями, оскільки деякі лідери залишаються стійкими до довіри, не сприймають заспокійливих сигналів або взагалі демонструють поведінку, яка виходить за межі стримування.

Аналіз сучасної міжнародної системи свідчить, що людство не наблизилось до подолання військового сенсу безпеки, а концептуалізація «абсолют-

ної безпеки» є непридатною через нездоланність потенціалу насильства у людських взаємодіях. Утім, ідея безпекових спільнот пропонує найреалістичніший шлях до формування альтернативної архітектури міжнародного порядку. Усунення насильства як можливості не передбачається, проте завдяки тривалому інституційному розвитку, взаємній довірі та внутрішній інтеграції війна між членами такої спільноти може стати політично немислимою. За відсутності дієвих підходів майбутня невизначеність, характерна тривога та страх здатні спричинити відновлення деструктивних стратегій, які неодноразово приводили міжнародну систему до кризових станів. Небезпека полягає у поверненні до технологічного оптимізму як способу вирішувати дилеми безпеки силовими або автоматизованими засобами, що знову відтворює «хибне уявлення про останній хід». Паралельно можливе посилення націоналістичного егоїзму, який робить міждержавні відносини заручниками гасла «моя країна понад усе», а також закріплення фаталістичних уявлень про природу міжнародної політики, у межах яких страх визначає поведінку. Комбінація факторів може відтворити ті самі умови, які неодноразово спричиняли стратегічні катастрофи.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Отже, дилема безпеки є не лише однією з ключових теоретичних конструкцій міжнародних відносин, але й універсальною методологічною призмою, яка дає змогу цілісно осмислювати динаміку сучасної міжнародної системи в умовах зростання невизначеності.

Доведено, що фундаментальною характеристикою дилеми безпеки є її дворівнева структура, яка охоплює дилему інтерпретації та дилему реагування. Їхня взаємодія формує складну когнітивно-стратегічну матрицю ухвалення рішень, у межах якої навіть раціональні дії держав можуть призводити до ненавмисної ескалації конфлікту. Помилки інтерпретації мають тенденцію до мультиплікації на рівні реагування, що зумовлює довготривалі траєкторії недовіри та конфронтації.

Встановлено, що динаміка дилеми безпеки визначається поєднанням матеріальних і психологічних чинників. З одного боку, структурна двозначність засобів безпеки унеможливорює чітке розмежування оборонних і наступальних намірів, з іншого — когнітивні обмеження та проблема «чужих розумів» зумовлюють хронічну невизначеність у сприйнятті намірів інших акторів. Це перетворює невизначеність на базову екзистенційну умову міжнародної політики.

Обґрунтовано, що дилема безпеки не є статичним явищем, а трансформується під впливом сучасних процесів, зокрема технологічної конкуренції, цифровізації та глобальної взаємозалежності. Її прояви виходять за межі традиційного військово-політичного виміру, охоплюючи економічну, інформаційну та технологічну сфери.

Порівняльний аналіз теоретичних підходів засвідчив, що: 1) фаталістичний (реалістичний) підхід підкреслює неминучість безпекового суперництва;

2) поміркований підхід доводить можливість його обмеження через інституційні механізми та розвиток довіри; 3) трансцендентний підхід відкриває перспективу глибинної трансформації міжнародного порядку через формування нових форм політичної організації та безпекових спільнот.

Важливим результатом дослідження є висновок про доцільність застосування технологічного підходу до аналізу дилеми безпеки. Це дає можливість розглядати її не лише як пояснювальну категорію, а й як об'єкт цілеспрямованого управління, що відкриває можливості для розробки практичних механізмів зниження стратегічної невизначеності.

У цьому контексті ключовими напрямками пом'якшення дилеми безпеки є: 1) розвиток чутливості до дилеми безпеки у політичних акторів; 2) удосконалення механізмів стратегічного сигналізування; 3) інституціоналізація довіри та передбачуваності; 4) застосування комунікативних і політичних технологій управління сприйняттям.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою операціоналізованих моделей управління дилемою безпеки на різних рівнях міжнародної системи; дослідженням трансформації стратегічної невизначеності в умовах цифрової та кібернетичної взаємодії; інтеграцією матеріальних, когнітивних і технологічних чинників у єдині аналітичні моделі; аналізуванню прикладних механізмів застосування політичних і комунікативних технологій у зовнішньополітичній практиці; вивченням можливостей формування нових типів безпекових спільнот у глобальному масштабі.

Отже, дилема безпеки постає як багатовимірний і динамічний феномен, який не лише пояснює логіку міжнародного суперництва, але й створює теоретико-методологічне підґрунтя для пошуку ефективних стратегій управління глобальною невизначеністю та забезпечення стабільнішого міжнародного порядку.

Декларація використання ШІ. Під час підготовки статті автори використовували інструменти штучного інтелекту, зокрема ChatGPT (модель GPT-5.3, OpenAI), а також Qwen3.6-Plus і DeepSeek-V3, винятково як допоміжні засоби для редагування тексту, уточнення формулювань та мовної оптимізації. Зазначені інструменти не застосовувалися для генерації наукових результатів, інтерпретації даних або формування висновків. Уся відповідальність за зміст, аргументацію та наукову новизну статті лежить на авторах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Висоцький, О. (2017). Легітимаційні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 20(10), 98—104. <https://doi.org/10.15421/1717138>
- Висоцький, О. (2021). Політична безпека держави в умовах нестабільності міжнародно-політичного середовища. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 24(2), 13—23. <https://doi.org/10.15421/172110>

- Allison, G. (2015). *The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?* The Atlantic. <https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/Allison%20%202015.09.24%20The%20Atlantic%20-%20Thucydides%20Trap.pdf>
- Allison, G., Schmidt, E., & Mandel, J. (2021). *The Great Tech Rivalry: China vs the U.S.* Belfer Center for Science and International Affairs. https://www.belfercenter.org/sites/default/files/pantheon_files/GreatTechRivalry_ChinavsUS_211207.pdf
- Bell, M. S., & Quek, K. (2026). How Intractable is Security Dilemma Thinking? *Journal of Conflict Resolution*, 70(2–3), 287–309. <https://doi.org/10.1177/00220027251356279>
- Booth, K., & Wheeler, N. J. (2008). *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Palgrave Macmillan.
- Booth, K., & Wheeler, N. J. (2023). Uncertainty. In P. D. Williams & M. McDonald (Eds.), *Security studies: An Introduction* (4th ed.) (p. 151–168). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003247821-12>
- Brundage, C. (2023). The US—China Semiconductor Power-Security Dilemma: Decoupling the Security and Power Struggles Through the Theory of Dr. Barry Buzan. *International Journal*, 78(4), 595–613. <https://doi.org/10.1177/00207020231213612>
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.
- Deutsch, K. W. (1968). *Political Community in the North Atlantic Area*. Princeton University Press.
- Glaser, C. L. (1997). The Security Dilemma Revisited. *World Politics*, 50(1), 171–201. <https://doi.org/10.1017/S0043887100014763>
- Glaser, C. L. (2010). *Rational Theory of International Politics: The Logic of Competition and Cooperation*. Princeton University Press.
- Gosling, L. (2024). *Deterring at a Distance: The Strategic Logic of AUKUS*. Lowy Institute. <https://www.lowyinstitute.org/publications/deterring-distance-strategic-logic-aukus>
- Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157–180. <https://www.jstor.org/stable/2009187>
- Herz, J. H. (1951). *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*. University of Chicago Press.
- Herz, J. H. (1981). Political Realism Revisited. *International Studies Quarterly*, 25(2), 182–197. <https://doi.org/10.2307/2600350>
- Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77bx3>
- Jervis, R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167–214. <https://doi.org/10.2307/2009958>
- Jervis, R. (1982). Security Regimes. *International Organization*, 36(2), 357–378. <https://www.jstor.org/stable/2706526>
- Kydd, A. H. (2005). *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton University Press.
- Liddell Hart, B. H. (1960). *Deterrent or Defense: A Fresh Look at the West's Military Position*. Frederick A. Praeger.
- Lupovici, A. (2026). How to Avoid Ontological Security Dilemmas: Toward Building a Policy Theory. *Journal of International Relations and Development*, 29(5). <https://doi.org/10.1057/s41268-026-00369-w>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2023). Great Power Rivalries: The Case for Realism. *Le Monde diplomatique*. <https://mondediplo.com/2023/08/02great-powers>
- Posen, B. R. (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, 35(1), 27–47. <https://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/posen-1993.pdf>
- Tang, S. (2009). The Security Dilemma: A Conceptual Analysis. *Security Studies*, 18(3), 587–623. <https://doi.org/10.1080/09636410903133050>
- Vysotskyi, O. (2023). National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Grani*, 26(3), 126–133. <https://doi.org/10.15421/172358>

- Waltz, K. N. (1990). Nuclear Myths and Political Realities. *American Political Science Review*, 84(3), 731—745. <https://www.jstor.org/stable/1962764>
- Weisbrot, R. (2022). Review of *Gambling with Armageddon: Nuclear roulette from Hiroshima to the Cuban Missile Crisis, 1945—1962*, by M. J. Sherwin. *Nieuwe West-Indische Gids*, 96(1—2). <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27130504>
- Wight, M. (1991). *International Theory: The Three Traditions*. Leicester University Press.
- Williams, B. (2002). *Truth and Truthfulness*. Princeton University Press.

REFERENCES

- Allison, G. (2015). *The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?* The Atlantic. <https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/Allison%2C%202015.09.24%20The%20Atlantic%20-%20Thucydides%20Trap.pdf>
- Allison, G., Schmidt, E., & Mandel, J. (2021). *The Great Tech Rivalry: China vs the U.S.* Belfer Center for Science and International Affairs. https://www.belfercenter.org/sites/default/files/pantheon_files/GreatTechRivalry_ChinavsUS_211207.pdf
- Bell, M. S., & Quek, K. (2026). How Intractable is Security Dilemma Thinking? *Journal of Conflict Resolution*, 70(2—3), 287—309. <https://doi.org/10.1177/00220027251356279>
- Booth, K., & Wheeler, N. J. (2008). *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*. Palgrave Macmillan.
- Booth, K., & Wheeler, N. J. (2023). Uncertainty. In P. D. Williams & M. McDonald (Eds.), *Security studies: An Introduction* (4th ed.) (p. 151—168). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003247821-12>
- Brundage, C. (2023). The US—China Semiconductor Power-Security Dilemma: Decoupling the Security and Power Struggles Through the Theory of Dr. Barry Buzan. *International Journal*, 78(4), 595—613. <https://doi.org/10.1177/00207020231213612>
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.
- Deutsch, K. W. (1968). *Political Community in the North Atlantic Area*. Princeton University Press.
- Glaser, C. L. (1997). The Security Dilemma Revisited. *World Politics*, 50(1), 171—201. <https://doi.org/10.1017/S0043887100014763>
- Glaser, C. L. (2010). *Rational Theory of International Politics: The Logic of Competition and Cooperation*. Princeton University Press.
- Gosling, L. (2024). *Deterring at a Distance: The Strategic Logic of AUKUS*. Lowy Institute. <https://www.lowyinstitute.org/publications/deterring-distance-strategic-logic-aucus>
- Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157—180. <https://www.jstor.org/stable/2009187>
- Herz, J. H. (1951). *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*. University of Chicago Press.
- Herz, J. H. (1981). Political Realism Revisited. *International Studies Quarterly*, 25(2), 182—197. <https://doi.org/10.2307/2600350>
- Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77bx3>
- Jervis, R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167—214. <https://doi.org/10.2307/2009958>
- Jervis, R. (1982). Security Regimes. *International Organization*, 36(2), 357—378. <https://www.jstor.org/stable/2706526>
- Kydd, A. H. (2005). *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton University Press.
- Liddell Hart, B. H. (1960). *Deterrent or Defense: A Fresh Look at the West's Military Position*. Frederick A. Praeger.

- Lupovici, A. (2026). How to Avoid Ontological Security Dilemmas: Toward Building a Policy Theory. *Journal of International Relations and Development*, 29(5). <https://doi.org/10.1057/s41268-026-00369-w>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2023). Great Power Rivalries: The Case for Realism. *Le Monde diplomatique*. <https://mondediplo.com/2023/08/02great-powers>
- Posen, B. R. (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, 35(1), 27—47. <https://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/posen-1993.pdf>
- Tang, S. (2009). The Security Dilemma: A Conceptual Analysis. *Security Studies*, 18(3), 587—623. <https://doi.org/10.1080/09636410903133050>
- Vysotskyi, O. (2017). Lehitymatsiini tekhnolohii v mizhnarodnykh vidnosynakh [Technologies of Legitimation in International Relations]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*, 20(10), 98—104. <https://doi.org/10.15421/1717138>
- Vysotskyi, O. (2021). Politychna bezpeka derzhavy v umovakh nestabilnosti mizhnarodno-politychnoho seredovyscha [Political Security of the State in the Conditions of Instability of the International Political Environment]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*, 24(2), 13—23. <https://doi.org/10.15421/172110>
- Vysotskyi, O. (2023). National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Grani*, 26(3), 126—133. <https://doi.org/10.15421/172358>
- Waltz, K. N. (1990). Nuclear Myths and Political Realities. *American Political Science Review*, 84(3), 731—745. <https://www.jstor.org/stable/1962764>
- Weisbrot, R. (2022). Review of *Gambling with Armageddon: Nuclear roulette from Hiroshima to the Cuban Missile Crisis, 1945—1962*, by M. J. Sherwin. *Nieuwe West-Indische Gids*, 96(1—2). <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27130504>
- Wight, M. (1991). *International Theory: The Three Traditions*. Leicester University Press.
- Williams, B. (2002). *Truth and Truthfulness*. Princeton University Press.

Надійшла: 24.03.2026

Проценовано: 06.04.2026

Прийнято до друку: 16.04.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Oleksandr Vysotskyi,
Doctor of Political Science,
PhD in History, Professor,
Professor of the International Relations Department,
Oles Honchar Dnipro National University

Tetyana Kulyk,
PhD in History,
Senior Researcher,
Associate Professor of the International Relations and Audit Department
Dnipro University of Technology

SECURITY DILEMMA AS A METHODOLOGICAL PRISM FOR UNDERSTANDING CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS

The article examines the security dilemma as a fundamental analytical construct and a universal methodological prism to interpret contemporary international relations under conditions of global uncertainty. It reveals its role as a key mechanism that explains the reproduction of mistrust, the escalation of conflicts, and the paradoxical transformation of defensive actions into sources of threat.

The study aims to conceptualize the security dilemma as a comprehensive conceptual and methodological prism to analyze international relations, reveal its two-level structure (interpre-

tation dilemma and response dilemma), explore the interaction between material and psychological factors in its dynamics, and assess the explanatory and mitigating potential of different theoretical approaches.

The research adopts an interdisciplinary approach that combines structural-functional, cognitive-psychological, comparative-theoretical, and systems analysis. It employs a historical-genetic method to trace the evolution of the concept and applies a technological approach to examine how political, communicative, and institutional mechanisms can manage the security dilemma.

The study demonstrates that the security dilemma operates as a multi-level and self-reinforcing mechanism in which interpretative errors transform into strategic actions and intensify spirals of mistrust. The analysis identifies three major approaches — fatalist, moderate, and transcendental — and evaluates their analytical potential and limitations.

The study further demonstrates that technological competition, digitalization, and global interdependence transform the security dilemma and extend its dynamics into non-physical domains such as cyberspace and technological ecosystems. The findings highlight that effective management of strategic uncertainty requires integrating material and ideational factors into a unified analytical paradigm.

The article concludes that rethinking the security dilemma as a methodological prism opens new opportunities for developing innovative approaches to international relations and designing strategies to mitigate conflict dynamics. It argues that developing hybrid analytical models that integrate structural, cognitive, and technological dimensions is essential for advancing both theoretical understanding and practical policy-making.

Keywords: security dilemma, international relations, strategic uncertainty, trust, interpretation, security paradox, security competition, methodology, international security.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-2>
УДК 323.1+355.01:001.89

Тетяна Бевз,

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу теорії
та історії політичної науки,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0002-0129-1925
tetanabevz@gmail.com

Теоретичні виміри національної консолідації в умовах війни: інтеграція світового наукового досвіду

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз процесів національної консолідації в умовах повномасштабної російсько-української війни. Враховуючи термінологічну специфіку, за якої західний науковий дискурс переважно оперує поняттями «соціально згуртованість» (*social cohesion*) та «національна стійкість» (*national resilience*), у дослідженні обґрунтовано використання категорії «національна консолідація» як інтегративного макросоціального концепту. Головну увагу приділено актуалізації та переосмисленню класичних світових парадигм крізь призму українського досвіду: соціології конфлікту (Г. Зім-мель, Л. Козер), функціоналізму та теорій соціального капіталу (Е. Дюркгайм, Р. Патнем), комунікаційної концепції та конструктивізму (К. Дойч, Б. Андерсон), а також транзитологічних підходів до збереження демократичних арен (С. Гантінгтон, Ф. Фукуяма). Результати дослідження доводять, що унікальний український кейс суттєво розширює традиційні західні моделі. Зокрема, доведено трансформацію концепту «уявлених спільнот» в епоху цифрового спротиву та продемонстровано перехід від класичної інституційної ієрархії до горизонтальної мережевої стійкості (ризомної консолідації). Обґрунтовано, що в умовах екзистенційної загрози консолідація відбувається не шляхом згорання демократії, а через збереження ключових демократичних інститутів та безпрецедентне зростання соціального капіталу. Синтез західних теорій із новітнім українським науковим дискурсом дає підстави стверджувати, що консолідація українського суспільства є не лише реактивним захисним

Цитування: Бевз Т. Теоретичні виміри національної консолідації в умовах війни: інтеграція світового наукового досвіду. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 33—49. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-2>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

механізмом, а й актом остаточної деколонізації та свідомим ціннісним вибором. Запропонована теоретична оптика створює надійне методологічне підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень соціальної динаміки та прогнозування суспільних трансформацій. Сформульовані висновки мають також прикладне значення і можуть бути використані для розроблення повоєнних державних стратегій згуртованості.

Ключові слова: національна консолідація, соціальний капітал, національна стійкість, комунікативна дія, деколонізація, соціальна згуртованість.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни, яка стала безпрецедентним екзистенційним викликом для Української держави та суспільства, питання національної консолідації набуває першорядного значення. Здатність нації до об'єднання, мобілізації внутрішніх ресурсів і підтримки соціальної стійкості (*resilience*) є не лише запорукою перемоги, а й фундаментом повоєнного відновлення. Світова наука накопичила значний масив знань щодо поведінки суспільств під час війн, збройних конфліктів, однак унікальний досвід України вимагає переосмислення класичних теорій. Саме тому глибокий теоретико-методологічний аналіз та поєднання світових наукових здобутків із вітчизняними реаліями є надзвичайно актуальним завданням для сучасної політичної науки.

Попри значний інтерес науковців до феномену суспільної єдності, соціальної згуртованості, у сучасному науковому дискурсі спостерігається певний розрив між класичними західними парадигмами соціології конфлікту та безпекових студій і специфікою українського досвіду (зокрема феноменом потужних горизонтальних зв'язків, масового волонтерства та децентралізованого спротиву). Виникає наукова проблема: як інтегрувати зарубіжні теорії з вітчизняним концептуальним баченням для створення цілісної методологічної рамки, здатної адекватно пояснити процеси консолідації української нації.

Мета дослідження: сформулювати та проаналізувати основні теоретичні й методологічні підходи до вивчення національної консолідації в умовах війни, а також визначити її ключові чинники, прояви та політичні наслідки на прикладі сучасної України. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- розглянути еволюцію поняття національної консолідації в зарубіжній політологічній традиції;
- визначити основні теоретичні підходи до аналізування національної консолідації;
- окреслити методологічні підходи до дослідження національної консолідації в умовах криз і збройного конфлікту;
- виокремити ключові чинники та прояви національної консолідації;
- проаналізувати особливості національної консолідації в сучасній Україні в умовах війни;
- визначити політичні наслідки процесів національної консолідації.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети задіяно комплекс загальнонаукових методів пізнання. Методологічним підґрунтям робо-

ти слугує системний підхід, застосування якого уможливило розгляд теорій консолідації як цілісної структури взаємопов'язаних концептів. Метод порівняльного аналізу імплементовано для критичного зіставлення різних наукових парадигм. Водночас загальнологічні методи аналізу та синтезу використано для ґрунтовного опрацювання джерельної бази й подальшої інтеграції розмаїття теоретичних поглядів у єдину дослідницьку концепцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження процесів національної консолідації та життєстійкості сформував багатий спадок світової політичної, соціологічної та філософської думки. Фундаментальні макросоціологічні засади функціонування й інтеграції соціальних систем закладено у класичних працях Т. Парсонса та Е. Дюркгейма. Розуміння мікро- та мезорівнів суспільної взаємодії неможливе без звернення до концепцій соціального капіталу і комунікативних мереж, розроблених П. Бурдьє, Дж. Коулменом, М. Грановеттером та К. Дойчем. Інституційний вимір консолідації та стійкості держави детально концептуалізовано в роботах Ф. Фукуяма, С. Гантінгтона та Д. Чендлера. Етичні дилеми суспільного договору і процеси деколонізації ідентичності глибоко проаналізовані в межах комунітаристської та постколоніальної парадигм (М. Сандел, Ю. Габермас, Е. Саїд, Г. Бгабга).

Водночас, незважаючи на фундаментальність зазначених теорій, у світовому та вітчизняному науковому дискурсі відчувається брак їх комплексного застосування до аналізування безпрецедентних екстремальних умов — повномасштабної конвенційної війни у XXI ст. Традиційно зазначені концепції (наприклад, структурний функціоналізм і постколоніалізм) застосовуються у вузьких дисциплінарних межах. Поза увагою дослідників залишається спроба міждисциплінарного синтезу, який допоміг би інтегрувати ці різновекторні підходи (від макрорівня інституцій до мікрорівня ідентичності) в єдину пояснювальну теоретичну матрицю національної консолідації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики суспільної консолідації, згуртованості та національної єдності потребує чіткої демаркації ключових дефініцій. Згідно з авторитетними джерелами (зокрема базовими визначеннями *Encyclopædia Britannica* та *Oxford English Dictionary*) концепт «консолідації» (від лат. *consolidatio* — зміцнення) означає процес об'єднання розрізаних елементів у єдине, міцне ціле. У західному соціально-політичному дискурсі цей термін не має єдиного універсального аналога. Західна наука диференціює його на низку спеціалізованих категорій: **соціальна згуртованість** (*social cohesion*) — рівень міжособистісної довіри та спільних норм у суспільстві; **націотворення** (*nation-building*) — процес формування громадянської та культурної ідентичності; **національна стійкість** (*national resilience*) — здатність суспільства протидіяти зовнішнім загрозам та відновлюватись після кризових подій. У «Енциклопедії досліджень якості життя та добробуту» соціальну згуртованість визначено як міру єдності та солідарності між суспільними групами. Вона базується на двох основних вимірах: почутті

приналежності до спільноти та якості внутрішньої взаємодії її членів. Цей феномен є результатом суспільно-демократичних зусиль, покликаних забезпечити соціальну рівновагу, економічний розвиток і національну ідентичність задля утвердження рівності, пом'якшення ризиків дикого капіталізму (неконтрольованого економічного зростання) та нівелювання суспільних розколів (Michalos, 2014). Логічним доповненням цього розуміння є підхід канадської дослідниці Дж. Дженсон (Jenson, 1998), яка операціоналізувала соціальну згуртованість через п'ять базових вимірів: 1) належність / ізоляція (спільні цінності, ідентичність, почуття відданості); 2) включення / виключення (рівний доступ до соціального забезпечення); 3) участь / неучасть (активність у громадянському суспільстві); 4) визнання / неприйняття відмінностей (толерантність у плюралістичному суспільстві); 5) легітимність / нелегітимність (довіра до державних інституцій). Практичне значення цієї багатовимірної моделі полягає в тому, що громади з високим рівнем згуртованості виявляються значно стійкішими до різноманітних макрокриз: економічних рецесій, стихійних лих чи збройних конфліктів. В умовах екстремальних випробувань саме взаємна солідарність, довіра та готовність до співпраці стають головним ресурсом подолання складних часів.

Вітчизняна наука послуговується категорією «національна консолідація» як інтегративним поняттям, що охоплює ключові соціальні, політичні та ціннісні виміри. У соціально-політичному розумінні національна консолідація не є статичним станом, а постає як активний процес узгодження інтересів різних соціальних груп і їх мобілізації навколо спільних цінностей, ідей чи стратегічних цілей. В умовах війни національна консолідація визначається як процес посилення політичної, соціальної та ціннісної єдності суспільства, спрямований на мобілізацію ресурсів держави й громадян для забезпечення її стійкості та захисту суверенітету.

У науковому дискурсі консолідацію часто ототожнюють з поняттями «ідентичність», «інтеграція» та «згуртованість». Для теоретичної точності дослідження важливо розмежувати ці концепти, зосередившись на їхніх ключових функціях і соціально-політичній ролі в процесі об'єднання суспільства.

Дослідження національної консолідації потребує комплексного поєднання теоретичного та практичного підходів. У табл. 1 продемонстровано академічну класифікацію та часові горизонти основних категорій: «ідентичність», «інтеграція», «соціальна згуртованість» та «національна консолідація». Вона показує, що консолідація є інтегративним процесом, який об'єднує культурно-символічну основу (ідентичність), інституційну та соціальну взаємодію (інтеграцію) та рівень довіри і солідарності в суспільстві (згуртованість), забезпечуючи середньо- та довгострокову стійкість у кризових умовах.

Табл. 2 фокусується на практичному, соціально-політичному вимірі цих процесів. Вона демонструє ключові питання, сутнісні характеристики і стан суспільства, від базового (фундаментального) рівня ідентичності до активного (мобілізаційного) рівня національної консолідації. Завдяки такій струк-

турі можна простежити, як абстрактні поняття реалізуються у реальних умовах, зокрема під час війни, коли суспільство швидко мобілізує ресурси та узгоджує інтереси різних груп навколо спільної мети.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика ключових концептів консолідації *

Концепт	Визначення	Основна функція	Часовий горизонт	Приклади застосування
Національна консолідація	Активний процес посилення політичної, соціальної та ціннісної єдності суспільства	Мобілізація ресурсів держави та громадян для забезпечення стійкості і захисту суверенітету	Середньо- та довгостроковий	Стратегічні національні програми, кризова мобілізація під час війни
Ідентичність (<i>identity</i>)	Сукупність спільних рис, цінностей і символів, які визначають належність до групи або нації	Формування відчуття належності та спільності	Тривалий	Громадянська та етнічна ідентичність, національні символи
Інтеграція (<i>integration</i>)	Процес включення різних соціальних груп у спільні інституційні, культурні або політичні структури	Забезпечення взаємодії та узгодженості між групами	Середньо-строковий	Інклюзивна політика, освітні та культурні програми
Згуртованість (<i>social cohesion</i>)	Рівень довіри, солідарності та співпраці між членами суспільства	Підтримка соціальної стабільності та співпраці	Коротко- та середньо-строковий	Волонтерські мережі, суспільна підтримка під час криз

* Складено автором.

Таблиця 2. Ключові поняття та соціально-політичний контекст *

Поняття	Головне питання	Сутнісна характеристика	Стан суспільства
Національна ідентичність	Хто ми є?	Усвідомлення індивідами своєї належності до єдиної спільноти (нації), наявність спільних маркерів (мова, історія, символи)	Базовий (фундамент)
Соціальна інтеграція	Як ми співіснуємо?	Процес включення різних індивідів та маргіналізованих груп у суспільну систему; згладжування суперечностей	Структурний (мирний час)
Соціальна згуртованість (<i>social cohesion</i>)	Що нас тримає разом?	Рівень міжособистісної та інституційної довіри, наявність стійких соціальних зв'язків та почуття солідарності	Латентний (повсякденний)
Національна консолідація	Заради чого ми об'єднуємось?	Цілеспрямована мобілізація ресурсів і зусиль нації для подолання спільного виклику або досягнення мети	Активний (мобілізаційний)

* Складено автором.

Як видно з наведеної типології, ідентичність і згуртованість є необхідними передумовами (базою) для консолідації, однак саме консолідація передбачає перехід суспільства від пасивного стану співіснування до активної спільної дії.

Війна є найжорсткішим стрес-тестом для будь-якої нації і докорінно змінює механізми суспільного об'єднання. Специфіка національної консолідації в умовах збройного конфлікту має кілька ключових теоретичних вимірів: 1) каталізація процесів (те, що у мирний час (шляхом еволюційної інтеграції) могло тривати десятиліттями, під час війни відбувається надзвичайно швидко. Екзистенційна загроза виживання нації змушує суспільство миттєво долати внутрішні розколи); 2) зміна пріоритетів (внутрішньополітичні, економічні чи культурні суперечності, які домінували в мирний час (наприклад, міжрегіональні відмінності), відходять на задній план (маргіналізуються) перед обличчям спільного зовнішнього ворога); 3) інституційна та мережева мобілізація (консолідація під час війни проявляється не лише у підтримці державних інститутів (армії, влади), але й у вибуховому зростанні горизонтальних зв'язків — волонтерських рухів, мереж взаємодопомоги, які перебирають на себе частину державних функцій).

Отже, національну консолідацію в умовах війни слід розглядати як найвищий ступінь соціальної мобілізації, коли наявний соціальний капітал і національна ідентичність трансформуються у дієвий механізм опору та виживання. Здійснена концептуальна демаркація дає змогу уникнути термінологічної плутанини та вибудувати чітку логічну ієрархію понять. Зазначені феномени не є тотожними, а радше утворюють єдиний динамічний ланцюжок суспільного спротиву.

Фундаментом є ідентичність — усвідомлення спільнотою власного «Ми» та своїх меж. Вона створює передумови для соціальної згуртованості — наявності міцних зв'язків, довіри та солідарності всередині суспільства у мирний або транзитний час. А консолідація є активною фазою, процесом екстреної мобілізації цієї згуртованості та ресурсів нації у відповідь на гостру екзистенційну загрозу (війну). Зрештою, успішно завершена консолідація призводить до формування стійкості (*resilience*) — нової системної якості суспільства та держави, що допомагає їм не лише витримувати удари, але й зберігати функціональність і адаптуватися до умов тривалої кризи.

Визначивши цю концептуальну матрицю (від ідентичності як базису до стійкості як результату), вважаємо за необхідне перейти до другого етапу дослідження — аналізу макро- та мікросоціологічних теорій, які пояснюють приховані механізми функціонування цих процесів. Щоб зрозуміти анатомію цього механізму, необхідно звернутись до класичних та сучасних зарубіжних теорій конфлікту і стійкості.

Фундаментальною теоретичною рамкою для розуміння процесів консолідації в умовах війни є класична соціологія конфлікту. Один із її засновників — німецький філософ і соціолог Георг Зіммель, звертав увагу на інтегративну функцію конфлікту, підкреслюючи, що протистояння із зовнішнім

супротивником може посилювати внутрішню солідарність соціальної групи та зміцнювати її межі. Г. Зіммель розглядав конфлікт не лише як негативну, руйнівну силу, а й як фундаментальну, позитивну форму соціалізації, що об'єднує людей, створює єдність і встановлює межі групи. Він стверджував, що конфлікт — це життєво важливий, інтегративний процес, який усуває напруженість між контрастами та, замість того, щоб руйнувати стосунки, часто зміцнює їх (Simmel, 1904).

Подальший розвиток цієї ідеї запропонував американський соціолог Льюїс Козер у праці «The Functions of Social Conflict», де обґрунтував, що конфлікт із зовнішніми групами здатний підвищувати внутрішню згуртованість, мобілізувати ресурси групи та посилювати її колективну ідентичність (Coser, 1956). Конфлікт із зовнішніми групами зміцнює внутрішню солідарність. Коли група стикається із зовнішньою загрозою, її члени прагнуть об'єднатися, відкинувши внутрішні розбіжності (Coser, 1956). Наприклад, під час національних криз чи воєн внутрішні розбіжності часто зменшуються, коли люди об'єднуються проти спільного ворога. Льюїс Козер назвав це ефектом «зовнішньої конфліктної солідарності» (Coser, 1956). Теорія конфлікту Л. Козера дотепер залишається надзвичайно актуальною для аналізу соціальних проблем. У сучасному світі, що характеризується політичною поляризацією, соціальними рухами та конфліктами ідентичності, думки Л. Козера допомагають пояснити, чому конфлікт неминучий і часто корисний.

У проєкції на сучасні українські реалії ця теоретична перспектива дає змогу пояснити феномен швидкої суспільної мобілізації після початку повномасштабної агресії Росії. Екзистенційна зовнішня загроза сприяла посиленню внутрішньої солідарності українського суспільства, частковому нівелюванню попередніх політичних та регіональних суперечностей і формуванню консолідованої громадянської спільноти.

Західна політологічна думка часто акцентує увагу на **ідеях та символах** як рушіях національної консолідації. У межах конструктивістського підходу американського політолога, історика і синолога Бенедикта Андерсона війна та зовнішні загрози стають критичними моментами, коли «уявлена» спорідненість нації проходить перевірку реальною кров'ю та спільними жертвами, створюючи міцний зв'язок (Андерсон, 2001). Цей процес підтверджує, що культурні та символічні маркери нації не лише існують як абстракція, а й набувають конкретної мобілізаційної функції (Андерсон, 2001). Концепція британського дослідника феноменів нації та націоналізму Ентоні Сміта ідеально пояснює ідейно-емоційний вимір опору. Під час екзистенційної загрози нація інстинктивно звертається до свого «історичного ядра». Етносимволізм Е. Сміта підкреслює роль історичної пам'яті, міфів, героїв та спільних «золотих віків» (Сміт, 2004). Війна стає потужним генератором нового символічного капіталу, який, однак, міцно спирається на попередній історичний досвід. Колективна пам'ять про минулі травми та перемоги реалізується, формуючи безперервний наратив боротьби. Спільні міфи,

нові пантеони героїв та комеморативні практики (вшанування загиблих) стають тим емоційним клеєм, який забезпечує глибинну, ціннісну консолідацію суспільства. У ситуації зовнішньої агресії ці символічні ресурси є потужним інструментом мобілізації та об'єднання різних соціальних страт навколо ідеї захисту національної ідентичності.

Теорії американського соціолога Роджерса Брубейкера набувають особливого значення в аналізі суспільств, які традиційно вважали «розділеними» (Brubaker, 2004). Війна часто руйнує конструкції, побудовані винятково на етнічному чи мовному націоналізмі. Сучасний досвід показує, що екзистенційна зовнішня загроза здатна прискорити формування інклюзивної громадянської нації. Як зазначав Р. Брубейкер, практики громадянства виходять на передній план: належність до нації визначається не етнічним походженням, а політичним вибором, солідарністю й готовністю захищати спільну державу (Brubaker, 2004).

Класичні модерністські підходи англійського філософа і соціального антрополога Ернеста Гелнера наголошують на потребі уніфікованої культури та масової освіти (Gellner, 1983). У сучасній війні це проявляється у прискореній добровільній «самоуніфікації» суспільства, наприклад, у масовій відмові від культури агресора. Сучасна «уявлена спільнота» Б. Андерсона трансформується під впливом цифрових мереж та інформаційного простору, що допомагає підтримувати консолідацію навіть за територіальної фрагментації та масової міграції.

Багатовимірність процесу національної консолідації вимагає звернення й до ціннісно-психологічних основ єднання суспільства. Фундаментальним для розуміння цих процесів є концепт соціальної солідарності французького соціолога і філософа Еміля Дюркгейма та теорія довіри американського філософа, політичного економіста і публіциста японського походження Френсіса Фукуями. Класик соціології Е. Дюркгейм у роботі «Поділ суспільної праці» виділив два типи солідарності: *механічну* (характерну для традиційних суспільств, де єдність ґрунтується на подібності людей, спільних віруваннях та жорсткій колективній свідомості) та *органічну* (властиву модерним суспільствам, де єдність базується на розподілі праці та взаємозалежності різних індивідів) (Durkheim, 1893). Досвід України у стані війни демонструє унікальний соціологічний феномен: синтез обох типів солідарності. Тобто сучасне українське суспільство функціонує за принципами органічної солідарності: кожен виконує свою вузькоспеціалізовану функцію (військові воюють, енергетики відновлюють мережі, айтівці створюють кіберзахист, бізнес підтримує економіку). Водночас екзистенційна загроза спричинила потужне відродження механічної солідарності: відбулась безпрецедентна кристалізація *колективної свідомості*. Спільний біль, спільні цінності свободи й чітке усвідомлення межі між «своїми» та «чужими» (ворогом) знівелювали регіональні, класові та політичні розбіжності, створивши монолітну моральну основу нації.

Солідарність була б неможливою без фундаментального ресурсу, який Ф. Фукуяма визначив як ключовий для будь-якого успішного суспільства — довіри. У його концепції соціальний капітал безпосередньо ґрунтується на

феномені суспільної довіри (*trust*): він трактується як сукупність спільних неформальних цінностей і норм, яких дотримуються члени певної групи, що уможливорює їхню ефективну співпрацю. Якщо члени групи очікують, що інші будуть поводитися чесно, і на них можна покластися, вони почнуть довіряти один одному. Довіра діє як мастило, що дає змогу будь-якій групі чи організації працювати ефективніше (Фукуяма, 2008).

У контексті дослідження національної консолідації українського суспільства під час повномасштабної війни вагомим теоретичним інструментом слугує структурно-функціональний підхід американського соціолога Толкотта Парсонса. За його концепцією, будь-яка соціальна система (у нашому випадку — нація, держава) для збереження власної життєздатності, стійкості та ефективності в екстремальних умовах повинна відповідати чотирьом базовим функціональним вимогам (модель *AGIL*) (Parsons, 1966):

1. Адаптація (*Adaptation*) — ресурсний та економічний вимір. Передбачає здатність суспільної системи пристосовуватися до вкрай агресивного зовнішнього середовища (умов збройної агресії) (Parsons, 1966). Для України, що воює, це означає мобілізацію економіки, перебудову логістики, залучення зовнішньої фінансової та військової допомоги, а також забезпечення фізичного виживання населення в умовах руйнування інфраструктури.

2. Досягнення цілей (*Goal attainment*) — політико-управлінський вимір. Визначає здатність системи формувати стратегічні орієнтири та мобілізувати ресурси для їх реалізації (Parsons, 1966). В умовах війни головною та абсолютною метою стає перемога, захист суверенітету і відновлення територіальної цілісності. Ця функція реалізується через ефективне військове командування, державне управління та дипломатію, що спрямовують консолідовані зусилля нації на відсіч ворогу.

3. Інтеграція (*Integration*) — соціально-консолідаційний вимір. Відображає здатність системи здійснювати внутрішню регуляцію, підтримувати солідарність і координувати взаємодію різних елементів суспільства (Parsons, 1966). В українському контексті це проявляється як безпрецедентна національна згуртованість: синергія дій держави, Збройних Сил, волонтерського руху, громадянського суспільства та бізнесу. Інтеграція уможливорює подолання внутрішніх розбіжностей заради спільного виживання.

4. Підтримка культурного зразка / Латентність (*Latency*) — ціннісно-ідентифікаційний вимір. Виконує функцію соціального «генетичного коду», забезпечуючи збереження та відтворення глибинних сенсів і цінностей (Parsons, 1966). Для нації у стані війни ця функція є критично важливою: вона передбачає захист національної ідентичності, історичної пам'яті та мови (як загальнозначущого символу). Саме цей вимір формує стійку мотивацію громадян до спротиву, збереження власної культури та протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям (ІПСО).

Структурно-функціональна модель *AGIL* (адаптація, досягнення цілей, інтеграція, латентність) Т. Парсонса дає підстави розглядати згуртованість

через призму рівня соціальної інтеграції суспільства (Parsons, 1966). У контексті нашого дослідження ця концепція є ефективною методологічною рамкою для опису та аналізу процесів національної консолідації в умовах війни. Суспільство змогло адаптуватися до шоку (*adaptation*), спрямувати всі зусилля на мету виживання (*goal attainment*), згуртувати людей довкола інституцій (*integration*) та зберегти ключові цінності свободи (*latency*).

Для розуміння самоорганізації суспільства під час війни особливо цінні теорії соціального капіталу американського політолога Роберта Патнема та французького соціолога і філософа П'єра Бурдьє. Теорія соціального капіталу Р. Патнема пояснює феномен довіри (Putnam, 1995). Він розрізняв «зв'язний» (*bonding*) та «навідний» (*bridging*) соціальний капітал (Putnam, 1995). Згідно з його теорією центральна ідея соціального капіталу — це соціальні мережі і норми взаємодопомоги, мають цінність для індивідів, які перебувають у мережах, і мають зовнішні ефекти (Патнам, 2001). Під час криз критично важливим стає високий рівень міжособистісної довіри та здатність індивідів утворювати горизонтальні мережі взаємодопомоги. Накопичений до війни соціальний капітал (через Майдани та рухи спротиву) допоміг миттєво розгорнути мережі взаємодопомоги, які компенсували тимчасову розгубленість державного апарату.

Концепція соціального капіталу П. Бурдьє дає змогу розкрити мікрота мезорівні національної консолідації — механізми безпосередньої взаємодії громадян. У своїй класичній парадигмі вчений визначив соціальний капітал як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі» (Bourdieu, 1986), тобто йдеться про сукупність реальних або потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням стійкою мережею інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання.

Проте академічної популярності та концептуального розширення категорія «соціальний капітал» набула у працях Джеймса Коулмена, котрий визначав соціальний капітал як «потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що формується у міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали та соціальні норми» (Coleman, 1988).

Концепція «сили слабких зв'язків» (*The Strength of Weak Ties*) американського соціолога Марка Грановеттера пояснює механіку того, як саме відбувається масштабування консолідації від рівня окремих родин чи дружніх компаній до рівня всієї нації. Марк Грановеттер поділяв соціальні контакти на «сильні» (родина, близькі друзі) та «слабкі» (знайомі, колеги, сусіди, друзі друзів) (Granovetter, 1973). Здавалося б, у кризових ситуаціях люди мають покладатися винятково на сильні зв'язки. Проте М. Грановеттер доводить парадоксальну тезу: саме «слабкі зв'язки» володіють найбільшою силою для інтеграції суспільства та пошуку унікальних ресурсів, оскільки вони виконують функцію «інформаційних мостів» між різними, не пов'язаними між собою соціальними групами (Granovetter, 1973). Його концепція

«сили слабких зв'язків» пояснює, як децентралізовані мікромережі, наприклад, волонтерські ініціативи, здатні швидко мобілізувати ресурси там, де традиційні інституції працюють повільно.

Попри колосальне значення низової самоорганізації та волонтерського руху, фундаментальною умовою виживання та консолідації нації під час збройного конфлікту є наявність дієвих державних інститутів. Ця теза знаходить своє глибоке теоретичне обґрунтування у концепціях американського політолога і соціолога Самюела Гантінгтона та Френсіса Фукуяма, які досліджували проблеми політичного порядку та державного будівництва (*state-building*). У класичній праці «Політичний порядок у мінливих суспільствах» С. Гантінгтон сформулював ключове правило стабільності: рівень політичної інституціоналізації повинен відповідати рівню соціальної мобілізації (Гантінгтон, 2020). Якщо масова мобілізація суспільства випереджає здатність державних інститутів її поглинути та спрямувати, система зазнає колапсу.

В умовах повномасштабної війни 2022 року українське суспільство продемонструвало безпрецедентний рівень соціальної мобілізації. За логікою С. Гантінгтона, якби державний апарат виявився слабким, ця колосальна енергія мас могла б призвести до хаосу, втрати керованості військами чи фрагментації країни на рівні регіональних ополчень (Гантінгтон, 2020). Проте українська держава продемонструвала високу здатність до *інституціоналізації* цієї енергії: добровольчі формування були інтегровані до складу Збройних Сил України (зокрема ТрО), волонтерська логістика почала координуватися з державними відомствами, а масовий фінансовий ресурс акумулювався через офіційні платформи (наприклад, UNITED24). Саме здатність інституцій увібрати в себе народний спротив стала запорукою консолідації, а не анархії.

Френсіс Фукуяма у праці «Державне будівництво: управління і світовий порядок у ХХ столітті» (2004) запровадив важливе розмежування між *обсягом* функцій держави (тим, скільки сфер вона намагається контролювати) та *силою* держави (її інституційною спроможністю виконувати свої базові функції, забезпечувати верховенство права та надавати послуги). Для виживання нації критично важливою є саме «сила» — здатність інституцій безперервно працювати в умовах стресу. У концепції Ф. Фукуяма «сильна держава» тотожна державі ефективній. Її визначальними ознаками є неухильне дотримання верховенства права, наявність незалежної та справедливої судової системи, розвиненої інфраструктури, а також дієвих механізмів соціального захисту й охорони здоров'я (Хрестоматія для лінивих, 2020). Збереження керованості державою у перші місяці шоку була основою для подальшої консолідації. Однак сама собою інституційна спроможність не може існувати у вакуумі: для утримання єдності та координації дій держава і суспільство потребують надійної «кровоносної системи» — безперервного обміну інформацією.

У цьому контексті підхід німецького соціолога і політолога Карла Дойча виявився надзвичайно релевантним для розуміння стійкості суспільств у

XXI ст. Здатність громадян взаємодіяти через спільні інформаційні потоки під час війни стає питанням виживання. У сучасному контексті «ефективна соціальна комунікація» за К. Дойчем — це не лише мова, а й цифрова інфраструктура (від державних сервісів у смартфоні до волонтерських чатів). Саме безперебійна комунікація допомагає децентралізовано мобілізувати ресурси, формувати спільні смисли та утримувати суспільство від панічної дезінтеграції під тиском ворожого ІПСО.

У сучасних дослідженнях політичної стабільності та безпеки концепція резильєнтності набуває дедалі більшого поширення, адже вона комплексно пояснює здатність держави і суспільства адаптуватися до екзистенційних кризових ситуацій та зберігати функціональність інституцій. Значний внесок у розвиток цього підходу здійснив британський політолог Девід Чендлер. У фундаментальній монографії «Resilience: The Governance of Complexity» він розглядав резильєнтність не просто як пасивне виживання, а як ключову характеристику сучасного політичного управління в умовах глобальної нестабільності (Chandler, 2014). Здатність складних систем до гнучкої адаптації та самоорганізації стає вирішальною відповіддю на непередбачувані кризові виклики (Chandler, 2014). Для українського контексту ця теорія є надзвичайно релевантною: вона доводить, що здатність держави зберігати керіваність під час повномасштабної війни залежить не від жорсткості системи, а від її адаптивності та вміння спиратися на внутрішній ресурс суспільства.

Для цілісного розуміння феномену української згуртованості необхідно звернутись до філософсько-етичних та постколоніальних концепцій, які пояснюють глибинні мотиви суспільної трансформації під час екзистенційної загрози. Теорії американського політичного теоретика Майкла Сендела надають потужний інструментарій для аналізу суспільного договору в екстремальних умовах. Розглядаючи внесок М. Сендела, варто окремо відзначити його знаменитий гарвардський курс «Справедливість» (*Justice*), який став безпрецедентним академічним феноменом — це був перший курс Гарвардського університету, що став вільно доступним для мільйонів людей в інтернеті та на телебаченні. Його успіх полягав у тому, що М. Сендел вивів складні етичні дилеми з кабінетів у площину широкої суспільної дискусії: що означає бути громадянином, чим ми зобов'язані одне одному (*civic obligations*) та де межа між особистою свободою і обов'язком перед спільнотою.

У мирний час сучасні демократії тяжіють до класичного лібералізму, де права та свободи індивіда є абсолютним пріоритетом. Однак війна змушує суспільство здійснити свідомий транзит до комунітаристської моделі. За цією парадигмою індивідуальна свобода втрачає сенс, якщо знищується сама спільнота (держава та нація), яка є джерелом і гарантом цієї свободи. Це пояснює високу легітимність обмежень прав під час воєнного стану (мобілізація, комендантська година, економічні обмеження). Українське суспільство йде на це не через страх перед репресивним апаратом, а через усвідомлення концепту «спільного блага». Відбувається добровільна по-

ступка частиною особистого комфорту та прав заради фізичного виживання та збереження нації.

Підхід німецького філософа і соціолога Юргена Габермаса є фундаментальним для розуміння того, чим українська консолідація кардинально відрізняється від російської мобілізаційної моделі. За його теорією, стійкий соціальний порядок і справжня солідарність базуються не на інструментальному примусі, а на комунікативній дії — раціональному діалозі та взаєморозумінні рівноправних громадян у публічній сфері. Навіть під час найжорсткішої фази війни в Україні не зникла публічна дискусія (обговорення законів про мобілізацію, контроль за діями влади, дискусії навколо розподілу ресурсів). Згуртованість українців є результатом постійного, хоч і складного, суспільного діалогу. Держава та громадянське суспільство безперервно «передомовляються» про правила гри. Це робить таку консолідацію органічною та надзвичайно стійкою до внутрішніх криз, на відміну від крихкої тоталітарної єдності, нав'язаної згори пропагандою та страхом.

Національна консолідація сьогодні — це не просто об'єднання проти зовнішнього ворога, це радикальний і незворотний акт деколонізації суспільної свідомості та простору. Важливим інструментом для розуміння цього процесу є фундаментальна праця «Орієнталізм» американського дослідника палестинського походження, основоположника постколоніальної теорії Едварда Саїда. У цьому класичному дослідженні він проаналізував взаємодію між Заходом і Сходом, розглядаючи «орієнталізм» як цілісну ідеологічну систему (Саїд, 2025). Оскільки імперський Захід штучно конструював образ Сходу (Орієнту) як відсталого та екзотичного «Іншого», то міг виправдовувати власне панування, формувати ідентичності й ухвалювати політичні рішення (Саїд, 2025).

Перенесення оптики Е. Саїда на пострадянський простір розкриває сутність російсько-українського протистояння. Століттями Російська імперія застосовувала подібні квазіорієнталістські практики: вона привласнювала роль «цивілізаційного центру», штучно маргіналізувала Україну та конструювала її образ як провінційної, меншовартісної території. Концепт Е. Саїда допомагає зрозуміти, як сьогодні українська нація кристалізується саме через жорстке відмежування від цього нав'язаного імперського наративу. У процесі остаточного розриву Росія перетворюється на того самого агресивного, цивілізаційно чужого «Іншого», на тлі якого українці безповоротно утверджують свою власну суб'єктність і належність до європейського ціннісного простору.

Цей процес демаркації органічно доповнюється ідеями американського дослідника постколоніалізму індійського походження Гомі Бгабги, автора таких ключових понять сучасної теорії, як *мімікрія*, *амбівалентність* та *культурна гібридність*. У своїх працях він акцентував увагу на ідеї «стану за межами» (*the beyond*), розглядаючи межі культур як мобільні та рухомі. За Г. Бгабгою, відтворення культури в цьому «міжмежжі» стає

визначальною стратегією нашого часу, наративом перехідного стану життя на «порубіжжі» (Bhabha, 1994).

Однак у контексті України ця теорія набуває нового, радикального практичного виміру. Десятиліттями після здобуття незалежності значна частина українського суспільства перебувала саме в такому стані транзитної, постколоніальної гібридності, що проявлялось у мовній амбівалентності, толеруванні спільних радянських міфів і споживанні російського культурного продукту. Повномасштабна війна стала каталізатором, який зруйнував цей «проміжний» стан та ілюзію безпечного порубіжжя. Національна консолідація українців сьогодні відбувається саме через подолання гібридності: суспільство робить однозначний екзистенційний вибір, остаточно спалюючи мости імперського впливу, на користь чіткої, монолітної та самодостатньої національної ідентичності.

Виконаний аналіз світового наукового дискурсу доводить, що національна консолідація в умовах повномасштабної війни є складним, багатовимірним феноменом. Його осмислення неможливе в межах однієї дисципліни, а вимагає міждисциплінарного синтезу макросоціологічних, політологічних, етичних та культурологічних підходів. Залучення широкого спектра класичних та сучасних теорій дає можливість сформулювати комплексну матрицю національної життєстійкості, яка структурується за п'ятьма ключовими вимірами.

Базовим імпульсом консолідації є екзистенційна загроза. Відповідно до класичної теорії соціального конфлікту (Г. Зіммель, Л. Козер), саме гострий зовнішній конфлікт стає найпотужнішим механізмом внутрішньої інтеграції групи. Війна нівелює внутрішні суспільні суперечності, стирає межі між соціальними втратами та змушує суспільство мобілізувати всі ресурси для збереження власних кордонів та ідентичності.

Здатність нації до опору спирається на міцний державний каркас. Цей вимір розкривається через структурний функціоналізм Т. Парсонса (здатність системи до адаптації та цілесюження), концепцію сили державних інституцій Ф. Фукуями та сучасну парадигму суспільно-політичної резильєнтності Д. Чендлера. Збереження керованості державою та гнучкість інституцій в умовах хаосу стали фундаментом для розгортання масового спротиву.

Державні інституції доповнюються безпрецедентною низовою самоорганізацією. Феномен українського волонтерства та горизонтальних зв'язків знаходить пояснення у теоріях соціального капіталу (П. Бурдьє, Дж. Коулмен) та силі «слабких зв'язків» (М. Грановеттер). Водночас ця мережева взаємодія забезпечується стійкою соціальною комунікацією (К. Дойч) та здатністю до раціонального суспільного консенсусу й комунікативної дії навіть під час війни (Ю. Габермас).

Мотиваційною базою спротиву є глибинна суспільна довіра (Ф. Фукуяма) і синергія механічної та органічної солідарності (Е. Дюркгейм). У філософсько-етичному сенсі війна зумовлює транзит суспільного договору від класичного лібералізму до комунітаризму (М. Сандел, Ч. Тейлор) — громадяни

добровільно обмежують власні права та комфорт заради «спільного блага» і фізичного збереження нації.

Консолідація українців є завершальним етапом формування модерної нації. Цей процес органічно поєднує конструювання «уявленої спільноти» через інформаційний простір (Б. Андерсон) із потужним відродженням історичних міфів та національного символізму (Е. Сміт). Водночас нація тут постає не як статична даність, а як категорія практичної дії та мобілізації (Р. Брубейкер). У постколоніальній перспективі (Е. Саїд, Г. Габга) цей процес супроводжується подоланням транзитної гібридності та жорстким відмежуванням від агресивного імперського «Іншого».

Отже, сучасний український досвід не лише підтверджує релевантність класичних західних теорій, але й суттєво розширює їх. В умовах війни XXI ст. національна консолідація постає як синергія міцних інституцій, розгалуженого мережевого капіталу, усвідомленого комунітаристського обов'язку та остаточної деколонізації ідентичності, що в сукупності формує унікальний феномен української життєстійкості (*resilience*).

Декларація щодо використання ШІ. Для термінологічної уніфікації та лінгвістичної адаптації складних міждисциплінарних концептів (цифрові двійники, DAPP, CLA) у цій роботі було залучено інструменти штучного інтелекту Gemini 4 як інтелектуального асистента-редактора. Це допомогло забезпечити відповідність міжнародним стандартам наукової комунікації, зберігаючи виключне авторство ідей та концептуальних узагальнень за дослідницьким колективом.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Критика. https://hromadalib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/anderson_2001_imagined.pdf
- Гантінгтон, С. (2020). *Політичний порядок у мінливих суспільствах*. Наш Формат.
- Патнам, Р. Д. (2001). *Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії*. Основи.
- Саїд, Е. (2025). *Орієнталізм*. Клубук.
- Сміт, Е. Д. (2004). *Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія* (Р. Фещенко, Пер.). К. І. С.
- Фукуяма, Ф. (2008). Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 53. <https://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
- Хрестоматія для лінивих. (2020, 20 березня). Френсіс Фукуяма «Державне будівництво». <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/frensis-fukuyama-silna-derzhava/>
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge. https://www.academia.edu/48839857/_Homi_K_Bhabha_The_location_of_culture_BookFi_
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (p. 241—258). Greenwood.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
- Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge. <https://archive.org/details/resiliencegovern0000chan/mode/2up>

- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), 95—120.
- Coser, L. A. (1956). *The Functions of Social Conflict*. Free Press. <https://www.scribd.com/document/978981649/The-Functions-of-Social-Conflict-Lewis-a-Coser-Z-Library>
- Durkheim, E. (1893). *The Division of Social Labor*. Internet Archive. https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.126617/2015.126617.The-Division-Of-Labour-In-Society_djvu.txt
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360—1380.
- Jenson, J. (1998). *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research*. Canadian Policy Research Networks.
- Michalos, A. C. (Ed.). (2014). Social Cohesion. In *Encyclopedia of Quality of Life and Well-being Research*. Springer. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-0753-5_2739
- Parsons, T. (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Prentice-Hall.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65—78.
- Simmel, G. (1904). The Sociology of Conflict. *American Journal of Sociology*, 9(4), 490—525. <https://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/4111/2111-home/CD/TheoryClass/Readings/SimmelConflict1.pdf>
- Simmel, G. (1908). *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Duncker & Humblot. <https://archive.org/details/soziologieunters00simmrich>

REFERENCES

- Anderson, B. (2001). *Ujaveni spilnoty: Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]. Krytyka. https://hromadalib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/anderson_2001_imagined.pdf
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge. https://www.academia.edu/48839857/_Homi_K_Bhabha_The_location_of_culture_BookFi_
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (p. 241—258). Greenwood.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
- Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge. <https://archive.org/details/resiliencegovern000chan/mode/2up>
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94(Supplement), 95—120.
- Coser, L. A. (1956). *The Functions of Social Conflict*. Free Press. <https://www.scribd.com/document/978981649/The-Functions-of-Social-Conflict-Lewis-a-Coser-Z-Library>
- Durkheim, E. (1893). *The Division of Social Labor*. Internet Archive. https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.126617/2015.126617.The-Division-Of-Labour-In-Society_djvu.txt
- Fukuiama, F. (2008). Sotsialnyi kapital [Social Capital]. *Nezaleznyi kulturolohichni chasopys «i»*, 53. <https://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360—1380.
- Hantinton, S. (2020). *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh* [Political Order in Changing Societies]. Nash Format.
- Jenson, J. (1998). *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research*. Canadian Policy Research Networks.
- Khrestomatiia dlia linyvykh. (2020). *Frensis Fukuiama "Derzhavne budivnytstvo"* [Francis Fukuyama "State Building"]. <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/lfrensis-fukuyama-silna-derzhava/>

- Michalos, A. C. (Ed.). (2014). Social Cohesion. In *Encyclopedia of Quality of Life and Well-being Research*. Springer. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-0753-5_2739
- Parsons, T. (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Prentice-Hall.
- Putnam, R. D. (2001). *Tvorennia demokratii: Tradytsii hromadskoi aktyvnosti v suchasni Italii* [Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy]. Osnovy.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.
- Said, E. (2025). *Orientalizm* [Orientalism]. Komubuk.
- Simmel, G. (1904). The Sociology of Conflict. *American Journal of Sociology*, 9(4), 490–525. <https://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/4111/2111-home/CD/TheoryClass/Readings/SimmelConflict1.pdf>
- Simmel, G. (1908). *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Duncker & Humblot. <https://archive.org/details/soziologieunters00simmrich>
- Smit, E. D. (2004). *Natsionalizm: Teoriia, ideolohiia, istoriia* [Nationalism: Theory, Ideology, History] (R. Feshchenko, Per.). K. I. S.

Надійшла: 15.03.2026

Прорецензовано: 25.03.2026

Прийнято до друку: 06.04.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Tetiana Bevez,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Chief Researcher at the Department of Theory and History of Political Science,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

THEORETICAL DIMENSIONS OF NATIONAL CONSOLIDATION IN WARTIME: INTEGRATING GLOBAL AND UKRAINIAN SCIENTIFIC EXPERIENCE

The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of national consolidation processes amidst the full-scale Russian-Ukrainian war. Acknowledging the terminological nuances when Western scientific discourse predominantly operates with concepts of “social cohesion” and “national resilience,” the study justifies the use of “national consolidation” as an integrative macro-social category. The primary focus is on the actualization and reinterpretation of classical global paradigms through the lens of the Ukrainian experience: the sociology of conflict (G. Simmel, L. Coser), functionalism and social capital theories (E. Durkheim, R. Putnam), communication theory and constructivism (K. Deutsch, B. Anderson), as well as transitological approaches to preserving democratic arenas (S. Huntington, F. Fukuyama). The findings demonstrate that the unique Ukrainian case fundamentally expands traditional Western models. Specifically, the study illustrates the transformation of the “imagined communities” concept in the era of digital resistance and demonstrates the shift from classical institutional hierarchy to horizontal networked resilience (rhizomatic consolidation). It is substantiated that under existential threat, consolidation occurs not through the curtailment of democracy, but through the preservation of key democratic institutions and an unprecedented surge in social capital. The synthesis of Western theories with contemporary Ukrainian academic discourse allows concluding that the consolidation of Ukrainian society is not merely a reactive defense mechanism, but an act of definitive decolonization and a conscious value-based choice. The proposed theoretical framework provides a solid methodological foundation for further interdisciplinary research on social dynamics and the forecasting of societal transformations. The formulated conclusions also have practical significance and can be utilized in the development of post-war state cohesion strategies.

Keywords: national consolidation, social capital, national resilience, communicative action, decolonization, social cohesion.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-3>
УДК [32:316.77:321.01]

Марина Баранівська,

аспірант,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0001-9504-6631

baranivskamm@gmail.com

Популізм як дискурсивна практика влади: інтерпретація в межах теорії Мішеля Фуко

У статті здійснено комплексний аналіз популізму як дискурсивної практики влади у межах теоретичної парадигми М. Фуко. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі популістських акторів у сучасних політичних процесах та необхідністю переосмислення цього феномену поза межами традиційних ідеологічних і соціологічних підходів. Обґрунтовано доцільність застосування дискурсивного підходу, який дає змогу розглядати популізм не як сукупність політичних ідей, а як спосіб конструювання політичної реальності через систему символічних репрезентацій, риторичних стратегій і комунікативних практик. Теоретичною основою дослідження є праці М. Фуко, у яких влада інтерпретована як мережа соціальних відносин, що функціонує через взаємодію знання та дискурсу. Особливу увагу приділено аналізу понять «влада — знання», «режим істини» та дискурсивних практик як механізмів організації соціальної реальності. Показано, що політична реальність не є об'єктивно заданою, а формується у процесі дискурсивної боротьби за значення, у межах якої постають легітимні інтерпретації соціальних процесів. Основну увагу зосереджено на інтерпретації популізму як технології влади. Доведено, що популістський дискурс здійснює владарювання через виробництво значень, формування політичних ідентичностей і встановлення інтерпретаційних рамок соціальної реальності. Визначено ключові механізми цієї технології: створення символічних опозицій, мобілізація колективних емоцій, персоналізація політики та використання стандартизованих риторичних кліше. Показано, що ці елементи утворюють цілісну систему дискурсивного впливу, яка забезпечує мобілізацію аудиторії та легітимацію політичної влади. Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні дискурсивного підходу до аналізу популізму з фукіанською концепцією влади, що є підставою інтерпретувати популізм як форму сучасного владарювання, яка реалізується через конт-

Цитування: Баранівська М. Популізм як дискурсивна практика влади: інтерпретація в межах теорії Мішеля Фуко. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 50—61. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-3>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

роль над процесами означення. Показано, що популістський дискурс не лише відображає політичну реальність, а й активно її конструює, формуючи нові політичні суб'єктності та режими істини. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування дискурс-аналізу для дослідження сучасних політичних процесів, зокрема для виявлення механізмів політичної мобілізації, легітимації влади та формування колективних ідентичностей у популістських рухах.

Ключові слова: популізм, політичний дискурс, влада, Мішель Фуко, політична комунікація, символічна політика.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть популізм став одним із найпомітніших і водночас найдискусійніших явищ сучасної політики. Посилення впливу популістських політичних акторів у різних регіонах світу, трансформація форм політичної комунікації та криза традиційних інститутів представницької демократії зумовили активізацію наукових досліджень цього феномену. Водночас популізм не піддається однозначному визначенню, що спричиняє існування множини теоретичних підходів до його інтерпретації.

Складність популізму полягає у його багатовимірному характері: він проявляється як ідеологія, політичний стиль, стратегія мобілізації та форма політичної артикуляції. Така концептуальна невизначеність ускладнює його аналіз у межах традиційних підходів, зосереджених переважно на змісті політичних ідей або соціальної базі підтримки. У сучасній політичній науці дедалі більшої актуальності набуває необхідність дослідження популізму як процесу, що функціонує у сфері політичної комунікації та символічного продукування значень.

У цьому контексті особливої ваги набуває дискурсивна перспектива, яка створює можливість розглядати популізм не як сукупність стабільних характеристик, а як динамічний процес конструювання політичної реальності. Через дискурсивні практики формуються уявлення про «народ», «еліти», «кризу» та «справедливість», визначаються межі політичної спільноти та встановлюються інтерпретаційні рамки соціальних конфліктів. Зрештою популізм постає не лише як реакція на соціальні процеси, але як активний механізм їх осмислення і структурування.

Особливо продуктивною для аналізу популізму у такому ракурсі є теоретична концепція Мішеля Фуко, у якій владу розглянуто як мережу соціальних відносин, що функціонує через взаємодію знання та дискурсу. У межах цього підходу політична реальність є результатом дискурсивних практик, що визначають режими істини, формують політичні ідентичності та структурують поле можливих інтерпретацій. Це дає підстави інтерпретувати популізм як специфічну форму дискурсивної практики влади, що реалізується через контроль над процесами означення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність кількох основних підходів до інтерпретації популізму, які відображають різні аналітичні перспективи цього феномену. Одним з найвпливовіших є підхід, що розглядає популізм як «тонкоцентровану ідео-

логію», яка протиставляє «чистий народ» «корумпованим елітам» і стверджує пріоритет народного суверенітету (Mudde, 2004; Mudde & Kaltwasser, 2017). У межах цього підходу популізм інтерпретується як ідеологічна конструкція, здатна поєднуватися з різними політичними програмами.

Іншу перспективу пропонує М. Канован, яка розглядає популізм як невід'ємний елемент демократичної політики, пов'язаний із напруженням між інституційною та «народною» складовими демократії (Canovan, 1999). У цьому контексті популізм постає як реакція на кризу представницьких інститутів і спосіб відновлення зв'язку між владою та суспільством.

Водночас у сучасних дослідженнях дедалі більшого значення набуває комунікативний підхід, у межах якого популізм описано як специфічний стиль політичної комунікації. Зокрема, Б. Моффітт визначає популізм як політичний стиль, що характеризується драматизацією політики, акцентом на кризі та апеляцією до «народу» (Moffitt, 2016). Подібний підхід представлений у працях Я. Ягерса та С. Валґрейва, котрі аналізують популізм як комунікативну практику, що включає антиестеблїшментну риторичку та виключення «Іншого» (Jagers & Walgrave, 2007).

Найпродуктивнішою для дослідження популізму як дискурсивного явища є концепція Е. Лакло, який інтерпретує популізм як специфічну логіку політичної артикуляції (Laclau, 2005). У цьому підході популізм постає як процес конструювання політичної спільноти через формування «ланцюжків еквівалентності», що об'єднують різні соціальні вимоги у єдину символічну структуру. Категорія «народ» у цьому контексті розглядається як дискурсивний конструкт, що виникає у процесі політичної артикуляції.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із критичним дискурс-аналізом, у межах якого дискурс розглянуто як форму соціальної практики, що пов'язана з владними відносинами (Fairclough, 1995; van Dijk, 1997). Такий підхід дає змогу аналізувати популізм як механізм виробництва політичних значень, що впливає на формування соціальних уявлень, ідентичностей та моделей політичної поведінки.

Тобто сучасні дослідження популізму демонструють поступовий перехід від його розуміння як ідеології або соціального феномену до аналізу як дискурсивної та комунікативної практики. Це відкриває можливість дослідження популізму як специфічного механізму конструювання політичної реальності та здійснення влади.

Метою та завданнями цієї статті є аналіз популістської політики крізь призму теорії дискурсу та влади Мішеля Фуко. Основну увагу приділено дослідженню того, як саме популістський дискурс функціонує як технологія влади, що формує політичні ідентичності, структурує політичний простір і легітимізує політичне домінування. Методологічною основою дослідження є дискурс-аналіз, завдяки якому можна дослідити взаємозв'язок між мовними практиками, політичною комунікацією та владними відносинами. Застосування цього підходу дає можливість розкрити механізми, через

які популістський дискурс формує інтерпретації політичної реальності та впливає на процеси політичної мобілізації.

Дискурс як форма організації політичної реальності. У сучасній політичній науці дискурс розглядають як одну з ключових аналітичних категорій, що допомагає досліджувати процеси формування та трансформації політичної реальності. Відхід від розуміння дискурсу як суто мовного явища до його інтерпретації як форми соціальної практики відкрив можливість аналізу політики як процесу виробництва значень, у межах якого конструюються уявлення про суспільство, владу та політичні відносини.

У межах критичного дискурс-аналізу Н. Феркло дискурс визначений як форма соціальної практики, що одночасно відображає та формує соціальну реальність (Fairclough, 1995). Такий підхід показує політичну комунікацію не лише як засіб передачі інформації, але як механізм, через який відтворюються владні відносини, легітимуються соціальні порядки та встановлюються норми інтерпретації. Дискурс у цьому контексті стає інструментом символічного впливу, що визначає рамки можливого мислення і дії.

Подібне розуміння дискурсу узгоджується з соціально-конструктивістською традицією, представленою у працях П. Бергера та Т. Лукмана, які розглядають соціальну реальність як результат процесів інтерпретації та інституціоналізації значень (Berger & Luckmann, 1966). У цьому підході реальність не є об'єктивно заданою структурою, а формується у процесі соціальної взаємодії, де ключову роль відіграють символічні системи. Дискурс тут є одним із основних механізмів процесу, оскільки саме через нього відбувається стабілізація значень, їх закріплення у соціальних інститутах та відтворення у повсякденних практиках.

У політичному вимірі це означає, що політична реальність не існує поза дискурсивними практиками, а формується через них. Те, що вважається політично значущим, які проблеми отримують статус «публічних», які актори визнаються легітимними — усе це є результатом процесів означення, що відбуваються у межах політичного дискурсу. Отже, дискурс визначає зміст політичної комунікації та самі умови її можливості.

Важливий внесок у розуміння ролі дискурсу у політиці зробив Т. ван Дейк, який підкреслив, що політичний дискурс є ключовим механізмом виробництва та поширення соціального знання (van Dijk, 1997). Через дискурсивні практики формуються когнітивні моделі, які визначають сприйняття політичної реальності, інтерпретацію подій та оцінку політичних акторів. Це означає, що дискурс впливає і на рівень публічної комунікації, і на структури мислення, через які індивіди осмислюють політичний світ. У цьому контексті боротьба за владу набуває форми боротьби за значення. Політичні актори змагаються не тільки за ресурси чи інституційні позиції, а й за право визначати інтерпретаційні рамки соціальної реальності. Контроль над дискурсом означає можливість встановлювати панівні наративи, формувати політичні ідентичності та визначати межі легітимного політичного висловлювання.

Дискурс також виконує функцію структурування політичного простору. Через систему категорій, символічних опозицій і наративів формуються уявлення про політичних суб'єктів, їхні інтереси та взаємовідносини. У цьому процесі відбувається не лише опис соціальної реальності, а й її активне конструювання: визначаються межі політичної спільноти, встановлюються критерії належності та формуються моделі політичної поведінки.

Завдяки цьому дискурс можна розглядати як фундаментальний механізм організації політичної реальності. Він визначає, які явища набувають політичного значення, які інтерпретації домінують та які форми політичної дії вважаються можливими. Саме у цьому сенсі політична реальність є результатом постійної дискурсивної взаємодії, у межах якої формуються значення, ідентичності та владні відносини.

Популізм як дискурсивна логіка політичної артикуляції. У межах дискурсивного підходу популізм постає не як фіксована ідеологія або стабільний набір політичних характеристик, а як специфічна логіка організації політичного простору, що реалізується через процеси означення та артикуляції соціальних вимог. Така перспектива допомагає змістити аналітичний фокус із питання «що таке популізм» до питання «як він функціонує» у політичній комунікації, тобто у який спосіб формуються політичні ідентичності, встановлюються символічні межі та структуруються соціальні конфлікти.

Ключове значення у цьому контексті має концепція Е. Лакло, який визначає популізм як політичну логіку артикуляції, що виникає у ситуаціях соціальної фрагментації та незадоволення інституційними механізмами представництва (Laclau, 2005). Популізм, за Е. Лакло, не є змістовною ідеологією, а радше формою організації політичних значень, у межах якої різноманітні соціальні вимоги об'єднуються у спільну дискурсивну структуру. Центральним механізмом цього процесу є формування «ланцюжків еквівалентності» — символічних зв'язків, що поєднують різні соціальні запити на основі їхньої спільної опозиції до певного центру влади.

У цьому процесі ключову роль відіграє конструювання категорії «народ», яка є центральним означником популістського дискурсу. Важливо підкреслити, що «народ» у цьому підході не є емпіричною або соціологічно визначеною групою, а формується у процесі дискурсивної артикуляції. Як зазначає Е. Лакло, «народ» є результатом політичної операції, що об'єднує різні соціальні позиції в єдину символічну ідентичність (Laclau, 2005). Тобто популізм не відображає наявну соціальну єдність, а продукує її, створюючи уявну тотальність, протиставлену «елітам» або іншим формам символічного «Іншого».

Процес формування «народу» невіддільний від установаження антагоністичної межі, яка структурує політичний простір. Популістський дискурс функціонує через створення бінарної опозиції «народ — еліти», що виконує описову та нормативну функції. У цьому сенсі популізм надає політичному конфлікту морального виміру, трансформуючи його у протистояння між «справедливістю» і «корупцією», «автентичністю» і «відчуженням». Подібну

інтерпретацію пропонує К. Мудде, який визначає популізм як ідеологію, що ґрунтується на протиставленні «чистого народу» та «корумпованих еліт» (Mudde, 2004). Попри те, що цей підхід акцентує увагу на змісті популістських ідей, він водночас підтверджує центральність символічної опозиції як структурного елементу популістського дискурсу.

Важливим аспектом популістської логіки є її редуційний характер. Складні соціальні процеси та багатовимірні конфлікти подаються у спрощеній формі, що робить їх доступними для широкої аудиторії. У цьому контексті популізм виконує функцію когнітивного упорядкування політичної реальності, пропонуючи зрозумілі та емоційно насичені інтерпретації соціальних процесів.

Значний внесок у розуміння популізму як дискурсивного явища зробив Б. Моффітт, який розглянув його як політичний стиль, що реалізується через специфічні комунікативні практики (Moffitt, 2016). Популістський стиль характеризується драматизацією політики, акцентом на кризових наративах та інтенсивним використанням емоційно насичених повідомлень. Така стилістика відображає політичні процеси та активно формує їх сприйняття, створюючи відчуття невідкладності та необхідності радикальних змін.

У межах комунікативного підходу популізм також розглядають як специфічний стиль політичної комунікації. Як зазначають Я. Ягерс і С. Валгрейв, популізм проявляється через три основні характеристики: апеляцію до «народу», антиестеблїшментну риторичку та виключення «Іншого» (Jagers & Walgrave, 2007). Такий підхід підкреслює, що популізм функціонує не тільки на рівні ідей, а й на рівні способів говоріння і представлення політичної реальності. Він визначає, які актори вважаються легітимними, які конфлікти — значущими, а які позиції маргіналізуються.

У цьому сенсі популізм можна розглядати як динамічну систему означення, що функціонує через артикуляцію соціальних вимог, конструювання політичних ідентичностей і встановлення символічних меж політичного простору. Його специфіка полягає у здатності поєднувати різноманітні елементи в єдину дискурсивну конструкцію, яка забезпечує мобілізацію аудиторії та легітимацію політичного домінування.

Отже, популізм у дискурсивній перспективі постає як процес виробництва політичних значень, у межах якого через символічні опозиції, риторичні стратегії та комунікативні практики формується політична реальність. Саме ця логіка артикуляції створює теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу популізму як специфічної технології влади.

Влада, знання і дискурс у теорії Мішеля Фуко. Теоретична концепція Мішеля Фуко є однією з найвпливовіших у сучасних дослідженнях дискурсу та влади, оскільки вона радикально змінює уявлення про природу політичної влади та механізми її функціонування. У фукіанському підході влада не розглядається як ресурс, що належить окремим суб'єктам або інституціям, а як динамічна мережа відносин, що пронизує всі рівні соціального жит-

тя (Foucault, 1980). Це означає, що влада не має єдиного центру локалізації, а реалізується через множинні практики, інституції та форми знання.

Однією з ключових ідей М. Фуко є відмова від розуміння влади як винятково репресивного механізму. Натомість він підкреслює її продуктивний характер: влада не лише обмежує або забороняє, а й створює: вона формує знання, конструює суб'єктів і визначає горизонти можливого мислення (Foucault, 1978, р. 92—95). У цьому сенсі влада є силою, що організовує соціальну реальність, задаючи способи її інтерпретації та переживання.

Формування цього підходу пов'язане з низкою ключових праць М. Фуко, у яких він послідовно розробляв концепцію дискурсу як механізму владарювання. У праці «*The Archaeology of Knowledge*» (1972) М. Фуко проаналізував дискурс як систему правил, що визначають умови можливості висловлювання. Дискурс у цьому контексті описаний не як сукупність текстів, а як структура, що встановлює, які висловлювання можуть бути зроблені, ким, у який спосіб і в межах яких інституційних умов. Тому знання він розглянув як історично змінну систему, що формується через дискурсивні практики.

Подальший розвиток цієї концепції відбувся у праці «*Discipline and Punish: The Birth of the Prison*» (1977), де М. Фуко дослідив трансформацію механізмів влади у модерному суспільстві. Він показав, що влада функціонує не тільки через заборони або насильство, а й через дисциплінарні практики, які формують поведінку індивідів. Влада стає «мікрофізичною», проникаючи у повсякденні практики та інституції, як-от школа, армія чи в'язниця. У цьому сенсі вона діє через нормалізацію, контроль і самодисципліну, формуючи «слухняні тіла» та соціально прийнятні моделі поведінки.

У збірці «*Power / Knowledge*» (1980) М. Фуко сформулював одну з центральних тез своєї теорії: концепцію «влади — знання». Він підкреслив, що влада і знання не існують окремо, а взаємно пов'язані: «влада і знання безпосередньо передбачають одне одного» (Foucault, 1977). Це означає, що знання не є нейтральним відображенням реальності, а формується у межах владних відносин і водночас слугує інструментом їх відтворення. Відповідно, істина тут не об'єктивна категорія, а результат соціально та історично зумовлених практик.

Ця ідея отримала подальший розвиток у праці «*The History of Sexuality*», (Vol. 1) (1978), де М. Фуко ввів поняття «біовлади» та «режиму істини». Він продемонстрував, що сучасна влада функціонує через управління життям, тілом і населенням, а також через виробництво дискурсів, які визначають норми поведінки та соціальної ідентичності. Поняття «режиму істини» застосовано для позначення системи процедур, через які суспільство встановлює, які висловлювання вважаються істинними, які інституції мають право їх продукувати і які механізми забезпечують їх поширення (Foucault, 1980). Через це істина постає як ефект влади, а не як незалежна від неї категорія.

Особливе значення у фукіанській теорії має також концепція суб'єктивації. Влада не лише впливає на поведінку індивідів, вона формує їх як

суб'єктів, визначаючи способи їх самоідентифікації та взаємодії із соціальним світом (Foucault, 1978, р. 92—95). Через дискурсивні практики індивіди інтерналізують норми, цінності та уявлення, що визначають їхню поведінку та політичні позиції. У цьому сенсі влада функціонує і зовні, і «зсередини», через процеси саморегуляції та саморефлексії.

Згідно з викладеним, у фукіанській перспективі дискурс є ключовим механізмом здійснення влади. Він визначає, що може бути сказано, що вважається істинним і які форми знання є легітимними. Через дискурсивні практики встановлюються інтерпретаційні рамки соціальної реальності, формуються політичні ідентичності і відтворюються владні відносини.

Саме така теоретична оптика дає підстави розглядати політичні процеси як боротьбу за інституційні ресурси, а також за контроль над виробництвом значень. У цьому контексті популізм може бути інтерпретований як специфічна форма дискурсивної практики влади, що функціонує через конструювання політичної реальності, формування «режимів істини» та створення нових форм політичної суб'єктності.

Популістський дискурс як технологія влади. У межах фукіанської теоретичної перспективи популізм доцільно інтерпретувати як специфічну технологію влади, що функціонує через дискурсивні механізми виробництва значень, формування політичних ідентичностей та організації політичного простору. Завдяки цьому можна відійти від редукції популізму до ідеології або політичного стилю й розглядати його як форму практичного здійснення влади, що реалізується через контроль над процесами означення. Популістський дискурс у цьому сенсі не лише відображає політичну реальність, а й активно її конструює, задаючи рамки інтерпретації соціальних процесів і визначаючи, які з них набувають політичного значення.

Одним із базових механізмів цієї технології є створення символічних опозицій, які структурують політичний простір. Центральною серед них є дихотомія «народ — еліти», що виконує функцію когнітивного спрощення та нормативного впорядкування соціальної реальності. У межах цієї опозиції «народ» — це морально цілісна, автентична та легітимна спільнота, тоді як «еліти» репрезентовано як джерело корупції, несправедливості та відчуження. Така бінарна структура не тільки описує політичну реальність, вона задає спосіб її оцінювання, перетворюючи політичні конфлікти на морально навантажені протистояння. У фукіанському сенсі це означає встановлення специфічного «режиму істини», у межах якого певні інтерпретації соціальних процесів набувають статусу очевидних і безальтернативних.

Важливим елементом популістського дискурсу є його афективний вимір. Політична комунікація у популістських стратегіях значною мірою ґрунтується на мобілізації колективних емоцій: страху, обурення, надії або гордості. Емоційно насичені наративи, драматизація політичних подій та акцент на кризових сценаріях формують інтенсивне афективне поле, у межах якого політичні меседжі сприймаються раціонально та емоційно. У

цьому контексті емоції не є побічним ефектом політичної комунікації, вони — ключовий механізм її ефективності, що забезпечує швидке засвоєння і відтворення дискурсивних конструкцій.

Не менш значущим компонентом популістської технології влади є персоналізація політики. У цьому процесі фігура політичного лідера набуває функції центрального знака, що репрезентує колективну ідентичність «народу». Лідер стає символічним посередником між соціальною спільнотою та політичною владою, уособлюючи «справжню волю» громадян. Його публічний образ, риторика, поведінкові практики та медійні репрезентації формують цілісну знакову конструкцію, через яку інтерпретується політична реальність. У цьому сенсі персоналізація влади відповідає логіці харизматичної легітимації, однак у популістському дискурсі вона часто набуває імітаційного характеру, відтворюючись через стандартизовані комунікативні практики та символічні коди.

Популістський дискурс також характеризується активним використанням стандартизованих риторичних кліше, що функціонують як символічні маркери політичної мобілізації. Повторювані формули на кшталт «справжній народ», «корумповані еліти», «повернути владу людям» або «очистити систему» виконують функцію когнітивних схем, що структурують сприйняття політичної реальності. Завдяки своїй простоті та емоційній насиченості вони легко відтворюються у медійному просторі та швидко закріплюються у колективній свідомості. У фукіанській перспективі такі кліше можна розглядати як елементи дискурсивних практик, що забезпечують стабілізацію певних інтерпретацій і сприяють їхньому домінуванню. Особливу роль у популістському дискурсі відіграють символічні механізми комунікації, зокрема метафори, візуальні образи, публічні ритуали та перформативні дії. Політичні події часто набувають форми символічних спектаклів, у яких візуальна драматургія стає не менш важливою за зміст висловлювань. Такі практики підсилюють емоційний ефект політичної комунікації та сприяють формуванню стійких образів і наративів, що визначають інтерпретацію політичної реальності.

Ключовою характеристикою популістського дискурсу є його здатність до міжсеміотичних трансформацій. Політичні значення відтворюються одночасно у різних знакових формах: мовних, візуальних, поведінкових і просторових. Гасла, образи лідера, символічні дії та публічні ритуали взаємно підсилюють один одного, утворюючи цілісну систему символічної комунікації. Така багаторівнева структура забезпечує високу ефективність популістського дискурсу, оскільки він впливає як на раціональний, так і на емоційний рівень сприйняття. У цьому сенсі популістський дискурс можна розглядати як комплексну технологію влади, що поєднує дискурсивні, семіотичні та психологічні механізми впливу. Він не лише описує політичну реальність, а й активно її конструє, формуючи політичні ідентичності, структуруючи соціальні конфлікти та встановлюючи інтерпретаційні рамки їх осмислення.

Саме через контроль над процесами означення популізм здатний створювати переконливі моделі політичного світу, які забезпечують мобілізацію аудиторії та легітимацію політичної влади.

Отже, популізм у фукіанській перспективі постає як специфічна форма сучасного владарювання, що реалізується не стільки через інституційні механізми, скільки через дискурсивні практики виробництва істини, значень і політичних суб'єктностей. Саме ця здатність до організації символічного простору робить популістський дискурс однією з найефективніших форм політичної влади у сучасному медіатизованому суспільстві.

Висновки. Аналіз популістської політики крізь призму теорії дискурсу та влади Мішеля Фуко дає підстави розглядати популізм не лише як ідеологічний або риторичний феномен, а передусім як специфічну форму дискурсивної практики влади. У межах фукіанського підходу політична влада інтерпретується як мережа соціальних відносин, що реалізується через систему знання, норм і дискурсивних практик. Саме через дискурс формуються інтерпретації соціальної реальності, встановлюються режими істини та конструюються політичні ідентичності.

Застосування цієї теоретичної перспективи до аналізу популізму допомагає показати, що популістський дискурс виконує важливу функцію структурування політичного простору. Через систему символічних опозицій, зокрема протиставлення «народу» та «еліт», популістська політична комунікація формує певну модель політичної реальності, у межах якої соціальні конфлікти інтерпретуються як боротьба між морально протилежними силами. Така дискурсивна конструкція забезпечує можливість інтегрувати різні соціальні незадоволення та політичні вимоги у спільний політичний наратив.

У цьому процесі популістський дискурс виконує функцію виробництва політичної суб'єктності. Категорія «народ» формується у межах дискурсивних практик і стає символічною політичною ідентичністю, що об'єднує різні соціальні групи. Через риторичні формули, символічні образи та емоційні наративи створюється уявлення про політичну спільноту, яка нібито має спільні інтереси та протистоїть чинним владним структурам.

Важливу роль у популістському дискурсі відіграють символічні механізми політичної комунікації. Метафори, політичні гасла, візуальні символи та публічні ритуали формують систему знаків, через яку інтерпретується політична реальність. Використання емоційно насичених повідомлень і драматизація політичних подій сприяють формуванню інтенсивного афективного поля, що підсилює мобілізаційний потенціал популістської політики.

Особливе значення у цьому процесі має персоналізація влади. Політичний лідер у популістському дискурсі є символічною фігурою, що репрезентує колективну ідентичність «народу». Через публічні виступи, медійні образи та політичні перформанси формується уявлення про особливий зв'язок між лідером і громадянами, що створює підґрунтя для харизматичної легітимації політичної влади.

Спираючись на викладене, популістський дискурс можна розглядати як специфічну технологію влади, що функціонує через систему символічних і комунікативних механізмів. Він не лише відображає соціальні конфлікти, активно конструює їх, формує нові політичні ідентичності, визначає межі політичної спільноти та встановлює нові режими інтерпретації політичної реальності.

У цьому сенсі популізм дає важливий приклад того, як саме дискурсивні практики можуть впливати на процеси політичної мобілізації та легітимації влади у сучасних політичних системах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books.
- Brubaker, R. (2017). Why Populism? *Theory and Society*, 46, 357—385. <https://doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7>
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2—16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Routledge.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality* (Vol. 1). New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972—1977*. Pantheon Books.
- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319—345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. Verso.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541—563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications.

REFERENCES

- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books.
- Brubaker, R. (2017). Why Populism? *Theory and Society*, 46, 357—385. <https://doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7>
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2—16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Routledge.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972—1977*. Pantheon Books.

- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319—345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. Verso.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541—563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications.

Надійшла: 07.04.2026

Прорецензовано: 22.04.2026

Прийнято до друку: 01.05.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Maryna Baranivska,

PhD Student,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

POPULISM AS A DISCURSIVE PRACTICE OF POWER:
AN INTERPRETATION WITHIN THE FRAMEWORK
OF MICHEL FOUCAULT'S THEORY

The article provides a comprehensive analysis of populism as a discursive practice of power within the theoretical paradigm of M. Foucault. The relevance of the study is contingent on the increasing role of populist actors in contemporary political processes and the need to rethink this phenomenon beyond traditional ideological and sociological approaches. The paper substantiates the applicability of the discursive approach, which gives the possibility to conceptualize populism not as a set of political ideas, but as a mode of constructing political reality through systems of symbolic representations, rhetorical strategies, and communicative practices.

The theoretical foundation of the study is based on the works of M. Foucault, where the power is interpreted as a network of social relations functioning through the interaction of knowledge and discourse. It is demonstrated that political reality is not objectively given, but is formed through a discursive fight for meaning, within which legitimate interpretations of social processes are established.

The main focus is placed on interpreting populism as a technology of power. It is argued that populist discourse exercises power through the formation of meanings, the construction of political identities, and the establishment of interpretative frameworks of social reality. The key mechanisms of this technology are identified as the construction of symbolic oppositions, the mobilization of collective emotions, the personalization of politics, and the use of standardized rhetorical clichés. These elements form an integrated system of discursive influence that enables audience mobilization and the legitimation of political power.

The scientific novelty of the study lies in combining the discursive approach to the analysis of populism with the Foucauldian concept of power, which opens the possibility to interpret populism as a form of contemporary governance realized through the control of meaning-making processes. The article demonstrates that populist discourse not only reflects political reality but actively constructs it, producing new political subjectivities and regimes of truth.

Keywords: populism, political discourse, power, Michel Foucault, political communication, symbolic politics.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-4>
УДК 32:004:351

Олександр Дем'янчук,

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: 0000-0003-1389-1714
demyanchuk@ukma.edu.ua

Олексій Олецький,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри мультимедійних систем,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: 0000-0002-0553-5915
oletsky@ukma.edu.ua

Ростислав Сидоров,

магістрант освітньої програми «Міжнародні відносини»
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: 0009-0007-5467-5723
rostyslav.sydorov@ukma.edu.ua

Перспективи аналізу, моделювання та прогнозування соціально-політичних процесів на основі цифрових двійників

Стаття обґрунтовує потенціал сучасних цифрових технологій, зокрема концепції цифрових двійників, здатний суттєво вдосконалити процеси ухвалення політичних рішень в умовах високої невизначеності, дефіциту інформації та плюралізму акторів. Об'єктом дослідження є новітні уявлення про розробку процесів і процедур ухвалення політичних рішень, а предметом — застосування соціально-економічного моделювання до формування цих рішень. **Мета** — показати, як використання цифрових двійників може суттєво покращити ухвалення політичних (*policy*) рішень через удосконалення аналізу можливих варіантів.

Цитування: Дем'янчук О., Олецький О., Сидоров Р. Перспективи аналізу, моделювання та прогнозування соціально-політичних процесів на основі цифрових двійників. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 62—80. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-4>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed/en>)

Нині макроекономічні моделі, на основі яких часто ухвалюють управлінські рішення, не можуть охопити всіх аспектів загалом, а поведінкові моделі розвинуті недостатньо. Цифрові двійники — це динамічні віртуальні моделі реальних систем (міст, галузей чи соціальних процесів), що функціонують на основі потокових даних. Вони дають управлінцям можливість апробувати політичні стратегії та проекти політичних рішень у безпечному цифровому середовищі, точно прогнозуючи наслідки ще до їх упровадження у фізичну реальність, що нівелює ризики драматичних соціальних криз. Показано, що роль цифрового двійника в публічній політиці виходить за межі дублювання державних сервісів чи їх моніторингу; ключовим завданням є сценарне прогнозування на основі динамічних адаптивних траєкторій політики (*Dynamic Adaptive Policy Pathways, DAPP*). Запропоновано концепцію повноцінної взаємодії між цифровими моделями та інституціями, що розробляють і впроваджують публічну політику. Зокрема, продемонстровано синергію методів *DAPP* і багаторівневого аналізу причин (*Causal Layered Analysis, CLA*) для діагностики прихованих бар'єрів соціальної чи адміністративної природи. Представлено сценарії застосування цифрових двійників для розв'язання електоральних та демографічних завдань, а також розглянуто «м'які» методи ухвалення рішень для багатокритеріального оцінювання альтернатив. На одному з прикладів продемонстрована можливість прогнозування результатів виборів за допомогою методики цифрових двійників з використанням соціологічних даних про економічні очікування й ціннісні орієнтації виборців.

Ключові слова: публічна політика, ухвалення політичних рішень, цифрові двійники, віртуальне прогнозування, динамічні адаптивні траєкторії політики, багаторівневий аналіз причин.

Вступ. Сучасний світ втрачає керованість і прогнозованість. Будова світу, яка сформувалась після 1945 року, і яку часто характеризували як «біполярний світ», принаймні до 1991 року, зазнала найсерйозніших ударів. Демократичний світ не тільки виявився безсилим перед грубими порушеннями норм міждержавного співіснування, але й сама демократія стикається з серйозними внутрішніми загрозами, і політичні рішення, що ухвалюються за традиційно усталеними процедурами, нездатні спричинити радикального поліпшення.

Можна сказати, що прогнозованість і передбачуваність західного світу значною мірою базувалася на самодисципліні в межах усталеного порядку і на уявленні про те, що переважній більшості виборців не вигідно серйозно змінювати цей порядок. Цивілізований світ ішов по шляху лібералізації та гуманізації, декларував відмову від колоніалізму, расизму, сексизму, гомофобії тощо. Непогано працював механізм табу — згадані «ізми» сприймалися на побутовому рівні, але далеко не скрізь позначались на ухваленні управлінських рішень (про що не прийнято було говорити). Політики ніби не повинні ставити під сумнів принципи рівності, гуманізму, дотримання прав людини — інакше масовий виборець за таких політиків не проголосує. Ще більшим табу, зрозуміло, були питання, які могли серйозно зачіпати суспільно-економічні відносини всередині й за межами країн. Наприклад, існування спадкового багатства і класової ієрархії, обмеження соціальної мобільності суперечило принципам рівності й справедливого розподілу суспільних благ (Luo, 2020), а економічні та соціальні обмеження в період пандемії *COVID-19*, уведені урядами більшості країн незалежно від ступеня їх демократичності, не пропонували до обговорення з широкими верствами насе-

лення (Panneer et al., 2022). Очевидною компенсацією за самодисципліну був достатньо високий рівень життя та соціальні гарантії, принаймні в країнах «золотого мільярду». Ультраправі та ультраліві рухи здебільшого сприймали не як серйозну загрозу усталеному порядку, а як маргінальні прояви, загалом корисні для зміцнення суспільного імунітету, особливо на фоні гіркого досвіду світових воєн і революцій, явних економічних провалів радянського способу життя та економічного піднесення західного світу.

Але таке суспільство стає надто консервативним. Накопичуються проблеми, які не просто ніхто не може вирішити — їх розгляд навіть не ставлять до порядку денного. Скажімо, співвідношення між рівністю і справедливістю в кращому разі розглядали на рівні оптимуму Парето, використовували його для ствердження неможливості реалізувати справедливий розподіл соціальних благ, хоча сформульований Ніколасом Калдором і Джоном Гіксом критерій справедливості показував шлях до практичної реалізації принципів справедливості через добробут перерозподілу (Idisi et al., 2019). Цим користуються політичні сили і всередині держав, і в зовнішніх зносинах. У результаті, суспільні настрої змінюються, табу послаблюються, і тепер те, про що раніше не можна було говорити, стає зброєю в досягненні політичних цілей — оскільки це підтримує значна частина суспільства.

Якщо подібні явища спостерігаються навіть в усталених демократіях з високим рівнем добробуту, то в слабших демократіях з не настільки високим рівнем життя вони стають набагато серйознішими. Зокрема, можна згадати сумну історію Веймарської Німеччини, інституції якої опинилися затиснутими між ультраправими та ультралівими рухами, через що відбулась самоліквідація демократії на законодавчому рівні з дуже неприємними наслідками (Abraham, 2025). Усе це стосується й України, де ситуація ставить під пряму загрозу не тільки демократичні засади, а й існування самої держави та життя великої кількості людей.

За таких умов напрошується очевидний висновок: усталені практики ухвалення рішень, які добре зарекомендували себе в більш-менш стабільних політичних ситуаціях, можуть виявитися незадовільними в ситуаціях аномальних. Але якими мають бути ці рішення з огляду на те, що наслідками деяких цілком реалістичних сценаріїв взагалі може бути знищення людства? Як їх формувати і як відстежувати їх виконання?

Отже, **об'єктом дослідження** у цій статті є новітні уявлення про розробку процесів і процедур ухвалення політичних рішень, а **предметом** — застосування соціально-економічного моделювання до формування цих рішень. **Мета дослідження** — показати, як використання цифрових двійників може суттєво покращити ухвалення політичних (*policy*) рішень через удосконалення аналізу можливих варіантів рішення.

Віяло варіантів і DAPP. Сучасні підходи до ухвалення управлінських рішень і стратегічного планування, зокрема в умовах, які ряд дослідників описують як «стан глибокої невизначеності», характеризуються поступовим пе-

реходом від намагань точно передбачити майбутнє до детального розгляду різних варіантів розвитку подій (Long, 2008). Ситуація ускладнюється ще й тим, що, крім «твердих» даних (економіка, статистика), аналіз має залучати «м'яку», недостатньо структуровану інформацію, зокрема на рівні оціночних суджень акторів ухвалення рішення про ті чи інші соціальні питання. У політології це можна охарактеризувати як «погано структуровані проблеми», для яких не існує консенсусу навіть щодо визначення самої проблеми, не кажучи вже про шляхи її вирішення (Dunn, 2018; Haasnoot et al., 2013). Вільям Данн визначає найнебезпечнішу помилку в публічній політиці як «помилку третього роду», що полягає у вирішенні неправильно сформульованої проблеми, коли готується точний розрахунок технічної відповіді на хибне концептуальне питання.

З помилкою третього роду тісно пов'язана поширена проблема, коли оцінка певного явища здійснюється на основі індикаторів, головна перевага яких полягає в тому, що ці індикатори є вимірюваними, але їх вплив на саме явище, що оцінюється, є не до кінця однозначним або взагалі сумнівним. Водночас зростає ризик формулювання проблеми для політики під впливом особистих, партійних чи кланових інтересів виробників політики, наслідком чого може бути марна витрата ресурсів без досягнення позитивного результату.

Фундаментальною перешкодою для ефективного довгострокового планування залишається ризик, що базові припущення можуть втратити свою актуальність ще до завершення реалізації стратегії, а це часто призводить до «стану паралічу аналізу», коли страх помилки блокує ухвалення рішень. Виходом із цього глухого кута, який пропонують Марджолін Хааснот зі співавторами (Haasnoot et al., 2013), є застосування архітектури *DAPP* (*Dynamic Adaptive Policy Pathways* — динамічних адаптивних траєкторій політики), яка замість пошуку одного статичного плану залучає до розгляду деяке віяло планів (перехідних сценаріїв), фактично гнучких сюжетних ліній, що еволюціонують разом зі змінами соціального середовища. З математичної точки зору таке віяло планів можна охарактеризувати як дерево або навіть граф планів. Імовірні розгалуження в такому графі можна пов'язати, зокрема, з тими чи іншими рішеннями. Однак необхідно враховувати, що рішення ухвалюють у стані невизначеності, а також те, що самі рішення можуть мати недетермінований характер.

Розвиваючи цю думку, названі дослідники пропонують оперувати поняттям *Sell-by Date* (термін придатності). Ідея полягає в тому, що кожне рішення має свій ліміт часу: воно діє до тих пір, доки не досягне «адаптаційної точки перелому» (або «точки біфуркації»). Це той критичний рубіж, за яким подальше використання старого інструментарію стає шкідливим для системи. Завдяки такому механізму політичні актори отримують страховку від «ефекту колії»¹ та можуть ухвалювати сміливі рішення в ситуації невизначеності, маючи впевненість, що архітектура самого плану вже містить необхідні алгоритми маневрування на випадок непередбачуваних змін.

¹ Тобто ухвалення рішень, що безпосередньо пов'язані з попереднім набором рішень (див.: Мошенський, 2023).

Але реалізація такої ідеї на традиційній основі стикається з низкою очевидних проблем, зокрема:

- у достатньо складній ситуації на ухвалення рішень впливають різні чинники; самих рішень і варіантів рішень може бути досить багато, і граф планів буде сильно розростатися;

- необхідно здійснювати моніторинг упровадження ухвалених рішень та оцінку їх наслідків. Тут можна застосовувати методи прямого оцінювання, якщо в розпорядженні тих, хто ухвалює рішення, є кількісні вимірювані показники, або методи «м'якого» експертного оцінювання (Alkhozaleh & Salleh, 2011). Однак ситуація ускладнюється тим, що треба оцінювати за багатьма критеріями, які можуть суперечити один одному;

- недостатньо оцінювати наслідки лише того сценарію, який фактично реалізується; бажано також порівнювати їх з можливим розвитком подій, що будуть наслідком ухвалення рішення про реалізацію альтернативного сценарію;

- на практиці визначення критичного моменту, коли «термін придатності» спливає, виявляється нетривіальним завданням. Вразливою точкою методології *DAPP* все ще залишається складність оперативної фіксації тих моментів, коли реальність починає розходитися з планом. Це відбувається передусім через те, що адміністративні апарати часто страждають на інституційну сліпоту та інерційність реакції щодо зовнішніх збудників (Haasnoot et al., 2013).

Цифрові двійники. Для вирішення перелічених проблем видається перспективною повноцінна автоматизація побудови та аналізу графу планів на основі технологій, пов'язаних з цифровими двійниками (*digital twins*) (Jones et al., 2020; Wu et al., 2023). Концепція цифрового двійника — це по суті розвиток концепції імітаційної моделі з підсиленням її завдяки повноцінному доступу до реальних даних, а також повноцінних засобів вимірювання, контролю та моніторингу. Цю концепцію досить часто згадують у контексті *Internet of Things* (IBM, n. d.) та *Industry 4.0* (Navigator, 2024). Але очевидно, що цифрові двійники можуть бути застосовані для побудови управлінських сервісів, а також для планування і моніторингу публічних політик; деякі підходи до цього вже обговорено, зокрема в (Дем'янчук & Олецький, 2025; Олецький & Моголівський 2025).

Цифрового двійника слід розглядати як сукупність програмних (можливо, також і апаратних) засобів, які на основі моделі тієї чи іншої складної системи відтворюють (симулюють) процеси, які відбуваються в цій системі. Очевидно, його варто застосовувати для підтримки моделювання дуже складних систем, для яких більш-менш повний математичний опис (навіть наближений) не є можливим, а необхідно розглядати складну багаторівневу систему і з задовільним рівнем адекватності описувати зв'язки між компонентами цієї системи.

У контексті моделювання соціально-економічних процесів і розбудови управлінських сервісів цифровий двійник виходить за межі звичного «елек-

тронного уряду» (*e-government*). Цифровий двійник — це повноцінна система, яка має такі характеристики:

- широкі можливості доступу до публічної і неpubлічної інформації, доступної для державних органів, а також до засобів масової інформації, зокрема до соціальних мереж;
- засоби моніторингу, статистичного та інтелектуального аналізу даних на основі відповідних алгоритмів;
- засоби прогнозування розвитку подій на основі різних сценаріїв *DAPP*, що може здійснюватись із застосуванням розвинених засобів аналізу та моделювання;
- засоби підтримки ухвалення рішень, а в деяких більш-менш регламентованих випадках — і власне ухвалення рішень на основі відповідних алгоритмів.

Цифровий двійник у державному управлінні неминуче повинен мати багаторівневий ієрархічний або навіть мережний характер, що відповідає ієрархічно-мережній природі зв'язків, які існують у державі та суспільстві.

Проте роль цифрового двійника в публічній політиці не може зводитись тільки до дублювання управлінських сервісів і моніторингу їх діяльності. Не менш важливим завданням є прогнозування розвитку подій на основі різних сценаріїв *DAPP*, що може відбуватись із застосуванням розвинених засобів аналізу та моделювання.

Крім того, застосування цифрових двійників має суттєво вийти за рамки просто імітаційного моделювання, планування та моніторингу, навіть максимально комплексного: йдеться про налагодження повноцінної взаємодії між цифровими двійниками та інституціями, які планують і впроваджують публічні політики. У роботі Майкла Грівза та Джона Вікерса розглянуто перспективи розгортання цілої віртуальної екосистеми, яка була б динамічною та підтримувала би безперервний інформаційний обмін із фізичним прототипом протягом усього його життєвого циклу (Grieves & Vickers, 2016). Перевага такого інструменту розкривається, зокрема, у здатності виявляти не лише «передбачені небажані» явища, які аналітик свідомо вносить у реєстр ризиків *DAPP*, а й, що критично важливо, «непередбачені небажані» ефекти, тобто раптові збої, які неможливо врахувати умоглядно на етапі проектування.

Навіть найточніші сигнали тривоги від цифрового двійника ризикують розбитись об стіну несприйняття. Керівні особи можуть підсвідомо або навіть свідомо ігнорувати сигнали про непередбачені небажані явища, вважаючи їх незначними похибками, і блокуватимуть активацію рятівних протоколів *DAPP* (Inayatullah, 2009). Це може бути пов'язано з інертністю, надмірною самовпевненістю, культурними традиціями тощо. Але можуть бути і більш серйозні та приховані бар'єри, зокрема пов'язані з явищем, відомим під назвою *Realpolitik* (реальна політика) (Головченко, 2011; Grant, 1997), коли рішення ухвалюють не на основі декларованих цінностей, а на основі власних

інтересів, реалізація яких спирається на владу, силу, гроші, інші можливості. Точніше, *Realpolitik*, як правило, не заперечує важливості законів і моральних принципів, але застосовує їх вибірково. Взагалі, люди схильні апелювати до закону та моралі, коли вони на їхньому боці, натомість часто намагаються їх обійти, коли дотримання законних вимог суперечить їхнім інтересам.

Нерідко політологи зі зрозумілих причин не дуже схильні до аналізу глибинних механізмів *Realpolitik*. Зокрема, в українському медіапросторі вимушений сплеск розмов на цю тему відбувся вже після початку повномасштабного вторгнення, коли ситуація стала зовсім уже аномальною, і доводилось не тільки дбати про політкоректність, а й усе частіше називати речі своїми іменами. І все ж цікаві ідеї з приводу можливих механізмів такого роду в розкиданому вигляді можна знайти в деполітизованих за своєю суттю працях з прикладної математики, особливо з теорії ігор, рідше — з математичної логіки.

Інший фактор, з яким пов'язані приховані бар'єри, «фактор табу». Наведемо можливий приклад сценарію, за якого дія механізму табу призводить до ухвалення завідомо неправильних рішень (Дем'янчук & Олецький, 2025).

1. Якщо має місце умова **A**, потрібно обрати рішення **B**.

2. Якщо має місце умова **C**, то рішення **B** не можна обирати, навіть якщо діє умова **A** (або навіть особливо якщо **A**).

Фактично **A** має місце, і всі про це знають. Але і **C** має місце, проте з політичних, етичних та інших міркувань про це ніхто не хоче говорити (тобто **C** — табу). У парламенті обговорюють рішення **B**. Його захисники апелюють до **A**, хоча про **C** вони теж знають. Опоненти не можуть апелювати до факту **C**, і в результаті, рішення **B** ухвалюють.

Приклад: у Верховній Раді України IX скликання під час ухвалення рішень часто не беруть до розгляду пропозицій опозиційних партій. Так, у період «турборежиму» (2022—2023) прискорене ухвалення рішень здійснювали без урахування правок опозиційних фракцій, що свідчить про бажання ігнорувати їх навіть у випадках, коли ці правки могли дати позитивний ефект у відповідних питаннях.

Можливо, захисники рішення **B** були навіть зацікавлені в цьому рішенні (знову ж таки *Realpolitik*). Але ж правило (якщо **A**, то **B**) все ж таки має місце, і через дію чинника табу важкувато прямо звинуватити захисників рішення **B**.

У цьому контексті набуває особливого значення поєднання можливостей цифрового двійника, доповненого засобами *DAPP*, з методологією *CLA* (*Causal Layered Analysis* — багаторівневий причинний аналіз) задля аналізу причин певного явища, зокрема прихованих, та діагностики прихованих бар'єрів. Така архітектура здатна примирити сухі розрахунки з реальним сприйняттям людей, створюючи систему, де стратегічна гнучкість *DAPP* та емпірична точність цифрових двійників страховані глибинним аналізом *CLA*, що разом може стати надійним запобіжником від фатальних концептуальних помилок (Dunn, 2018; Grieves & Vickers, 2016; Inayatullah, 2009).

У процесі інтеграції цифрового двійника з *DAPP* та *CLA* можна уявити собі, наприклад, такий сценарій:

Цифровий двійник на основі певних моделей генерує віяло (граф) варіантів рішення і виконує їх порівняльний аналіз.

Виявляється, що події фактично розвиваються не за сценарієм, який оцінюється як найкращий, а за якимось іншим.

Цифровий двійник аналізує причини на основі байєсівського класифікатора, нейронних мереж і т. п.

Якщо фізичні особи не дуже схильні до аналізу можливих причин, коли матимуть місце аспекти *Realpolitik* та/або табу, то можливість такого аналізу можна закласти в алгоритми цифрового двійника. У такий спосіб практично виключається суб'єктивний вплив невігластва, табу чи *Realpolitik*.

Загальна організація цифрового двійника та деякі кейси. Сучасні тенденції до інтелектуалізації публічних сервісів, розбудови засобів *e-governance*, *e-government*, *e-participation* за їх належного розвитку непогано вписуються в концепцію цифрових двійників. Очевидно, перспективним є забезпечення належного рівня автономності та децентралізації окремих вузлів, які об'єднані в мережу і взаємодіють між собою.

Показовим прикладом у цьому контексті є проєкт *Bürokratt*, який реалізується в Естонії (Dreyling et al., 2024). У своїй основі цей проєкт може бути охарактеризований як спрямований на побудову мережі чатботів і віртуальних помічників, що надають допомогу кінцевим користувачам у спілкуванні з державними установами. Подібні спроби спостерігаються також в інших країнах.

У роботі (Олецький & Моголівський, 2025) обговорено можливість організації мережі вузлів трьох типів: вузли, безпосередньо пов'язані з кінцевими користувачами; вузли-хаби, які акумулюють апробовані експертні знання з окремих питань; вузли, пов'язані з державними органами, що ухвалюють рішення та/або забезпечують публічні сервіси.

Відомі приклади локальнішого застосування цифрових двійників. Це, зокрема, кейс німецького міста Герренберг, де відбулась трансформація «міського цифрового двійника» із суто технократичної надбудови у живий простір соціальної взаємодії та учасництва (Dembski et al., 2020). Тут завдяки синергії жорстких метрик на кшталт аеродинамічних показників чи транспортних потоків, із гнучкими даними волонтерських геоінформаційних систем (*VGI*), система уможлиблює візуалізацію прихованих загроз та верифікацію сценаріїв у *VR*-середовищі задовго до початку капітального будівництва. Така технологічна оптимізація докорінно змінює саму природу моніторингу, перетворюючи його з інструменту ретроспективного аудиту на набагато проактивніший механізм моделювання майбутнього. Для нашої країни значної користі цей підхід міг би набути в контексті повоєнної відбудови України, де створення «цифрових двійників» зруйнованих міст, таких як Маріуполь чи Харків, допомогло би прорахувати технічні сценарії рекон-

струкції та уникнути пастки механічного відтворення застарілих радянських урбаністичних наративів через оптику *CLA*.

Перспективним видається поєднання можливостей цифрового двійника, *DAPP* та *CLA* для регулювання ринку праці, який нині опинився під тиском експансії штучного інтелекту (ШІ). Уявімо стратега, озброєного логікою *DAPP*, який креслить «дерево рішень», де колія державної підтримки перекваліфікації кадрів впирається в жорстку «тригерну точку», наприклад 15 % структурного безробіття серед «білих комірців», після якої система має автоматично перекинутися на радикальний сценарій податку на робота чи безумовного базового доходу (Haasnoot et al., 2013). Роль нервової системи тут якраз виконуватиме цифровий двійник ринку праці, який, на відміну від інертних державних статистичних органів, живиться активним потоком даних з *API* (програмного інтерфейсу додатка) професійних мереж та бірж фрілансу, вихоплюючи «непередбачені небажані» аномалії на кшталт обвалу погодинних ставок ще до того, як вони стануть очевидними (Grieves & Vickers, 2016). Тут якраз яскраво може проявитися «помилка третього роду»: поки на рівні «літанії» в *CLA* суспільство паралізоване страхом втрати роботи, а свідомість еліт окупована технократичним детермінізмом, ми ризикуємо скоїти помилку третього роду через намагання «оптимізувати» ринок праці замість того, щоб переосмислити саму природу людської діяльності в епоху ШІ (Dunn, 2018; Inayatullah, 2009). Справжня драма розгортатиметься у глибинах колективного несвідомого, де змагатимуться два полярні міфи, а саме жах «посполитих» перед «ШІ як Термінатором» та сліпа віра можновладців у «ШІ як *Deus Ex Machina*», коли керівні особи перебувають під гіпнозом ідеї технологічного спасіння. Саме тому успіх політики залежить не лише від технологічної зрілості, а й від здатності уникнути помилки третього роду шляхом зміни базової метафори, наприклад, через переосмислення ШІ як «екзоскелета», що посилює людські можливості.

Так чи інакше, описана архітектура цифрового двійника має передбачати засоби отримання інформації (це можуть бути статистичні дані, реальна інформація про компанії, а також збір і моніторинг публікацій у медіа й соцмережах та коментарі до них), засоби обробки цієї інформації, зокрема, на основі *Data Mining*, засоби планування цілеспрямованих дій, ухвалення рішень, а також моделювання і прогнозування можливих змін у соціально-економічній ситуації, як-от на основі мікроекономічних поведінкових моделей. Безумовно перспективним є використання в архітектурі «цифрового двійника» можливостей великих мовних моделей (*Large Language Model, LLM*) (деякі міркування з цього приводу викладено в (Дем'янчук & Олецький, 2025)).

Аналіз варіантів і моделювання процесів ухвалення рішень і прогнозів подальшого розвитку подій у рамках того чи іншого сценарію, критично важливі для *DAPP* та *CLA*, сьогодні залишаються слабким місцем, оскільки макроекономічні моделі не можуть охопити загалом усіх аспектів, а поведінкові моделі розвинуті недостатньо. Особливо це стосується власне соціальних моделей, які

описують можливі зміни в соціумі навіть у короткостроковій історичній перспективі та можливі причини таких змін. Очевидно, у розпорядженні цифрового двійника має бути цілий спектр таких моделей, і особи, які здійснюють моніторинг та ухвалення рішень, повинні мати можливість зіставлення результатів їх роботи (цілком реальною є ситуація, коли різні моделі взагалі будуть давати суперечливі прогнози). Моделі мають бути параметризованими², оскільки відповідно до тих чи інших значень параметрів і виникають різні сценарії.

«М'які» методи аналізу та ухвалення рішень. Багато суджень стосовно того чи іншого результату носять оціночний характер («добре», «погано», «стало краще», «стало гірше» тощо), а зв'язок реальних цілей з індикаторами, якими прийнято вимірювати якість, часто є неоднозначним, іноді просто помилковим. Це спричинює ризик «помилка третього роду». У таких умовах найперспективнішим видається застосування «м'яких» методів порівняльного аналізу альтернатив і ухвалення рішень, які залучають експертні оцінки й можуть працювати в умовах недостовірної та нечіткої інформації. Зокрема, популярним є метод аналізу ієрархій (Brunelli, 2015; Koczkodaj et al., 2016; Saaty, 1980), класична дворівнева схема якого дає змогу оцінювати варіанти на основі певного набору критеріїв, що впливають на ці оцінки з урахуванням ступеня важливості самих критеріїв.

У працях (Олецький & Івохін, 2021; Ivokhin & Oletsky, 2022) запропоновано підхід до побудови поведінкових моделей ухвалення недетермінованих рішень, який базується на поєднанні моделі «стан — імовірність дії» з дворівневою схемою аналізу ієрархій. В основі лежать такі міркування:

- уводиться дворівнева система станів, верхній рівень якої відповідає остаточному ухваленню рішень, а нижній — відношенням переваг між альтернативами за деякими критеріями;
- якщо певна альтернатива має перевагу над іншою за якимось критерієм, то вона має загальну перевагу (ці правила можуть мати недетермінований характер);
- якщо висновки на основі окремих критеріїв суперечать один одному, то застосовується комбінування з урахуванням вагових коефіцієнтів, які відображають міри важливості критеріїв.

На відміну від традиційних підходів у межах методу аналізу ієрархій, ми припускаємо можливість того, що відношення переваг між альтернативами можна розглядати як випадкову величину.

Нехай є n альтернатив. Ми шукаємо вектор³ політичної дії $u = (u_1, \dots, u_n)$, координати якого відповідають мірам важливості альтернатив. За певних умов можна вважати, що u_i — це ймовірність того, що агент вибере i -ту альтернативу. Ця ймовірнісна інтерпретація має особливе значення для соціального мо-

² Математичне або геометричне представлення об'єкта чи процесу, структура та властивості якого визначаються обмеженим набором незалежних величин (параметрів) (див., наприклад: Adobe, n. d.).

³ Тобто напрям і силу політичної дії (прим. О. Д.).

делювання, зокрема для моделювання виборів більшістю голосів, оскільки за достатньої кількості виборців ці ймовірності стають близькими до відсотку виборців, які підтримують відповідну альтернативу і готові за неї проголосувати.

Для спрощення викладу ми пропустимо тут детальні математичні розрахунки, з якими читачі можуть ознайомитися в роботах (Dosyn & Oletsky, 2024; Oletsky et al., 2025). Наведемо ілюстративний приклад, що показує, як у межах цієї моделі можна описати можливий прихід до влади популістів.

Нехай є два претенденти на пост президента умовної країни: лідер-популіст і лідер з традиційнішими поглядами та висловлюваннями (умовно назвемо його ортодоксом).

Для простоти візьмемо $K = 2$, тобто два критерії (звісно, насправді критеріїв, за якими здійснюється вибір, значно більше, але цей приклад носить суто ілюстративний характер):

- очікуваний економічний вигравш проти того, якби переміг суперник;
- рівень політкоректності⁴ висловлювань.

Припустімо, що висловлювання популістів менш політкоректні, ніж ортодоксів.

Матрицю H будемо отримувати на основі описаної в (Oletsky et al., 2025) моделі $M(q, \tau, \beta)$ з параметрами $q = 2$; $\tau = 1,5$; $\beta = 2$. Значення $q = 2$ означає, що є три принципово різні градації переваг однієї альтернативи над іншою (0, 1, 2), які можна проінтерпретувати так: рівнозначність, слабка перевага, помітна перевага. Параметр $\tau = 1,5$ показує «впертість» виборця: чи може він зберегти свою позицію або під невеликим тиском змінити її. Параметр $\beta = 2$ вказує на раціональність чи передбачуваність голосування, і за такого значення виборці зважають на логіку, але зберігається невелика ймовірність (дробові числа у матриці H) зміни вибору.

За цих значень параметрів отримуємо таку термінальну матрицю (наближено)⁵:

$$H = \begin{pmatrix} 0,9737 & 0,0263 \\ 0,8411 & 0,1589 \\ 0,5 & 0,5 \\ 0,1589 & 0,8411 \\ 0,0263 & 0,9737 \end{pmatrix}.$$

⁴ Тут ми розуміємо високу політкоректність як прояв передбачуваності, стабільності й поваги до наявних інститутів, натомість низька має вигляд інструменту для порушення «табу», сигналізуючи про «щирість», боротьбу з елітами (популізм чи «народність») і готовність до радикальних змін (прим. О. Д.).

⁵ Ця матриця показує ймовірність того, який вибір здійснюватимуть актори. Два стовпці відповідають двом альтернативам рішення. Перший і п'ятий рядки показуватимуть імовірність вибору того чи іншого варіанта в умовах сильної прихильності акторів a та b , другий і четвертий — випадки вагань акторів стосовно вибору, а середній — рівну ймовірність того й іншого варіантів. Тут ми бачимо фінальний (термінальний) результат виборів (прим. О. Д.).

Матрицю D , яка задає профілі переваг альтернатив за критеріями (тобто з якими ймовірностями очікуються певні рівні переваг за кожним критерієм), гіпотетично побудуємо так:

$$D = \begin{pmatrix} 0 & 0,3 & 0,6 & 0,1 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

Тут перший рядок відповідає ймовірностям переваг альтернатив за економічним критерієм. Такий профіль відображає припущення про те, що в розвинених суспільствах багато виборців взагалі не дуже пов'язують свої економічні сподівання з тим, хто конкретно буде при владі, й байдужі до конкретних альтернатив економічної політики (у нашому прикладі таких 60 %, або ймовірність 0,6); деяка частина виборців віддає незначну перевагу ортодоксам (ймовірність 0,3), а інша — популістам (0,1).

Другий рядок (який відповідає критерієві політкоректності) означає, що всі 100 % виборців вважають, що кандидат-ортодокс є більш політкоректним, ніж кандидат-популіст (ймовірність 1).

Для простоти візьмемо, що обидва критерії оцінюються як рівнозначні, тобто

$$\lambda = (0,5, 0,5).$$

Тоді для кожного з кандидатів отримуємо значення вектора u :

$$u = \lambda \cdot D \cdot H = (0,7047 \ 0,2953).$$

Тобто перемагає кандидат-ортодокс.

Але ж це лише один можливий сценарій розвитку подій у межах «віяла» сценаріїв. Очевидно, за реалізації відповідних моделей у межах цифрового двійника кожному типу сценарію відповідатиме свій набір параметрів, профілів переваг та тощо.

Що трапиться, наприклад, якщо матриця D матиме такий вигляд (мінємо місцями популіста й ортодокса):

$$D = \begin{pmatrix} 0 & 0,1 & 0,6 & 0,3 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

Усе одно перемагає кандидат-ортодокс:

$$u = (0,6365 \ 0,3635).$$

Змістовно це означає, що виборці, хоч і оцінюють перемогу популістів як перспективнішу з економічної точки зору, не хочуть досягати цього ціною відмови від усталених декларованих цінностей.

Тепер уявимо, що виборці розчарувались у декларованих цінностях і тепер оцінюють політкоректність не як перевагу, а як недолік. Звісно, у розвинених суспільствах виборці зрідка ставлять під сумнів засади демократії

як такої. Але мова може йти, наприклад, про ставлення до політики щодо мігрантів, ЛГБТ-рухів тощо.

Взагалі це питання потребує складніших методик моделювання та аналізу. Але на базовому рівні певні аспекти можна проілюструвати і в рамках нашої простої моделі.

З математичної точки зору таку ситуацію можна промодельовати на основі матриці

$$D = \begin{pmatrix} 0 & 0,1 & 0,6 & 0,3 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \end{pmatrix}.$$

Тепер

$$u = \lambda \cdot D \cdot H = (0,2953 \ 0,7047).$$

Перемагає кандидат-популіст⁶.

Модель можна зробити гнучкішою, якщо передбачити можливість того, що розчаруватися можуть не всі виборці, а деяка частка. Уведемо параметр ρ — частка тих, хто розчарувався (або ймовірність того, що виборець перебуває в стані розчарування).

Тоді другий рядок матриці D можна записати в комбінованому вигляді:

$$\rho \cdot (0 \ 0 \ 0 \ 1 \ 0) + (1 - \rho) \cdot (0 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0).$$

Тепер видно, що перемога того чи іншого з кандидатів залежить від параметра ρ . Наприклад, за порівняно невеликого ρ ($\rho = 0,3$) перемагає кандидат-ортодокс, а за $\rho = 0,6$ — популіст.

Цифровий двійник міг би давати сигнали про зміни настроїв виборців, зокрема про зміну параметра «розчарованості», особливо якщо ці сигнали з'являються на основі непрямих, пов'язаних даних — можливо, на основі використання методів *Data Mining*. Ідеться не обов'язково про зміну настроїв, які безпосередньо впливають на зміну політичного курсу, але й про приховані явища — скажімо, коли певна категорія людей починає вважати себе недооціненими з боку суспільства (часом небезпідставно), і у таких людей можуть зникати стимули до продуктивної роботи та/або знижуватися рівень соціальної відповідальності. Навіть вислів «*потрібні реформи*», який сам по собі особливих заперечень не викликає, досить часто насправді означає, що в рамках чинного порядку речей комусь не вистачає грошей, він вважає себе недооціненим, і тому йому якраз і потрібні реформи. Подібні настрої мають тенденцію накопичуватись і поширюватись. Часто такі локальні сиг-

⁶ Дослідження вчених різних країн показують, що в умовах розвиненої демократії виборці часто схильні вважати, що економічний стан суспільства настільки міцний, що прихід нової особи не вплине негативно на їхній добробут, і не звертають великої уваги на запропоновані кандидатами детальні альтернативи економічного розвитку. Хоча це виходить за рамки нашого дослідження, можна припустити, що це є однією з основних причин приходу до влади відвертих популістів у багатьох демократичних країнах (див., наприклад: Van der Brug et al., 2001).

нали передують явним сигналам, які свідчать про загальне розчарування в основах суспільства — зокрема, у принципах законності й демократії або в її аспектах. Останні події свідчать, що подібні явища можуть відбуватися навіть у країнах з достатньо високим рівнем життя, які за всіма іншими ознаками нібито були б менш схильними до популізму, не кажучи вже про радикальні або навіть екстремістські тенденції.

Висновки та обговорення. Отже, сучасні цифрові технології дарують чудові інструменти для моделювання можливих сценаріїв розвитку подій в умовах «глибокої невизначеності», непередбачуваності й некерованості сучасного світу, які базуються на поєднанні можливостей цифрових двійників з *DAPP (Dynamic Adaptive Policy Pathways)* та *CLA (Causal Layered Analysis)*. Така архітектура в ідеалі дає змогу одночасно розглядати різні можливі сценарії розвитку подій, здійснювати моніторинг і повідомляти про небажані тенденції, аналізувати причини тих чи інших явищ і, можливо, здійснювати корекцію планів з метою уникнення «помилки третього роду», коли номінально мета досягається, але сама мета виявляється концептуально хибною, про що свідчать наведені вище реальні кейси.

Значна проблема реалізації такого підходу пов'язана з власне побудовою моделей, які надійно описують можливі сценарії розвитку подій та ухвалення рішень, що призводять до того чи іншого сценарію, а також методик порівняльного аналізу варіантів. Особливо це стосується поведінкових моделей, які допомагають описувати суспільно-політичні зміни, зокрема в настроях виборців. Очевидно, цифровий двійник повинен мати в своєму розпорядженні не одну таку модель, а цілий спектр параметризованих моделей.

Можна вважати, що на першому етапі найперспективнішим є підхід, пов'язаний з аналізом варіантів і недетермінованим обранням рішень на основі «м'якого» експертного оцінювання з урахуванням невизначеності і нечіткості. Вище розглянута одна з можливих моделей, яка спирається на метод аналізу ієрархій. На відміну від більш класичних підходів, тут відношення переваг розглянуто як випадкова величина, і зміни суспільних настроїв інтерпретуються в термінах змін переваги одних альтернатив над іншими. Вище проілюстровані сценарії можливого приходу до влади популістських партій залежно від параметрів, які описують характеристики виборців. Зокрема, уведено параметр, який характеризує ступінь розчарованості виборців у цінностях суспільства, внаслідок яких політкоректність, яка раніше розглядалася як перевага, стає недоліком.

Але слід зазначити, що цифровий двійник, особливо доповнений можливостями *DAPP* і *CLA*, є зброєю, яка у разі неналежного використання може стати потенційно небезпечною. Такий цифровий двійник може бути використаний не лише в демократичних суспільствах, а й в авторитарних. Він може бути застосований не тільки для виявлення настроїв, які вважаються соціально небажаними або й небезпечними, а й для придушення опозиції. Як мінімум, у найбільш доброякісному випадку у панівних кіл може

виникати спокуса використовувати його для точкового втручання в суспільні процеси з метою маніпулювання настроями у вигідний для себе бік. Тому може постати гостра проблема розробки «запобіжників» перед таким застосуванням методики цифрових двійників.

Декларація щодо використання ШІ. Для термінологічної уніфікації та лінгвістичної адаптації складних міждисциплінарних концептів (цифрові двійники, DAPP, CLA) у цій роботі було залучено інструменти штучного інтелекту як інтелектуального асистента-редактора. Це допомогло забезпечити відповідність міжнародним стандартам наукової комунікації зі збереженням виключного авторства ідей та концептуальних узагальнень за дослідницьким колективом.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Головченко, В. (2011). Реальна політика. У Ю. Левенець (Ред.), *Політична енциклопедія* (с. 625). Парламентське видавництво.
- Дем'янчук, О. П., & Олецький, О. В. (2025). Можливі шляхи та перспективи застосування методів штучного інтелекту для аналізу й оцінювання ефективності державного управління в Україні. *Політичні дослідження*, 2(10), 52—79. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-3>
- Мошенський, С. З. (2023). Український аграрний капіталізм Гетьманщини: неподолана економічна периферійність та «ефект колії» (друга половина XVII століття). *Економіка управління та адміністрування*, 1(103), 9—14. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-9-14](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-9-14)
- Олецький, О. В., & Івохін, Є. В. (2021). Формалізація процедури формування динамічної рівноваги альтернатив у багатоагентному середовищі у процесах прийняття рішень більшістю голосів. *Кібернетика та системний аналіз*, 57(1), 55—66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2021_57_1_7
- Олецький, О. В., & Моголівський, В. (2025). Про застосування цифрових двійників в інтелектуалізованих мережах публічних сервісів. У М. М. Глибовець, Т. В. Панченко та ін. (Ред.), *Теоретичні та прикладні аспекти побудови програмних систем: праці 16 Міжнародної науково-практичної конференції (23—24 листопада 2025 року, Київ)* (с. 19—21). НАУКМА.
- Adobe. (n.d.). Що таке параметричне моделювання і як воно працює? [https://www.adobe.com/ua/products/substance3d/discover/parametric-modeling.html#:~:text="](https://www.adobe.com/ua/products/substance3d/discover/parametric-modeling.html#:~:text=)
- Abraham, D. (2025). *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis*. Brill.
- Alkhezaleh, S., & Salleh, A. R. (2011). Soft Expert Sets. *Advances in Decision Sciences*, 757868. <https://doi.org/10.1155/2011/757868>
- Brunelli, M. (2015). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*. Springer.
- Dembksi, F., Wössner, U., Letzgs, M., Ruddat, M., & Yamu, C. (2020). Urban Digital Twins for Smart Cities and Citizens: The Case Study of Herrenberg, Germany. *Sustainability*, 12(6), 2307. <https://doi.org/10.3390/su12062307>
- Dosyn, D., & Oletsky, O. (2024). An Approach to Modeling Elections in Bipartisan Democracies on the Base of the “State-Probability of Action” Model. *CEUR Workshop Proceedings*, 3723, 74—85.
- Dreyling, R. III, Tammet, T., & Pappel, I. (2024). Technology Push in AI-Enabled Services: How to Master Technology Integration in Case of Bürokratt. *SN Computer Science*, 5(734). <https://doi.org/10.1007/s42979-024-03064-0>
- Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach* (6th ed.). Routledge.
- Grant, R. W. (1997). *Hypocrisy and Integrity: Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics*. University of Chicago Press.

- Grieves, M., & Vickers, J. (2016). Digital Twin: Mitigating Unpredictable, Undesirable Emergent Behavior in Complex Systems. In F.-J. Kahlen, S. Flumerfelt, & A. Alves (Eds.), *Transdisciplinary perspectives on complex systems* (p. 85—113). Springer.
- Haasnoot, M., Kwakkel, J. H., Walker, W. E., & ter Maat, J. (2013). Dynamic Adaptive Policy Pathways: A Method for Crafting Robust Decisions for a Deeply Uncertain World. *Global Environmental Change*, 23(2), 485—498. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.12.006>
- IBM. (n.d.). *What is the Internet of Things (IoT)?* <https://www.ibm.com/think/topics/internet-of-things>
- Idisi, P. O., Ogwu, I. J., & Zorto, M. N. (2019). Kaldor-Hicks Compensation Criterion: A Measure of Social Welfare. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 6(2), 623—628. <https://www.researchpublish.com/upload/book/KALDOR-HICKS-6592.pdf>
- Inayatullah, S. (2009). Causal Layered Analysis: An Integrative and Transformative Theory and Method. In J. C. Glenn, & T. J. Gordon (Eds.), *Futures Research Methodology* (Version 3.0). The Millennium Project.
- Ivokhin, E. V., & Oletsky, O. V. (2022). Restructuring of the Model “State—Probability of Choice” Based on Products of Stochastic Rectangular Matrices. *Cybernetics and Systems Analysis*, 58(2), 242—250. <https://doi.org/10.1007/s10559-022-00456-z>
- Jones, D., Snider, C., Nassehi, A., Yon, J., & Hicks, C. (2020). Characterising the Digital Twin: A Systematic Literature Review. *CIRP Journal of Manufacturing Science and Technology*, 29, 36—52. <https://doi.org/10.1016/j.cirpj.2020.02.002>
- Koczkodaj, W. W., Mazurek, M., Strzałka, D., Wolny-Dominiak, A., & Stanuszek, M. P. (2016). Important Facts and Observations about Pairwise Comparisons. *Fundamenta Informaticae*, 144(3—4), 1—17. <https://doi.org/10.3233/FI-2016-1336>
- Long, A. (2008). *Deterrence: From Cold War to Long War: Lessons from Six Decades of RAND Research*. RAND Corporation.
- Luo, J. (2020). *State of the World: Democracy's Impact on Social and Economic Development*. V-Dem Institute. https://www.v-dem.net/media/publications/uwp_36.pdf
- Navigator. (2024). *Industry 4.0*. <https://navigator.ua/solutions/industry/>
- Oletsky, O., Peleshko, D., & Moholivskiy, V. (2025). Modeling Changes of Opinions as Transition Probabilities within One- and Two-Level Model “State-Probability of Action”. *CEUR Workshop Proceedings*, 4004, 52—61.
- Panneer, S., Kantamaneni, K., Palaniswamy, U., Bhat, L., Pushparaj, R. R. B., Nayar, K. R., Soundari Manuel, H., Flower, F. X. L. L., & Rice, L. (2022). Health, Economic and Social Development Challenges of the COVID-19 Pandemic: Strategies for Multiple and Interconnected Issues. *Healthcare*, 10(5). <https://doi.org/10.3390/healthcare10050770>
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill.
- Van der Brug, W., Van der Eijk, C., & Franklin, M. (2001). *The Economy and the Vote: Electoral Responses to Economic Conditions in 15 Countries*. General Conference of the ECPR. https://www.researchgate.net/publication/239070493_The_Economy_and_the_Vote_Electoral_Responses_to_Economic_Conditions_in_15_Countries
- Wu, H., Ji, P., Ma, H., & Xing, L. (2023). A Comprehensive Review of Digital Twin from the Perspective of Total Process: Data, Models, Networks and Applications. *Sensors*, 23(19), 8306. <https://doi.org/10.3390/s23198306>

REFERENCES

- Abraham, D. (2025). *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis*. Brill.
- Adobe. (n.d.). *Shcho take parametrychne modeliuвання i yak vono pratsiuie?* [What is Parametric Modeling and How Does It Work?]. [https://www.adobe.com/ua/products/substance3d/discover/parametric-modeling.html#:~:text="](https://www.adobe.com/ua/products/substance3d/discover/parametric-modeling.html#:~:text=)
- Alkhezaleh, S., & Salleh, A. R. (2011). Soft Expert Sets. *Advances in Decision Sciences*, 757868. <https://doi.org/10.1155/2011/757868>

- Brunelli, M. (2015). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*. Springer.
- Dembski, F., Wössner, U., Letzgas, M., Ruddat, M., & Yamu, C. (2020). Urban Digital Twins for Smart Cities and Citizens: The Case Study of Herrenberg, Germany. *Sustainability*, 12(6), 2307. <https://doi.org/10.3390/su12062307>
- Demianchuk, O. P., & Oletskyi, O. V. (2025). Mozhlyvi shliakhy ta perspektyvy zastosuvannya metodiv shtuchnoho intelektu dlia analizu y otsiniuvannya efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Possible Ways and Perspectives of Using Artificial Intelligence Methods for Analyzing and Evaluating the Effectiveness of Public Administration in Ukraine]. *Political Studies*, 2(10), 52—79. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-2-3>
- Dosyn, D., & Oletsky, O. (2024). An Approach to Modeling Elections in Bipartisan Democracies on the Base of the «State-Probability of Action» Model. *CEUR Workshop Proceedings*, 3723, 74—85.
- Dreyling, R. III, Tammet, T., & Pappel, I. (2024). Technology Push in AI-Enabled Services: How to Master Technology Integration in Case of Bürokratt. *SN Computer Science*, 5(734). <https://doi.org/10.1007/s42979-024-03064-0>
- Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach* (6th ed.). Routledge.
- Grant, R. W. (1997). *Hypocrisy and Integrity: Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics*. University of Chicago Press.
- Grieves, M., & Vickers, J. (2016). Digital Twin: Mitigating Unpredictable, Undesirable Emergent Behavior in Complex Systems. In F.-J. Kahlen, S. Flumerfelt, & A. Alves (Eds.), *Transdisciplinary perspectives on complex systems* (p. 85—113). Springer.
- Haasnoot, M., Kwakkel, J. H., Walker, W. E., & ter Maat, J. (2013). Dynamic Adaptive Policy Pathways: A Method for Crafting Robust Decisions for a Deeply Uncertain World. *Global Environmental Change*, 23(2), 485—498. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.12.006>
- Holovchenko, V. (2011). Realna polityka [Realpolitik]. In Yu. Levenets (Ed.), *Political Encyclopedia* (s. 625). Parlamentske Vydavnytstvo.
- IBM. (n.d.). *What is the Internet of Things (IoT)?* <https://www.ibm.com/think/topics/internet-of-things>
- Idisi, P. O., Ogwu, I. J., & Zorto, M. N. (2019). Kaldor-Hicks Compensation Criterion: A Measure of Social Welfare. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 6(2), 623—628. <https://www.researchpublish.com/upload/book/KALDOR-HICKS-6592.pdf>
- Inayatullah, S. (2009). Causal Layered Analysis: An Integrative and Transformative Theory and Method. In J. C. Glenn, & T. J. Gordon (Eds.), *Futures Research Methodology* (Version 3.0). The Millennium Project.
- Ivokhin, E. V., & Oletsky, O. V. (2022). Restructuring of the Model «State—Probability of Choice» Based on Products of Stochastic Rectangular Matrices. *Cybernetics and Systems Analysis*, 58(2), 242—250. <https://doi.org/10.1007/s10559-022-00456-z>
- Jones, D., Snider, C., Nassehi, A., Yon, J., & Hicks, C. (2020). Characterising the Digital Twin: A Systematic Literature Review. *CIRP Journal of Manufacturing Science and Technology*, 29, 36—52. <https://doi.org/10.1016/j.cirpj.2020.02.002>
- Koczkodaj, W. W., Mazurek, M., Strzałka, D., Wolny-Dominiak, A., & Stanuszek, M. P. (2016). Important Facts and Observations about Pairwise Comparisons. *Fundamenta Informaticae*, 144(3—4), 1—17. <https://doi.org/10.3233/FI-2016-1336>
- Long, A. (2008). *Deterrence: From Cold War to Long War: Lessons from Six Decades of RAND Research*. RAND Corporation.
- Luo, J. (2020). *State of the World: Democracy's Impact on Social and Economic Development*. V-Dem Institute. https://www.v-dem.net/media/publications/uwp_36.pdf
- Moshenskyi, S. Z. (2023). Ukrainskyi ahrarnyi kapitalizm Hetmanshchyny: nepodolana ekonomichna peryferiunist ta “efekt kolii” (druga polovyna XVII stolittia) [Ukrainian Agrarian Capitalism of the Hetmanate: “Track Effect” and Economic Peripherality (Second Half of the 17th century)]. *Ekonomika upravlinnia ta administruvannia*, 1(103), 9—14. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-9-14](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-9-14)

- Navigator. (2024). *Industry 4.0*. <https://navigator.ua/solutions/industry/>
- Oletsky, O. V., & Ivohin, E. V. (2021). Formalizatsia procedury formuvannya dynamichnoi rinvovahy alternatyv u bahatoahentnomu seredovyschi u protsesakh pryiniattia rishen bilshistiu hološov [Formalizing the Procedure for the Formation of a Dynamic Equilibrium of Alternatives in a Multi-Agent Environment in Decision-Making by Majority of Votes]. *Cybernetics and Systems Analysis*, 57(1), 55—66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2021_57_1_7
- Oletsky, O., Peleshko, D., & Moholivskiy, V. (2025). Modeling Changes of Opinions as Transition Probabilities within One- and Two-Level Model «State-Probability of Action». *CEUR Workshop Proceedings*, 4004, 52—61.
- Oletskiy, O. V., & Moholivskiy, V. (2025). Pro zastosuvannya tsyfrovyykh dviinykiv v intelektualizovanykh merezhakh publichnykh servisiv [On the Application of Digital Twins in Intellectualized Networks of Public Services]. U M. M. Hlybovets, T. V. Panchenko ta in. (Red.), *Teoretychni ta prykladni aspekty pobudovy prohramnykh system: pratsi 16 Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (23—24 lystopada 2025 roku, Kyiv)* (s. 19—21). NaUKMA.
- Panneer, S., Kantamaneni, K., Palaniswamy, U., Bhat, L., Pushparaj, R. R. B., Nayar, K. R., Soundari Manuel, H.; Flower, F. X. L. L., & Rice, L. (2022). Health, Economic and Social Development Challenges of the COVID-19 Pandemic: Strategies for Multiple and Interconnected Issues. *Healthcare*, 10(5). <https://doi.org/10.3390/healthcare10050770>
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill.
- Van der Brug, W., Van der Eijk, C., & Franklin, M. (2001). *The Economy and the Vote: Electoral Responses to Economic Conditions in 15 Countries*. General Conference of the ECPR. https://www.researchgate.net/publication/239070493_The_Economy_and_the_Vote_Electoral_Responses_to_Economic_Conditions_in_15_Countries
- Wu, H., Ji, P., Ma, H., & Xing, L. (2023). A Comprehensive Review of Digital Twin from the Perspective of Total Process: Data, Models, Networks and Applications. *Sensors*, 23(19), 8306. <https://doi.org/10.3390/s23198306>

Надійшла: 28.03.2026

Прорецензовано: 08.04.2026

Прийнято до друку: 04.05.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Oleksandr Demianchuk,
Doctor of Political Science,
Associate Professor,
Professor of the International Relations Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

Oleksiy Oletsky,
PhD in Technical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Multimedia Systems Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

Rostyslav Sydorov,
Master's Student of the International Relations Program,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

PERSPECTIVES OF ANALYSIS, MODELING
AND FORECASTING OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES
PROCEEDING FROM THE DIGITAL TWINS CONCEPT

The article substantiates how modern digital technologies, specifically the Digital Twins concept, can significantly enhance political decision-making under conditions of uncertainty, information scarcity, and actor pluralism. We concentrate attention on the latest concepts of the develop-

ment of the decision-making processes and procedures with an accent on implementation of socioeconomic simulations in the formulation of these decisions. The *goal* of the study is to demonstrate how the Digital Twins exploration may significantly improve policy decisions making through the analysis of possible alternatives. Nowadays the macroeconomic models are incapable to take into account all the aspects while the behavioral models are insufficiently developed. Digital Twins are defined as dynamic virtual models of real-world systems (cities, industries, or social processes) that operate based on real-time data. They encourage policymakers to “stress-test” political decisions within a secure digital environment, providing high-precision forecasting of outcomes before their physical implementation, thus preventing destabilizing social consequences. The study argues that the role of a Digital Twin in public policy extends far beyond functional duplication or monitoring; its primary value lies in scenario forecasting through Dynamic Adaptive Policy Pathways (DAPP). The authors propose a framework for robust interaction between Digital Twins and the institutions responsible for developing and implementing public policies. Furthermore, the DAPP integration with Causal Layered Analysis (CLA) is explored to diagnose latent barriers and root causes of systemic issues. The article offers practical scenarios for utilizing Digital Twins in electoral and demographic tasks and discusses “soft” decision-making methods for multi-criteria evaluation of policy alternatives. One of the cases demonstrates a possibility to forecast the result of elections using the Digital Twins methods with regard to sociological data on economic expectations and value orientations of voters.

Keywords: Public Policy, making political decisions, Digital Twins, virtual forecasting, Dynamic Adaptive Policy Pathways, Causal Layered Analysis.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-5>
УДК 342.56:323.2:355.01(477)

Світлана Брехаря,

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0001-5547-5984

s.brekharya@gmail.com

Судова влада та антикорупційний блок: трансформації в умовах війни

Ефективні незалежні системи правосуддя сприяють інвестиційній привабливості, конкурентоспроможності та економічній продуктивності держави. Судова система за умови функціонування в інтересах суспільства та громадян є одним із факторів, що формує інклюзивний характер політичних інститутів, а саме забезпечує можливість широкої участі людей у політичному й економічному житті, запобігаючи концентрації влади та економічних ресурсів у руках небагатьох, гарантуючи рівний і повний доступ до суду. Проаналізовано поточний стан трансформацій судової та антикорупційної систем України в умовах повномасштабної війни, динаміку змін, результати та наслідки реформ, виклики та необхідні кроки подальшої трансформації. Акцентовано увагу на основних напрямках реформаційних зусиль: нівелюванні політичного впливу внаслідок зміни процедур формування ключових інституцій, оновленні судової влади, посиленні антикорупційного блоку через отримання Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою статусу окремої юридичної особи, відновлення обов'язку декларування публічних посадовців, упровадження системи електронного кримінального провадження, що допомагає детективам, прокурорам і суддям працювати в єдиному цифровому полі, тощо. Наголошено, що судова реформа передбачає не лише зміну законодавства, а й зміну людей, як-от залучення через прозорі конкурси, кваліфікаційне оцінювання та перевірку на доброчесність нових, доброчесних і професійних кадрів. З'ясовано, що кадровий колапс, який сьогодні спостерігається в Україні, створює ризики для якості реформи.

Ключові слова: судова реформа, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, Державна антикорупційна програма.

Цитування: Брехаря С. Судова влада та антикорупційний блок: трансформації в умовах війни. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 81—104. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-5>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

Постановка проблеми. Хронічна судова реформа триває від моменту проголошення Україною незалежності, проте соціологічні опитування напередодні повномасштабного вторгнення демонстрували, що в Україні так і не сформовано судової влади, яка б надавала громадянам та інвесторам упевненості у справедливому результаті судового розгляду справ. Маємо відзначити, що під час війни суспільні настрої не змінилися: українці демонструють критично низький рівень довіри до судів, а корумпованість і хабарництво в судовій гілці влади називають однією з важливих проблем, що існують сьогодні в суспільстві (Разумков центр, 2025). Водночас у фокусі уваги суспільства залишаються запит на справедливість та боротьбу з корупцією (Національне агентство з питань запобігання корупції, 2026).

Після надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, одним із ключових драйверів реформи стали євроінтеграційні процеси, що визначають темп, напрями та зміст змін і потребують постійного моніторингу та уваги.

Мета статті. Дослідити трансформації інститутів судової влади і перетворення в антикорупційному блоці під час повномасштабного вторгнення: зафіксувати основні законодавчі зміни та їхні наслідки.

Стан дослідження теми. Судова реформа є ключовим складником у процесі європейської інтеграції України, тому моніторинг її виконання триває на постійній основі. Динаміку змін у судовій системі та в антикорупційній інфраструктурі щорічно досліджує Єврокомісія у звітах щодо прогресу України: аналізує судову реформу в контексті вступу України до ЄС, фіксує реалізовані зміни та формулює рекомендації. Альтернативний погляд на виконання Україною вимог ЄС щодо переговорного розділу 23 «Правосуддя та основоположні права» щороку презентують у Тіньових звітах громадські організації. Організації *OECD* та *GRECO* оцінюють трансформації в антикорупційному блоці.

А. Лапкін аналізує проблеми функціонування судів та прокуратури в умовах гострої фази російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. (Larkin, 2022), упровадження електронного правосуддя як компонент реформи досліджують В. Теремецький, В. Бойко, О. Малишев, О. Селезньова, С. Кельбя (Teremetskyi et al., 2023).

Сучасний стан окремих проблем судової реформи також є предметом досліджень Я. Ковач (2024), М. Стефанчук (2023), В. Качурінер (Качурінер & Пахлевандзаде, 2022) та ін.

Система правосуддя: шлях до справедливого суду. Сьогоднішня архітектура системи судоустрою України визначена нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Закон України..., 2016). Система є трирівневою: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. У системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачен-

ня Конституції України, є гарантом системи стримувань і противаг у державі. У лютому 2025 р. Верховна Рада України ухвалила закон, який передбачає створення Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (два суди замість ліквідованого ОАСК). У Спеціалізованому адміністративному суді, як у суді першої інстанції, можна буде оскаржувати призначення голів міністерств, керівників усіх антикорупційних органів, прокурорів Державного бюро розслідувань, а також будь-які укази центральної влади, крім указів президента. Оскарження указів президента розглядає винятково Верховний Суд.

Євроінтеграційний фактор суттєво прискорив необхідні зміни у судовій гілці влади та антикорупційному блоці. 23 червня 2022 р. Україна офіційно отримала статус кандидата в члени Європейського Союзу. Надавши Україні статус кандидата, Брюссель висунув на адресу Києва сім вимог щодо проведення реформ, виконання яких було необхідною передумовою для відкриття переговорів про членство. Серед них — судова реформа, блок змін у сфері боротьби з корупцією та реформа Конституційного Суду. Щороку з того моменту Єврокомісія оцінює прогрес України у реформах та і трансформаціях, надаючи рекомендації щодо подальших змін.

За оновленою 2020 р. методологією розширення ЄС, перший кластер «Основи процесу вступу до ЄС» є визначальним упродовж усього процесу переговорів про вступ: його відкривають першим і закривають останнім. Тобто якщо досягнуто всіх критеріїв за всіма іншими переговорними кластерами, вони не будуть остаточно закритими до моменту закриття першого кластера. Саме до цього кластера входить переговорний розділ 23 «Судова влада та основоположні права та свободи», важливою частиною якого є сфера боротьби з корупцією. Єврокомісія вперше включила окремі питання боротьби з корупцією до всіх переговорних розділів, будь-то енергетика чи цифрова трансформація та медіа. Отже, ми не зможемо закрити жодного розділу, доки не виконаємо відповідних вимог щодо боротьби з корупцією в його межах.

На порядку денному реформи сьогодні — вимога нівелювати ймовірність політичного впливу на суди, зокрема на Конституційний Суд. Адже, як демонструє історія, будь-яка влада намагалась отримати вплив на ключовий суд у країні, аби визнавати потрібні закони конституційними та навпаки. Саме реформа Конституційного Суду, конкурсний добір суддів Конституційного Суду стали першою із семи умов, визначених ЄС під час надання 2022 р. Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Маємо констатувати, що в історії діяльності Конституційного Суду були приклади ухвалення рішень, які викликали сумніви щодо його політичної нейтральності. Серед політично вмотивованих рішень КСУ треба назвати:

1) Рішення у справі щодо строків перебування на посту Президента України (від 25.12.2003 № 22-рп/2003) (Рішення Конституційного Суду України..., 2003). Тоді КСУ дозволив Леонідові Кучмі балотуватися на посаду президента втретє.

2) Рішення у справі щодо незаконного збагачення (від 26.02.2019 № 1-р/2019) (Рішення Конституційного Суду (України..., 2019). КСУ визнав неконституційною ст. 368² Кримінального кодексу про покарання за незаконне збагачення, яку ввели до Кримінального кодексу після Євромайдану у 2015 р. За нею, чиновники, які мали значні статки чи майно, «законність підстав набуття яких не підтверджено доказами», могли опинитися у в'язниці на строк від двох до десяти років.

3) Рішення у справі щодо неконституційності окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та ст. 366¹ Кримінального кодексу України (від 27.10.2020 № 13-р/2020) (Рішення Конституційного Суду України..., 2020). КСУ визнав неконституційною ст. 366¹ КК України, яка передбачає покарання за недостовірне декларування статків чиновниками та суддями, а також низку інших антикорупційних норм.

Нівелювати політичний вплив на Конституційний Суд має Закон України № 3277-ІХ, який передбачає нову конкурсну процедуру відбору кандидатур на посаду суддів Конституційного Суду України (набув чинності 20.08.2023) (Закон України..., 2023в). За нормами Закону, призначати кандидатів на посади суддів Конституційного Суду Верховна Рада України, з'їзд суддів або президент можуть лише після оцінки таких кандидатів Дорадчою групою експертів. Саме Дорадча група експертів (ДГЕ), керуючись затвердженою методологією, оцінює моральні якості й рівень компетентності у сфері права кандидатів на посаду судді. ДГЕ складається з шести експертів: по одній особі призначають президент України, Верховна Рада України та Рада суддів (від імені з'їзду суддів), а також Кабінет Міністрів України (за пропозицією Венеційської комісії). Ще двох членів делегують міжнародні організації, які допомагають Україні технічно у сфері конституційної реформи та верховенства права. Тож зараз у складі ДГЕ є троє українських членів і троє іноземних. Останні мають вирішальний голос у разі, якщо голоси розділяться.

Маємо відзначити, що до 2016 р. суддів КСУ призначали без конкурсу. Ані президент, ані парламент, ані судді не мали пояснювати, чому і кого призначають. 2016 року в Конституції з'явилася вимога добирати суддів КСУ на конкурсних засадах. Процедура конкурсу відбувалась у такий спосіб: президент створював власну конкурсну комісію, парламент — свою, з'їзд суддів — свою. Конкурс не містив критеріїв доброчесності, полягав у вивченні документів і відомостей про кандидата й у співбесіді з ним.

Конституційний Суд України 27.01.2025 втратив кворум: відразу у трьох суддів були припинені повноваження, залишилося 11 членів КСУ із 18. Мінімальний кворум у 12 суддів було відновлено лише 27 червня — суддею Конституційного Суду президент призначив ескерівника Конституційного проекту Програми підтримки ОБСЄ для України Олександра Водяннікова. 17 вересня за квотою Президента України був призначений ще один суддя — Юрій Барабаш. На сьогодні у складі КСУ ще бракує п'яти суддів. Дві вакансії за з'їздом суддів, дві — за парламентом, одна — за квотою президента України.

Що стосується політичного тиску на суддів, то з 2016 р. на законодавчому рівні Україна суттєво мінімізувала такі можливості. Ні президент, ні парламент не мають сьогодні впливу на кар'єру судді. Це зафіксовано в ухваленому 2016 р. Законі України «Про судоустрій і статус суддів», який позбавив Верховну Раду повноважень призначати та звільняти суддів, а роль президента звів до видання указу про призначення суддів.

Одне з головних завдань сьогоденішнього етапу судової реформи — оновлення судової влади. Розпочаті конкурсні процедури на посади суддів місцевих та апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду — Вища кваліфікаційна комісія суддів (ВККС) та Вища рада правосуддя (ВРП) відновили реалізацію наданих їм повноважень.

Зміни до Конституції та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» зафіксували, що повнота влади в судовій системі віддана органам суддівського урядування: ВККС та ВРП. За ідеєю реформи, обличчя суддівського корпусу, його кадровий склад мають залежати від новоствореної ВРП та ВККС. Розподіл функцій між органами суддівського урядування відбувається так: повноваження призначення і звільнення суддів, повноваження щодо надання згоди на утримання судді під вартою до винесення обвинувального вироку були покладені на ВРП, а добір кандидатів на посади суддів, кваліфікаційне оцінювання суддів, рекомендації про призначення має здійснювати ВККС. В оцінюванні повинна брати участь і Громадська рада доброчесності: її статус незалежного органу у системі судоустрою вперше був визначений Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (2016). Висновки Громадської ради щодо доброчесності і професійної етики суддів не є вирішальними, проте для їх подолання необхідні дві третини голосів ВККС.

Оновлена ВРП запрацювала у січні 2023 р., ВККС — у червні 2023 р. Відбір до ВККС відбувся за новими правилами: було введено процедуру конкурсу, за добір кандидатів відповідала конкурсна комісія, склад якої був сформований з шістьох членів. Трьох пропонувала Рада суддів України, а трьох — міжнародні партнери. Конкурсна комісія перевіряє, чи відповідають кандидати критеріям доброчесності та професійної компетентності. Вже після роботи комісії ВРП проводить співбесіду з кандидатами та визначає — призначати їх на посаду чи ні. Маємо нагадати, що до перезапуску порядок обрання членів ВККС відбувався за квотним принципом без детальної перевірки доброчесності і прозорого конкурсу.

Робота ВККС та ВРП дала змогу розпочати добір суддів до ВАКС, місцевих та апеляційних судів. На квітень 2026 р., майже через три роки з початку роботи оновленої ВККС, кваліфікаційне оцінювання завершили 297 суддів, були перевірені знання права, психологічна стійкість і доброчесність суддів. 600 осіб рекомендовано призначити на посаду судді вперше, 238 суддів підтвердили відповідність займаній посаді; 54 судді рекомендовано звільнити (Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 2026).

За Законом України «Про судоустрій і статус суддів», лише перша конкурсна комісія з добору членів ВККС повинна була мати у своєму складі міжнародних експертів, яким належало право контрольного голосу. Строк повноважень комісії припинено 1 червня 2025 р. — через два роки після призначення повноважного складу ВККС. 22 липня 2025 р. ВРП оголосила про початок формування нової конкурсної комісії, яка має обирати членів ВККС. ВРП затвердила Методику оцінювання кандидатів на посаду члена конкурсної комісії, яка містить аналіз репутації, професійного досвіду, авторитету й доброчесності (Рішення Вищої ради правосуддя..., 2025). Новий склад конкурсної комісії зараз формують Рада суддів, Рада адвокатів, Рада прокурорів і Національна академія правових наук.

Проте після завершення строку повноважень першого складу конкурсної комісії громадські організації закликали зберегти та продовжити участь міжнародних експертів у конкурсних комісіях, а в Раді був зареєстрований законопроект № 13382 «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів”» щодо удосконалення процедури конкурсу на обіймання посади члена ВККС. Законопроект пропонує продовжити період участі міжнародних експертів під час добору членів ВККС до п’яти років, тобто до 2028 р. Рух стосовно цього законопроекту на даний момент відсутній.

Під час війни ВРП і далі здійснює свої функції щодо контролю за дотриманням закону та етики в діяльності суддів і прокурорів, ухвалюючи рішення щодо порушень, включно з порушеннями несумісності та дисциплінарними провадженнями. За Конституцією (ст. 126), суддю можна звільнити за вчинення істотного дисциплінарного проступку, але це можна зробити лише за рішенням ВРП або суду. 2023 року законодавчі зміни відновили дисциплінарну функцію ВРП, Верховна Рада України ухвалила два закони, якими відновлювалася дисциплінарна функція й упроваджувався прозорий конкурс до Служби дисциплінарних інспекторів: Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів» (Закон України..., 2023а) та Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо зміни статусу та порядку формування служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» (Закон України..., 2023г).

Служба дисциплінарних інспекторів (СДІ), самостійний структурний підрозділ у складі Секретаріату ВРП, на який покладено функцію розгляду дисциплінарних скарг на суддів, запрацювала вже у грудні 2024 р. Саме створення СДІ було одним із маяків судової реформи та вимогою міжнародних партнерів, що зафіксована в Меморандумі МВФ. Конкурс на посади інспекторів провела комісія у складі трьох міжнародних експертів і трьох членів ВРП.

За рік роботи СДІ опрацювала 10 382 скарги. За результатами розгляду: відкрили 383 дисциплінарні справи; підготували 163 висновки про притяг-

нення суддів до дисциплінарної відповідальності; у 92 справах дисциплінарні палати ухвалили рішення про притягнення суддів до відповідальності; щодо 15 суддів застосовано найсуворіше стягнення — подання про звільнення з посади (Вища рада правосуддя, 2026).

Найвищий суд у системі судоустрою України — Верховний Суд — ухвалює остаточні рішення у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах. Верховний Суд є останньою інстанцією під час розгляду судових справ. Серед сфер, на які впливають рішення суду, — верховенство права, вибори, оборона та відбудова. На прикладі Верховного Суду маємо відзначити, що реформа 2016 р., яка до конкурсного відбору суддів долучала Громадську раду доброчесності, так і не досягла мети. Громадська рада доброчесності (ГРД) — орган, створення якого передбачено ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», складається з двадцяти членів, які обираються строком на два роки, за задумом має сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів в оцінюванні чинних суддів та доборі кандидатів на посади суддів. Сьогодні за статистикою 51 % чинних суддів Верховного Суду мають негативні висновки Громадської ради доброчесності (34 судді) або мають рішення ГРД про надання ВККС інформації, що може свідчити про недоброчесність (44 судді) (DEJURE, 2025). Отже, попри застереження ГРД, судді були призначені на посади. Маємо констатувати: Громадська рада доброчесності так і не здобула важелів впливу на ситуацію призначення суддів. Саме у її висновках була зафіксована інформація щодо непрозорих статків тестя Всеволода Князева та публічні заяви В. Князева, спрямовані проти певних ідей оновлення судової влади. Висновки датовані 2017 р., коли В. Князев проходив конкурс на посаду судді Верховного Суду. Тоді ГРД звернула увагу, що тесть В. Князева придбав декілька об'єктів нерухомості не вдовзі після призначення В. Князева суддею Миколаївського окружного адміністративного суду. Проте, згідно з даними декларації, єдиним задекларованим джерелом доходу тестя була пенсія, річний розмір якої 2015 року становив 13 326 грн (Рішення Громадської ради доброчесності..., 2017). 15 травня 2023 р. НАБУ та САП затримали Всеволода Князева за підозрою в отриманні приблизно трьох мільйонів неправомірної вигоди та повідомили, що фігурувати у справі можуть ще тринадцять суддів ВС.

Окрім корупційного скандалу з В. Князевим, гучними були журналістські розслідування, які виявили принаймні у двох суддів Верховного Суду російське громадянство — йдеться про колишнього голову Касаційного господарського суду у складі ВС Богдана Львова та суддю у відставці Валентину Сімоненко.

Деякі рішення Верховного Суду створюють шкідливі прецеденти, які негативно впливають на процес кваліфікаційного оцінювання суддів і ставлять під загрозу зусилля судової реформи:

1. 13 червня 2024 р. Велика палата Верховного Суду опублікувала рішення у справі судді Віталія Усатого (Постанова Верховного Суду..., 2024б), яким фактично дозволила ігнорувати негативні висновки ГРД щодо судді, квалі-

фікаційне оцінювання якого було розпочато попереднім складом ВККС. За законом, якщо суддя отримує негативний висновок ГРД, а колегія ВККС із трьох осіб з ним погоджується, рекомендується звільнення такого судді. Але якщо колегія не погоджується з негативним висновком ГРД, справа розглядається на пленарному засіданні повним складом ВККС. Велика палата постановила, що рішення колегій попереднього, nereформованого складу ВККС остаточні, навіть якщо висновок ГРД у цих випадках був негативним. Це рішення згадує Європейська комісія у звіті в межах Пакета розширення Європейського Союзу 2024 р., називає його таким, що може підірвати процедури кваліфікаційного оцінювання суддів.

2. Ще один кейс — справа судді Ганни Андрієнко. 2020 року проти судді Жовтневого райсуду Полтави Г. Андрієнко відкрили дисциплінарну справу у ВРП (Ухвала Другої Дисциплінарної палати..., 2020). 2021 року ВРП відсторонила суддю Г. Андрієнко від здійснення правосуддя на пів року та позбавила її права отримувати доплати до посадового окладу, зобов'язала її пройти кваліфікаційне оцінювання (Вища рада правосуддя, 2021). Г. Андрієнко кваліфікаційного оцінювання не пройшла та подала заяву на відставку, яка забезпечила б їй високу пенсію. ВККС рекомендувала звільнити Ганну Андрієнко, проте вона подала позов у Верховний Суд, і Велика палата Верховного Суду винесла рішення на її користь (Постанова Верховного Суду, 2024а), зобов'язавши ВРП розглянути її заяву про відставку попри незавершене кваліфікаційне оцінювання і створивши прецедент, що перешкоджає перевірці доброчесності, — коли суддям надано можливості уникати кваліфікаційного оцінювання.

Європейська комісія у Звіті 2024 р. в межах Пакета розширення ЄС зазначає, що для підвищення підзвітності судової влади та довіри громадськості до неї Україні слід ухвалити законодавство, що переглядає систему декларацій доброчесності суддів. Оновлена система повинна містити для суддів найвищих судів тимчасову, але змістовну процедуру перевірки, яка передбачає залучення незалежних експертів. Корупційні ризики у Верховному Суді все ще потребують належного вирішення, зокрема, шляхом використання вдосконалених декларацій доброчесності і перевірок з боку ВККС, а також перевірок декларацій активів та моніторингу способу життя з боку НАЗК та вдосконалення відбору суддів Верховного Суду на основі нової законодавчої бази та єдиних критеріїв оцінки доброчесності суддів, затверджених ВРП.

Результати діяльності антикорупційного блоку. Поштовхом до початку антикорупційної реформи стали події Революції Гідності, однією з причин якої була корумпована система влади в Україні. 2013 року, за даними *Transparency International*, Україна займала 144-те місце за рівнем корупції (*Transparency International* Україна, 2013б). На той час інформація про реальних власників компаній, статки держслужбовців і політиків була закритою, ступінь впливу великого бізнесу на політику — високим, розподілення дер-

жавних коштів під час закупівель — непрозорим. Непрозорим було й фінансування партій і розподілення місць у партійних списках. Радянський спадок забезпечував не лише пасивну згоду з політичною корупцією, а й високий ступінь лояльності до корупційних відносин на побутовому рівні. Найчастіше 2013 р., за результатами дослідження *Transparency International* Україна, хабарі отримували представники поліції, освітяни та медики (*Transparency International* Україна, 2013а).

Водночас у той період соціологи фіксували втрату довіри суспільства до судової системи: через її корумпованість громадяни не могли реалізувати право на справедливий суд. Якщо рівень довіри до судів, за даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва», 2013 р. становив 2,7 %, то в 2014 р. значно менше — 0,7 %. У грудні 2014 р. абсолютна більшість населення зазначала, що в українських судах присутні такі негативні явища, як корупція (94 %), залежність суддів від політиків (80,5 %) і від олігархів (80 %), ухвалення замовних рішень (77 %), кругова порука в системі правосуддя (73 %), низький рівень моральності більшості суддів (66 %), незрозумілість і закритість судових процесів для пересічної людини (52 %), складність і заплутаність судової системи (50,5 %) (Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва», 2015).

Корупція стала однією з ключових перепон на шляху економічного розвитку країни. За даними численних аналітичних звітів та опитувань, саме корупція була найбільшою проблемою для бізнесу, яка, з одного боку, істотно стримувала розвиток малого і середнього бізнесу, а з іншого — була засобом, який використовують олігархічні групи, щоб отримати доступ до розподілу державного бюджету чи суспільної власності. Наслідком корупції в економічній сфері стала тіньова економіка та низький рівень застосування ринкових конкурентних практик.

Пік тінізації економіки — 43 % від ВВП, за розрахунками Міністерства розвитку економіки торгівлі та сільського господарства, припадає саме на 2014 р. (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2014). Напередодні повномасштабного вторгнення (2021) рівень тіньової економіки становив 32 % від обсягу ВВП (Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства, 2021).

Методи тіньового лобіювання власних інтересів найактивніше використовує бізнес-еліта в ході приватизаційного процесу після двохтисячних. Прикладом можуть слугувати закриті приватизаційні конкурси, умови яких виписано під конкретного покупця («Криворіжсталь», «Укррудпром», «Запоріжсталь»).

Після зміни влади 2014 р. боротьба з корупцією та війна на Сході країни стають найактуальнішими темами в українському суспільстві. Антикорупційну реформу громадяни називають найпріоритетнішою. Отже, перші кроки у сфері боротьби з корупцією відбуваються на тлі широкої підтримки суспільства. Вони спрямовані на створення антикорупційних інститутів, ухвалення

та імплементацію нормативних актів, які мінімізують обставини для корупції, відкривають дані та змінюють принципи управління.

У перебігу розбудови антикорупційного блоку був обраний шлях не реформування наявних органів, а створення нових (слід відзначити, що таким шляхом ішли й інші країни Європи, наприклад, Румунія чи Литва). Як наслідок, був ухвалений пакет законів і створені нові спеціалізовані антикорупційні установи: Національне антикорупційне бюро України (Закон України..., 2014), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (Генеральна прокуратура України, 2015), Вищий антикорупційний суд (Закон України..., 2018), Національне агентство з питань запобігання корупції (Постанова КМУ..., 2015).

Цілі та інструменти антикорупційної реформи були прописані в ухваленому 2015 р. Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014—2017 роки» (Закон України..., 2022).

На тлі війни більшість звичних проблем втратили свою актуальність, водночас запит на боротьбу з корупцією та соціальну справедливість залишаються у фокусі уваги українського суспільства.

Стратегію і тактику боротьби з корупцією в Україні сьогодні визначають два документи:

1. Антикорупційна стратегія на 2021—2025 роки, затверджена 20.06.2022 Верховною Радою України. У кожній із пріоритетних сфер суспільного життя ця стратегія визначає ключові проблеми та формулює стратегічні результати, яких слід досягти для вирішення цих проблем.

2. Державна антикорупційна програма на 2023—2025 роки — документ, розроблений на виконання Антикорупційної стратегії на 2021—2025 роки та затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220 (Постанова КМУ..., 2023).

Державна антикорупційна програма (ДАП) загалом передбачає 1187 заходів, виконання яких сприятиме зменшенню рівня корупції у найважливіших сферах життя українців. Це — покрокова карта дій органів державної влади для протидії корупції та усунення корупційних практик. Маємо відзначити, що Кабмін продовжив строки реалізації ДАП до дня набрання чинності Державною антикорупційною програмою на наступний період.

Результати реалізації заходів ДАП доступні на сайті Інформаційної системи моніторингу ДАП. Портал забезпечує відображення важливої інформації про результати реалізації антикорупційної політики України, зокрема про стан та динаміку реалізації антикорупційних стратегій і державних антикорупційних програм, ухвалених на певний період.

Можна відслідковувати прогрес за кожною окремою сферою: наприклад, виконання заходів у секторі оборони, у сфері охорони здоров'я, митній справі тощо. Інструмент дає змогу громадянам України, іноземним партнерам швидко знаходити інформацію про терміни, графіки, відповідальних за виконання заходів у різних сферах.

Превенція корупції. Система декларування належить до блоку превенції. Запроваджене 2016 р. обов'язкове декларування посадовців через війну було призупинено, а реєстр декларацій закрито, адже в деклараціях присутня особиста інформація, якою міг скористатися ворог. Проте посадовці могли подавати свої декларації добровільно. Майже половина публічних службовців все одно подавали декларації, попри відсутність прямого обов'язку. Обов'язок декларування був відновлений 10.12.2023, а тимчасово закритий реєстр декларацій знов став публічним (Закон України..., 2023а). Відкриті фінансові звіти посадовців — один з інструментів запобігання корупції у публічному секторі, завдяки цьому кожен громадянин може дізнатися про статки публічних службовців, а НАЗК, журналісти та громадські активісти проконтролювати, чи відповідають їхні витрати законним доходам. Маємо відзначити, що саме в Україні декларація найбільш об'ємна, складна та охоплює багато сфер. Декларант має вказати все майно, доходи, збереження, правочини, акції, готівку тощо, а також аналогічну інформацію членів своєї родини.

2023 року НАЗК змінило підхід до відбору та перевірок декларацій на ризик-орієнтований — усі декларації публічних службовців тепер перевіряються за допомогою спеціальної системи контролю. Ця система автоматично порівнює дані в деклараціях з інформацією з державних реєстрів, встановлює, чи існують внутрішні суперечності між різними розділами декларації, порівнює декларації різних періодів для виявлення логічних помилок, а також рахує баланс доходів і витрат за спеціальними формулами. Рівень посади декларанта не впливає на ризик-рейтинг декларації. За результатами перевірки декларації ранжуються: ті, які мають найвищий ризик (найбільшу кількість суперечностей, помилок, неточностей), відправляються на повну перевірку уповноваженою особою НАЗК.

Іншим інструментом фінансового контролю, спрямованим на виявлення необґрунтованих активів та незаконного збагачення, є моніторинг способу життя. Саме цей механізм працював, коли обов'язок декларування було припинено. Основна мета моніторингу способу життя — пошук розбіжностей між придбаним майном та офіційними доходами посадовця. Серед гучних результатів моніторингу — необґрунтовані активи або ознаки незаконного збагачення на понад 255 млн грн, що були виявлені у керівного складу працівників ТЦК у 2023 р. Результатом виявлення необґрунтованих активів може стати цивільна конфіскація — механізм стягнення необґрунтованих активів у дохід держави, який було запроваджено 2019 р. Для конфіскації майна достатньо встановити, що державний службовець витрачає більше, ніж законно отримав. Сьогодні ВАКС щомісяця ухвалює по декілька рішень щодо цивільної конфіскації.

Один з найважливіших напрямів превенції — розбудова інституту викривання. У вересні 2023 р. розпочав роботу Єдиний портал повідомлень викривачів. Ресурс забезпечує анонімне надсилання повідомлень працівниками організацій про корупцію в їхніх структурах. Інформація викривачів

надсилається її керівникам або уповноваженим підрозділам (особам) з питань запобігання та виявлення корупції, а також до спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції (НАЗК, НАБУ, Нацполіції, органів прокуратури). Закон України «Про запобігання корупції» встановлює винагороду у 10 % від грошового розміру предмета корупційного злочину або розміру завданих державі збитків. Претендувати на винагороду викривач може після ухвалення обвинувального вироку суду та стягнення в дохід держави (у порядку конфіскації, спеціальної конфіскації) грошей, цінностей та іншого майна чи грошової суми, що відповідає вартості такого майна. У заохоченні викривачів Україна прямує шляхом, який довів свою ефективність в інших країнах. Так, закон про наклеп у США фіксує, що викривачі можуть отримати винагороду в розмірі 15—25 % від будь-яких вилучених коштів і штрафів.

Уперше рішення щодо виплати винагороди у розмірі понад 13 млн грн викривачу корупції ВАКС ухвалив 02.10.2023 (Вищий антикорупційний суд, 2023). Викривачем став Євген Шевченко, який повідомив про спробу підкупу керівників антикорупційних органів. Ідеться про справу від 2020 р., розпочату за фактом спроби передачі хабаря керівництву Національного антикорупційного бюро України і голові Спеціальної антикорупційної прокуратури Назару Холодницькому у розмірі 6 млн дол. У жовтні 2024 р. викривач Євген Шевченко отримав 13,3 млн грн винагороди, передбаченої законом.

Вимоги Єврокомісії стали каталізатором ухвалення 2024 р. Закону України «Про лобіювання», який має регулювати взаємодію між бізнесом і владою. Цей закон (Закон України..., 2024) став результатом виконання рекомендацій робочого документа Єврокомісії «Звіт про Україну 2023» (European Commission, 2023), рекомендацій GRECO щодо регулювання відносин народних депутатів з лобістами (Національне агентство з питань запобігання корупції, 2024) та Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого (Угода про асоціацію..., 2014). Зазначений вище закон визначає правові рамки лобістської діяльності в Україні, термінологію у сфері лобіювання, права та обов'язки суб'єктів лобіювання, методи впливу, порядок набуття статусу суб'єкта лобіювання. Так, до початку здійснення лобіювання, особа (фізична, юридична особа приватного права або іноземна юридична особа, яка має на території України своє представництво) повинна зареєструватися у Реєстрі прозорості, дотримуватися вимог щодо джерел фінансування, подавати звітність. Упровадження Закону України «Про лобіювання» покликано вивести вплив на політичні процеси на прозорий рівень, аби вплив відбувався відкрито і за чіткими правилами, а громадяни могли бачити, хто і як впливає на ухвалення політичних рішень.

Досудове розслідування. Корупційні злочини, що стосуються високопосадовців або розкрадання великих сум державних коштів, розслідує НАБУ — центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який бореться з корупцією у вищих ешелонах влади і здійснює лише досудове розсліду-

вання, формує якісну доказову базу для подальшої передачі справи до суду. САП виконує нагляд за дотриманням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності досудового розслідування НАБУ, підтримує державне обвинувачення у відповідних провадженнях, а також представляє інтереси громадянина або держави в суді у випадках, пов'язаних з корупційними правопорушеннями. Створення САП як незалежної антикорупційної прокуратури було серед головних вимог для встановлення безвізового режиму між Україною та ЄС ще 2015 р. Отже, НАБУ проводить досудові розслідування, а САП займається процесуальним наглядом під час цих розслідувань і представництвом державного обвинувачення у судах.

Очільників обох органів обирають комісії, до яких входять незалежні міжнародні експерти. Комісія з вибору директора НАБУ складається з шести осіб, які мають багаторічний досвід у сфері протидії корупції, адвокатури та роботи правоохоронних органів, троє з експертів — іноземні. Їх визначає КМУ на підставі пропозицій міжнародних організацій, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод протягом останніх трьох років до дня завершення строку повноважень директора Національного бюро чи до дня дострокового припинення його повноважень надавали Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції (ст. 7 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») (Закон України..., 2014).

Правове регулювання конкурсу на відбір очільника САП зазнало змін у грудні 2023 р., коли був ухвалений Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» (Закон України..., 2023д). Раніше очільника САП обирала комісія у складі чотирьох представників від Ради прокурорів України (РПУ) та семи — від Верховної Ради, що, фактично, не виключало ймовірного політичного впливу. Тепер конкурсну комісію формує Генеральний прокурор у складі шести осіб, троє з яких — за пропозицією міжнародних партнерів. Як і у випадку конкурсу на посаду директора НАБУ, рішення комісії вважається ухваленим, якщо за кандидата на засіданні проголосувало не менше чотирьох членів конкурсної комісії, зокрема не менше двох міжнародних експертів. Призначає голову САП Генпрокурор.

22 липня 2025 р. президент В. Зеленський підписав ухвалений парламентом законопроект № 12414, який суттєво обмежив незалежність і повноваження НАБУ і САП (Проект Закону..., 2025). За цим документом, Генеральний прокурор отримав прямий контроль над працівниками САП, а також можливість змінювати підслідність НАБУ — передавати справи НАБУ іншим правоохоронним органам. Законопроект суттєво змінив правила та розширив повноваження Генерального прокурора, якому було надано виключне право оголошувати підозру в корупційних злочинах високопосадовцям (раніше таке право мав керівник САП, але законопроект № 12414 виключив

цю норму); Генпрокурор отримав можливість давати прямі вказівки прокурорам САП, запросити в будь-якого прокурора САП матеріали досудового розслідування та передати їх прокурору іншого правоохоронного органу; також отримав можливість передати справи НАБУ іншому органу (раніше закон забороняв змінювати підслідність справ НАБУ). Проти ухваленого законопроекту виступили очільники НАБУ і САП, представники громадських організацій та міжнародні партнери. Реакцією на законопроект стали і суспільні протести, що прокотилися великими містами країни. Через два дні після підписання законопроекту під тиском суспільства та міжнародних партнерів В. Зеленський вніс до парламенту новий законопроект № 13533, який мав на меті відновлення незалежності НАБУ і САП. 31 липня законопроект був проголосований і підписаний президентом, НАБУ і САП позитивно оцінили законопроект № 13533 (Закон України..., 2025a). За оцінкою антикорупційних органів, він відновлює усі процесуальні повноваження й гарантії незалежності НАБУ і САП.

У цьому Законі України прибрали норму про те, що Генпрокурор може забирати справи в НАБУ й передавати їх іншим правоохоронним органам, Закон передбачає, що Генпрокурор може отримати доступ до матеріалів справ усіх органів, окрім НАБУ, а також зобов'язує детективів НАБУ, співробітників САП, БЕБ, Офісу Генпрокурора, ДБР і поліції з допуском до державної таємниці раз на два роки проходити перевірку внутрішньої безпеки на поліграфі на предмет співпраці з ворогом; проте застосування поліграфа — не нова норма для НАБУ, адже співробітники Бюро і так проходили поліграф під час службових розслідувань, призначень і перепризначень.

Судовий процес. Серед пріоритетних рекомендацій Єврокомісії, зафіксованих у звіті 2024 р. в межах Пакета розширення, — збільшити кількість суддів Вищого антикорупційного суду (ВАКС) та адміністративного персоналу, аби прискорити розгляд справ топкорупціонерів. Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 23.11.2023 оголошено конкурс на посідання 25 вакантних посад суддів Вищого антикорупційного суду (Вища кваліфікаційна комісія суддів, 2023), з яких до ВАКС як суду першої інстанції — 15 вакантних посад суддів, до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду — 10 вакантних посад суддів. Кількість осіб, які звернулися для участі в конкурсі, — 238. За результатами проведення конкурсу рішенням ВККС від 31.03.2025 лише двох кандидатів рекомендовано для призначення на посади суддів ВАКС як суду першої інстанції. У зв'язку з цим рішенням ВККС від 03.06.2025 оголошено новий конкурс на посідання 23-х вакантних посад у ВАКС (Вища кваліфікаційна комісія суддів, 2025), для участі у конкурсі звернулися 205 осіб. Станом на квітень 2026 р. конкурс триває, визначено 22 кандидати, які продовжують участь у конкурсі.

Треба зазначити, що 26.02.2025 Верховна Рада України підтримала створення двох нових Спеціалізованих адміністративних судів (апеляційного і окружного) (законопроект № 12368-1) (Закон України..., 2025b), доку-

ментом передбачено створення двох Вищих спеціалізованих судів, проте фактично не сформований Вищий суд з питань інтелектуальної власності та діючий Вищий антикорупційний суд.

Ще одна рекомендація Єврокомісії, що була озвучена 2024 р., — невідкладно завершити впровадження та повноцінне використання системи *eCase* для антикорупційних органів та ВАКС. *eCase Management System (MS)* — це система оптимізації досудового розслідування антикорупційних органів України. Вона інтегрована з Єдиним реєстром досудових розслідувань і системами судових органів, що допомагає НАБУ, САП та ВАКС взаємодіяти онлайн, аби пришвидшити час та підвищити якість досудового розслідування. Фактично, *eCase* об'єднує антикорупційні органи в одну цифрову екосистему, завдяки якій детективи, прокурори та судді можуть обмінюватися даними онлайн та створювати процесуальні документи, що значно прискорює розслідування та оптимізує ресурси антикорупційних органів. Отже, система забезпечує переведення досудового розслідування в електронний формат, перехід від паперу до цифри забезпечує прозорість роботи та заощаджує ресурси. Перші кримінальні провадження в *eCase* НАБУ та САП були зареєстровані ще в грудні 2021 р. Поступ у використанні системи перервала війна, оскільки 24 лютого 2022 р. серверне обладнання було демонтоване і релоковане з метою збереження. Лише на початку червня 2022 року відновлено процес налаштування *eCase MS*.

Інструмент електронного кримінального провадження використовується, зокрема, у Великій Британії, США, Канаді, Саудівській Аравії, Південній Кореї. Країни ЄС серед перших розпочали розроблення власних систем *eCase* ще на початку 2000-х років, а нині вже мають у своєму розпорядженні величезну і досконалу електронну базу даних. Подібні електронні системи довели свою ефективність у більш ніж двадцяти країнах — членах ЄС.

Висновки. Судова реформа та посилення антикорупційної інфраструктури є запорукою успішного руху України до ЄС. Євроінтеграційні зміни в судовій владі України прямо пов'язані з політичною системою, спрямовані на перетворення її з системи, де правосуддя часто залежить від політичної доцільності, на систему з незалежним та справедливим судом.

Реформа добору суддів Конституційного Суду України, виведення САП із підпорядкування Генерального прокурора, створення служби дисциплінарних інспекторів при ВРП, відновлення ВККС процедури оцінювання суддів свідчать про прогрес реформи правосуддя. Утім, цей прогрес обмежений: наприклад, у Конституційному Суді України досі залишаються п'ять вакантних посад (дві — за квотою Верховної Ради, одна — за квотою президента України, дві — за квотою з'їзду суддів України), ситуація у Верховному Суді (корупційний скандал з Головою Суду Всеволодом Князевим, кейси з російськими паспортами суддів, негативні висновки Громадської ради доброчесності щодо 51 % чинних суддів Верховного Суду) вимагає детальної перевірки чинних суддів.

Зміни, що реалізує Україна сьогодні, дають можливість говорити про створення каркаса з інститутів та законів, які покликані сприяти незалежності судових органів і справедливості судочинства, запобіганню та розслідуванню корупційних злочинів, притягненню винних до відповідальності. Проте, навіть за умови побудови інституційного каркасу, судовій вертикалі та антикорупційному блоку потрібен кадровий ресурс.

Сьогодні судова система функціонує в режимі катастрофічного браку суддів, за даними Вищої кваліфікаційної комісії суддів, станом на 06.04.2026 в системі місцевих судів бракує 1456 суддів, 50 вакантних посад у Верховному Суді, 700 вакантних посад в апеляційних судах, та 80 — у вищих спеціалізованих судах. Маємо зафіксувати проблему розриву між наявним кадровим ресурсом та обсягом завдань, які мають виконувати суди в умовах повномасштабного вторгнення. Брак кадрів яскраво демонструють і конкурси до антикорупційних органів: так, 25.03.2026 конкурсна комісія з відбору Голови АРМА за результатами тестування на загальні навички (*cognitive skills*) з 13 кандидатів, що взяли у ньому участь, до наступного етапу відбору допустила лише одного кандидата. Адже лише він подолав встановлений мінімальний поріг у 107 балів. Одним із перспективних подальших напрямів дослідження має стати пошук механізмів вирішення проблеми кадрового дефіциту, ймовірно, оновлення нормативно-правової бази, яка дозволить обиратися на посаду суддів ширшому колу претендентів.

Попри те, що розпочали роботу оновлені ВРП та ВККС, оновлення й очищення судової системи — тривалий процес. У фокусі подальших досліджень мають опинитися і кейси ВРП, яка дозволяє йти у почесну відставку суддям, стосовно яких відкриті дисциплінарні скарги, що загрожують звільненням. Механізм відставки, на відміну від звільнення, дає суддям змогу уберігати високі довічні виплати (суддівську винагороду), навіть якщо їхня добросовісність сумнівна. Нагадаємо, що зазначеним вище кейсом судді Г. Андрієнко Верховний Суд створив прецедент, який ускладнює звільнення недобросовісних суддів та дозволяє їм отримувати пожиттєве утримання.

Актуальність змін у судовій системі під час війни — це передусім умова виживання держави. Судова реформа як один із пріоритетних напрямів євроінтеграційних трансформацій триватиме. Її базовими завданнями на нинішньому етапі мають стати оновлення суддівського корпусу, удосконалення роботи Верховного Суду, забезпечення прозорого процесу відбору на посади суддів Конституційного Суду України, реформування юридичної освіти й узгодження вітчизняного законодавства з європейським. Саме реалізація цих кроків має стати підґрунтям незалежної судової влади, забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Стаття розкриває основні положення авторського дослідження, виконаного в межах НДР відомчої тематики НАН України «Україна у боротьбі: війна та перетворення держави».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вища кваліфікаційна комісія суддів України. (2023, 23 листопада). *23 листопада 2023 року оголошено конкурс на зайняття 25 вакантних посад суддів Вищого антикорупційного суду*. <https://www.vkksu.gov.ua/page/23-lystopada-2023-roku-ogolosheno-konkurs-na-zaynyattya-25-vakantnyh-posad-suddiv-vyshchogo>
- Вища кваліфікаційна комісія суддів України. (2025, 3 червня). *03 червня 2025 року оголошено конкурс на зайняття вакантних посад у Вищому антикорупційному суді*. <https://vkksu.gov.ua/news/03-chervnya-2025-roku-ogolosheno-konkurs-na-zaynyattya-vakantnyh-posad-u-vyshchomu>
- Вища кваліфікаційна комісія суддів України. (2026). *Результати роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. Взято 5 квітня 2026 з <https://www.vkksu.gov.ua/>
- Вища рада правосуддя. (2021, 6 липня). *ВРП відсторонила суддю Октябрського районного суду міста Полтави від здійснення правосуддя*. <https://hcj.gov.ua/news/vrp-vidstoronyla-suddyu-oktyabrskogo-rayonnogo-sudu-mista-poltavy-vid-zdiysnennya-pravosuddya>
- Вища рада правосуддя. (2026, 6 лютого). Презентація результатів роботи служби дисциплінарних інспекторів ВРП за перший рік діяльності [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1BZ1XjVMq0&t=458s>
- Вищий антикорупційний суд. (2023, 2 жовтня). *ВАКС ухвалив вирок щодо експершого заступника начальника Київської податкової служби № 991/2288/21*. <https://first.vaks.gov.ua/publications/vaks-ukhvalyv-vyrok-shchodo-ekspersho-ho-zastupnyka-nachalnyka-kyivskoi-podatkovoi-sluzhby/?fbclid=IwAR3rbJGDduSY4t309cgtJVj3EYUC8K1GopW9eJrSU5-cvTt3s6QGFfYEgQ>
- Генеральна прокуратура України. (2015, 22 вересня). *Віктор Шокін підписав наказ про утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури*. https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=162533&fp=5550
- Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
- Закон України «Про вищий антикорупційний суд» № 2447-VIII (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021—2025 роки» № 2322-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» № 3384-IX (2023а). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20>
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів» № 3304-IX (2023б). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3304-20>
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України» № 3277-IX (2023в). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20>
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо зміни статусу та порядку формування служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» № 3378-IX (2023г). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3378-20>
- Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 3509-IX (2023д). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text>

- Закон України «Про лобювання» № 3606-IX (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20>
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення повноважень Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 4560-IX (2025a). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4560-20>
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду» № 4264-IX (2025b). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20>
- Качурінер, В. Л., & Пахлевандзаде, А. (2022). Аналіз європейського досвіду та європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 9, 558—561. http://lsej.org.ua/9_2022/137.pdf
- Ковач, Я. В. (2024). Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми, можливі шляхи їх вирішення. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 32(2), 419—439. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32>
- Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства. (2021). *Тіньова економіка: загальні тенденції (аналітична записка)*. <https://me.gov.ua/download/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8/file.pdf>
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. (2014). *Тенденції тіньової економіки України у 2014 році*. <https://me.gov.ua/download/6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73/file.pdf>
- Національне агентство з питань запобігання корупції. (2024, 27 листопада). *GRECO позитивно оцінило прогрес України у виконанні рекомендацій щодо запобігання корупції серед суддів, прокурорів та парламентарів*. <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ukraina-vykonala-pyzku-rekomendatsiy-greco-v-sferi-zapobigannya-koruptsii-sered-narodnyh-deputativ-suddiv-ta-prokuroriv/>
- Національне агентство з питань запобігання корупції. (2026). *Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу*. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/20/2d/202d5600b17f04d37ca952961c0053db31f58ee616ee5714ad46db54da62a6838850075.pdf>
- Постанова Верховного Суду у справі № 9901/198/20 (2024a, 13 червня). *Реєстр судових рішень*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088917>
- Постанова Верховного Суду у справі № 990/68/24 (2024b, 17 вересня). *Реєстр судових рішень*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12170674>
- Постанова КМУ «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції» № 118 (2015, 18 березня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-n#Text>
- Постанова КМУ «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023—2025 роки» № 220 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF>
- Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану» № 12414 (2025). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55640>
- Разумков центр. (2025, 16 грудня). *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025 р.)*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-otsinka-problem-shcho-istnuut-v-ukrainskomu-suspilstvilystopad-2025r>
- Рішення Вищої ради провосуддя «Про затвердження Методики оцінювання відповідності кандидата на посаду члена Конкурсної комісії» № 1542/0/15-25 (2025, 22 липня). <https://hcj.gov.ua/doc/doc/53607>
- Рішення Громадської ради доброчесності «Про надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформації щодо кандидата на посаду судді Верховного Суду Князева Всеволо-

- да Сергійовича» (2017, 12 квітня). https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/data/files/conclusions/info/kniaziev_info.pdf
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) № 22-рп/2003 (2003, 25 грудня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03#Text>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України № 1-р/2019 (2019, 26 лютого). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 (2020, 27 жовтня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
- Стефанчук, М. М. (2023). Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 77(2), 276—282. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.47>
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Документ 984_011). (2014, 27 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- Ухвала Другої Дисциплінарної палати Вищої ради провосуддя «Про відкриття дисциплінарної справи стосовно судді Октябрського районного суду міста Полтави Андрієнко Г. В.» № 2197/2дп/15-20 (2020, 20 липня). https://hcj.gov.ua/doc/doc/4680?fbclid=IwZxh0bgNhZWOCMTAAAR2nY6B-P6p6MI2S40WaK35BGAYcVeuH2rdPfc1yRH4MnODDhmLjoVziYXw_aem_lyn5i91v_pKpe-zabrh1YA
- Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». (2015, 12 лютого). *Судова реформа: опитування громадської думки, суддів, експертів*. <https://dif.org.ua/article/sudova-reforma-opituvannya-gromadskoi-dumki-suddiv-ekspertiv>
- DEJURE. (2025, 12 лютого). *До доброчесності 51 % суддів Верховного Суду є питання*. <https://dejure.foundation/bilshe-51-suddiv-verhovnogo-sudu-mayut-vysnovky-abo-informacziyu-pro-yih-nedobrochesnist/>
- European Commission. (2023). *Ukraine Report 2023*. https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
- Lapkin, A. V. (2022). Functioning of courts and prosecutor's office in the conditions of the Russian-Ukrainian war. In A. P. Getman, & V. Y. Tatsiy (Eds.). *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph* (p. 1208—1214). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-150>
- Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., & Kelbia, S. (2023). Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*, 12(68), 33—42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>
- Transparency International Україна. (2013a). *Барометр світової корупції-2013*. <https://ti-ukraine.org/research/barometr-svitovoi-koruptsii-2013/>
- Transparency International Україна. (2013b). *Індекс сприйняття корупції-2013*. <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/>

REFERENCES

- DEJURE. (2025, 12 liutoho). *Do dobrochesnosti 51% suddiv Verkhovnoho Sudu ye pytannia* [More than 51% of Supreme Court Judges Raise Integrity Concerns]. <https://dejure.foundation/bilshe-51-suddiv-verhovnogo-sudu-mayut-vysnovky-abo-informacziyu-pro-yih-nedobrochesnist/>

- European Commission. (2023). *Ukraine Report 2023*. https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
- Fond “Demokratychni initsiatyvy” im. Ilka Kucheriva. (2015, 12 liutoho). *Sudova reforma: opytuvannia hromadskoi dumky, suddiv, ekspertiv* [Judicial Reform: Survey of Public Opinion, Judges, Experts]. <https://dif.org.ua/article/sudova-reforma-opytuvannya-gromadskoi-dumki-suddiv-ekspertiv>
- Heneralna prokuratura Ukrainy. (2015, 22 veresnia). *Viktor Shokin pidpysav nakaz pro utvorennia Spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury* [Viktor Shokin Signed an Order Establishing the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office]. https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=162533&fp=5550
- Kachuriner, V. L., & Pakhlevanzade, A. (2022). Analiz yevropeiskoho dosvidu ta yevropeiskyykh standartiv shchodo orhanizatsii sudovoi vlady v Ukraini [Analysis of European Experience and European Standards Regarding the Organization of the Judicial Authority in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 9, 558—561. http://lsej.org.ua/9_2022/137.pdf
- Kovach, Ya. V. (2024). Sudova reforma v Ukraini: suchasnyi stan, problemy, mozhyvi shliakhy yikh vyrishennia [Judicial Reform in Ukraine: Current State, Problems and Possible Solutions]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 32(2), 419—439. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.32>
- Lapkin, A. V. (2022). Functioning of courts and prosecutor’s office in the conditions of the Russian-Ukrainian war. In A. P. Getman, & V. Y. Tatsiy (Eds.), *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph* (p. 1208—1214). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-150>
- Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. (2014). *Tendentsii tinovoi ekonomiky Ukrainy u 2014 rotsi* [Trends of the Shadow Economy of Ukraine in 2014]. <https://me.gov.ua/download/6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73/file.pdf>
- Ministerstvo ekonomiky, dovkilia ta silskoho hospodarstva. (2021). *Tinova ekonomika: zahalni tendentsii (analychna zapyska)* [The Shadow Economy: General Trends (Analytical Note)]. <https://me.gov.ua/download/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8/file.pdf>
- Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. (2024, 27 lystopada). *GRECO pozytyvno otsynilo prohres Ukrainy u vykonanni rekomendatsii shchodo zapobihannia koruptsii sered suddiv, prokuroriv ta parlamentariv* [GRECO Positively Assessed Ukraine’s Progress in Implementing Recommendations on Preventing Corruption among Judges, Prosecutors and Parliamentarians]. <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ukraina-vykonala-nyzku-rekomendatsiy-greco-v-sferi-zapobigannya-koruptsii-sered-narodnyh-deputativ-suddiv-ta-prokuroriv/>
- Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. (2026). *Koruptsiia v Ukraini 2025: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist. Analychnyi zvit za rezultatamy opytuvannia naselennia ta biznesu* [Corruption in Ukraine 2025: Understanding, Perceptions, and Prevalence. An Analytical Report Based on the Results of a Survey of the Public and Businesses]. <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/20/2d/202d5600b17f04d37ca952961c0053db31f58ee616ee5714ad46db54da62a6838850075.pdf>
- Postanova KМУ “Pro utvorennia Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii” № 118 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine “On the establishment of the National Agency for the Prevention of Corruption” № 118] (2015, 18 bereznia). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-p#Text>
- Postanova KМУ “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023—2025 roky” № 220 [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the State Anti-Corruption Program for 2023—2025” № 220] (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF>
- Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 9901/198/20 [Supreme Court Ruling in Case № 9901/198/20] (2024a, 13 chervnia). *Reiestr sudovykh rishen*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088917>

- Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 990/68/24 [Supreme Court Ruling in Case № 990/68/24] (20246, 17 veresnia). *Reiestr sudovykh rishen*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12170674>
- Proiekt Zakonu “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov’iazanykh iz znyknenniam osib bezvisty za osoblyvykh obstavyn v umovakh voiennoho stanu” № 12414 [Draft Law “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the features of pre-trial investigation of criminal offenses related to the disappearance of missing persons under special circumstances under martial law” № 12414] (2025). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55640>
- Razumkov tsentr. (2025, 16 hrudnia). *Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh institutiv, otsinka problem, shcho isnuiv v ukrainskomu suspilstvi (lystopad 2025 r.)* [Assessment of the Situation in the Country, Trust in Social Institutions, Assessment of Problems Existing in Ukrainian Society (November 2025)]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiv-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>
- Rishennia Hromadskoi rady dobrochesnosti “Pro nadannia Vyshchii kvalifikatsiinii komisii suddiv Ukrainy informatsii shchodo kandydata na posadu suddi Verkhovnoho Sudu Kniazieva Vsevoloda Serhiiovycha” [The Resolution of the Public Integrity Council “On Providing the High Qualification Commission of Judges of Ukraine with Information Regarding Vsevolod Serhiyovych Knyazev, a Candidate for the Position of Supreme Court Judge”] (2017, 12 kvitnia). https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/data/files/conclusions/info/kniaziev_info.pdf
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 53 i 47 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tлумachennia polozhennia chastyny tretoi statti 103 Konstytutsii Ukrainy № 22-rp/2003 [The Decision of The Constitutional Court of Ukraine in the Case on Constitutional Submissions of 53 and 47 People’s Deputies of Ukraine on the Official Interpretation of the Provisions of Part Three of Article 103 of the Constitution of Ukraine (Case Regarding the Terms of Office of the President of Ukraine) № 22-rp/2003] (2003, 25 hrudnia). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03#Text>
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy № 1-r/2019 [The Decision of The Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 59 people’s Deputies of Ukraine on the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine] (2019, 26 liutoho). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy “Pro zapobihannia koruptsii”, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy № 13-r/2020 [The Decision of The Constitutional Court of Ukraine in the Case of the Constitutional Submission of 47 people’s Deputies of Ukraine on the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of Certain Provisions of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, the Criminal Code of Ukraine № 13-r/2020] (2020, 27 zhovtnia). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
- Rishennia Vyshchoi rady provosuddia “Pro zatverdzhennia Metodyky otsiniuvannia vidpovidnosti kandydata na posadu chlena Konkursnoi komisii” № 1542/0/15-25 [The Resolution of the High Council of Justice “On Approval of the Methodology for Assessing the Suitability of Candidates for the Position of Member of the Selection Committee” № 1542/0/15-25] (2025, 22 lypnia). <https://hcj.gov.ua/doc/doc/53607>
- Stefanchuk, M. M. (2023). Sudova reforma v Ukraini: vyznachenist katehorialnoho aparatu [Judicial Reform in Ukraine: the Certainty of a Categorical Apparatus]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 77(2), 276—282. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.47>

- Teremetskiy, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., & Kelbia, S. (2023). Electronic Judiciary in Ukraine: Problems of Implementation and Possible Solutions. *Amazonia Investiga*, 12(68), 33—42. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>
- Transparency International Ukraina. (2013a). *Barometr svitovoi koruptsii-2013* [Global Corruption Barometer 2013]. <https://ti-ukraine.org/research/barometr-svitovoi-koruptsii-2013/>
- Transparency International Ukraina. (2013b). *Indeks spryiniattia koruptsii-2013* [Corruption Perceptions Index-2013]. <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/>
- Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiie storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony (Dokument 984_011) [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part (Document 984_011)]. (2014, 27 chervnia). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- Ukhvala Druhoi Dystsyplinarnoi palaty Vyshchoi rady provosuddia “Pro vidkryttia dystsyplinarnoi spravy stosovno suddi Oktiabrskoho raionnoho sudu mista Poltavy Andriienko H. V.” № 2197/2dp/15-20 [The Decision of The Second Disciplinary Chamber of the High Council of Justice “On the Opening of a Disciplinary case Against the Judge of the Oktyabrsky District Court of the City of Poltava, Andriienko G. V.” № 2197/2dp/15-20] (2020, 20 lypnia). https://hcj.gov.ua/doc/doc/4680?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR2nY6B-P6p6MI2S40WaK35BGAYcVeuH2rdPFc1yRH4MnODDhmLjoVziYXw_aem_lyn5i91v_pKpe-zabrh1YA
- Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy. (2023, 23 lystopada). *23 lystopada 2023 roku oholosheno konkurs na zainiattia 25 vakantnykh posad suddiv Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu* [On November 23, 2023, a Competition Was Announced to Fill 25 Vacant Positions of Judges of the High Anti-Corruption Court]. <https://www.vkksu.gov.ua/page/23-lystopada-2023-roku-ogolosheno-konkurs-na-zaynyattya-25-vakantnykh-posad-suddiv-vyshchogo>
- Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy. (2025, 3 chervnia). *03 chervnia 2025 roku oholosheno konkurs na zainiattia vakantnykh posad u Vyshchomu antykoruptsiinomu sudi* [On June 3, 2025, a Competition Was Announced to Fill Vacant Positions in the High Anti-Corruption Court]. <https://vkksu.gov.ua/news/03-chervnya-2025-roku-ogolosheno-konkurs-na-zaynyattya-vakantnykh-posad-u-vyshchomu>
- Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy. (2026). *Rezultaty roboty Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy* [Results of the Work of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine]. Vziato 5 kvitnia 2026 z <https://www.vkksu.gov.ua/>
- Vyshcha rada pravosuddia. (2021, 6 lypnia). *VRP vidstoronyla suddiu Oktiabrskoho raionnoho sudu mista Poltavy vid zdiisnennia pravosuddia* [The High Council of Justice Has Suspended a Judge of the Oktiabrsky District Court of Poltava from Performing Judicial Duties]. <https://hcj.gov.ua/news/vrp-vidstoronyla-suddyu-oktyabrskogo-rayonnogo-sudu-mista-poltavy-vid-zdiisnennia-pravosuddia>
- Vyshcha rada pravosuddia. (2026, 6 liutoho). *Prezentatsiia rezultativ roboty sluzhby dystsyplinarnykh inspektoriv VRP za pershyi rik diialnosti* [Presentation of the Results of the Work of the High Council of Justice’s Disciplinary Inspectors during Their First Year of Operation] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1BZ1XjBMqn0&t=458s>
- Vyshchyi antykoruptsiinyi sud. (2023, Zhovten 2). *VAKS ukhvalyv vyrok shchodo ekspersoho zastupnyka nachalnyka Kyivskoi podatkovoi sluzhby № 991/2288/21* [The High Anti-Corruption Court Has Handed Down a Verdict on the Former Deputy Head of the Kyiv Tax Service № 991/2288/21]. <https://first.vaks.gov.ua/publications/vaks-ukhvalyv-vyrok-shchodo-ekspersoho-zastupnyka-nachalnyka-kyivskoi-podatkovoi-sluzhby/?fbclid=IwAR3rbJGDduSY4t309cgtJVjj3EYUC8K1GopW9eJrSU5-cvTt3s6QGfIYEgQ>
- Zakon Ukrainy “Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy” № 1698-VII [The Law of Ukraine “On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine” № 1698-VII] (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>

- Zakon Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" № 1402-VIII [The Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges" № 1402-VIII] (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
- Zakon Ukrainy "Pro vyshchyi antykoruptsiynyi sud" № 2447-VIII [The Law of Ukraine "On the Supreme Anti-Corruption Court" № 2447-VIII] (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
- Zakon Ukrainy "Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021—2025 roky" № 2322-IX [The Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021—2025" № 2322-IX] (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy pro vyznachennia poriadku podannia deklaratsii osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, v umovakh voiennoho stanu" № 3384-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Determining the Procedure for Submitting Declarations by Persons Authorized to Perform State or Local Self-Government Functions under Martial Law" № 3384-IX] (2023a). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo nehaihnoho vidnovlennia rozghliadu sprav stosovno dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv" № 3304-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Immediate Resumption of Consideration of Cases Concerning the Disciplinary Liability of Judges" № 3304-IX] (2023b). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3304-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utochnennia polozhen pro konkursnyi vidbir kandydatur na posadu suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy" № 3277-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Clarify Provisions on Competitive Selection of Candidates for the Position of Judge of the Constitutional Court of Ukraine" № 3277-IX] (2023b). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zminy statusu ta poriadku formuvannia sluzhby dystsyplinarnykh inspektoriv Vyshchoi rady pravosuddia" № 3378-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges" and Certain Laws of Ukraine Regarding Changes in the Status and Procedure for Forming the Service of Disciplinary Inspectors of the High Council of Justice" № 3378-IX] (2023r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3378-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia samostiinosti Spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury" № 3509-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office" № 3509-IX] (2023d). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text>
- Zakon Ukrainy "Pro lobiiuvannia" № 3606-IX [The Law of Ukraine "On lobbying" № 3606-IX] (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia povnovazhen Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy ta Spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury" № 4560-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Powers of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office" № 4560-IX] (2025a). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4560-20>
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pravovykh zasad utvorennia ta funktsionuvannia Spetsializovanoho okruzhnoho administratyvnoho sudu ta Spetsializovanoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu" № 4264-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges" and Certain Other

Legislative Acts of Ukraine Regarding the Legal Principles of the Establishment and Functioning of the Specialized District Administrative Court and the Specialized Appeal Administrative Court” № 4264-IX] (2025b). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20>

Надійшла: 01.03.2026

Прорецензовано: 28.03.2026

Прийнято до друку: 15.04.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Svitlana Brekharia,

Candidate of Political Sciences,

Junior Researcher at the Department

of Political Institutions and Processes,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

THE JUDICIARY AND THE ANTI-CORRUPTION BLOC: TRANSFORMATIONS IN WARTIME

Effective independent justice systems contribute to the investment attractiveness, competitiveness and economic productivity of the state. It is the judicial system, provided it functions in the interests of society and citizens, that is one of the factors that shapes the inclusive nature of political institutions — it provides the opportunity for broad participation of people in political and economic life, preventing the concentration of power and economic resources in the hands of a few, guaranteeing equal and full access to the court. The scientific article is devoted to the study of the current state of transformations of the judicial and anti-corruption systems of Ukraine under the full-scale war. The author analyzes the dynamics of changes, the results and consequences of reforms, challenges and the next necessary steps for further transformation. The emphasis is placed on the main focus areas of reform efforts — mitigating political influence by changing the procedures for forming key institutions (High Qualification Commission of Judges of Ukraine, High Council of Justice of Ukraine and Constitutional Court of Ukraine, as an arbitrator in disputes between branches of government and a guarantor of compliance with the Constitution), updating the judiciary, strengthening the anti-corruption bloc by granting the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office the status of a separate legal entity, reinstating the obligation to declare by public officials, implementing an electronic criminal proceedings system that allows detectives, prosecutors and judges to work in a common digital field, etc. It is emphasized that judicial reform involves not only changing legislation, but also changing people — attracting new, honest personnel through transparent competitions, qualification assessment and honesty checks. The personnel collapse that exists in Ukraine today creates risks for the quality of the reform.

Keywords: Judicial reform, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine, High Qualification Commission of Judges, High Council of Justice of Ukraine, State Anti-Corruption Program.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-6>
УДК 930.85:323.1(470)

Андрій Стародуб,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
ORCID: 0000-0003-3464-3533
andriystarodub@gmail.com

Минуле як ресурс і виклик: історичне підґрунтя для суверенізації народів Російської Федерації

Узагальнено результати дослідження сучасної політики історичної пам'яті в Російській Федерації та її взаємодії з національними історичними наративами. Показано, що центральна влада продовжує цілеспрямовану політику «уніфікації» опису історичного минулого, яка має на меті збереження імперської цілісності держави. Домінують, як і раніше, наративи про «добровільне приєднання» територій та «цивілізаційну місію» етнічних росіян, тоді як національні версії історії систематично ігнорують або дискредитують. Для цього використовують цензуру, репресії та пропагандистські практики, спрямовані на контроль над інтерпретацією минулого. Зазначено, що концепції, які заперечують різноманіття державотворчих процесів у національних меншин, мають маніпулятивний характер. Більшість народів усвідомлюють періоди свого існування поза межами російської держави як ключові етапи формування ідентичності, нерідко інтерпретуючи їх як «Золотий вік» власної історії. Водночас нав'язувані з центру уявлення містять виразні внутрішні суперечності. Найпоказовішим прикладом є імперський культ «Великої Вітчизняної війни», який важко узгодити з фактами репресій цілих народів за «колабораціонізм». Згода, після 2022 року, керівництва деяких національних республік Росії не торкатись «спірних моментів», не скасувала вимог до центру відмовитись від безальтернативно «російськоцентричного» трактування минулого та шанобливого ставлення до історичної спадщини інших народів федерації. Підкреслено, що розбіжності у трактуванні історії виходять за межі опозиції «Москва — національна респуб-

Цитування: Стародуб А. Минуле як ресурс і виклик: історичне підґрунтя для суверенізації народів Російської Федерації. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 105—121. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-6>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

ліка» і охоплюють суперечності між самими республіками, що також може мати далекосяжні наслідки. Тобто політика пам'яті в сучасній Росії постає не лише як інструмент контролю та потенційне джерело різнопланових дезінтеграційних конфліктів.

Ключові слова: історична пам'ять, національна ідентичність, колоніальна політика, національні суб'єкти Російської Федерації.

Постановка проблеми. На території Російської Федерації (РФ) проживають народи, які в різні історичні періоди та за різних обставин увійшли до складу російської держави. Відповідно, кожен із них має власне уявлення про своє історичне минуле та особливий досвід взаємодії з імперським центром. Цей фактор може стати ключовим у процесах національного самовизначення, включно з ухваленням рішень про утворення незалежних держав.

Значущість цього чинника посилюється тим, що сучасна політика «історичної пам'яті» та концепція «спільного минулого» в РФ є прямим продовженням найкращих радянських підходів у цій сфері (Бушуев, 2012). Її основні постулати зводяться до трактування територіальної експансії Московського князівства, а згодом і Російської імперії та СРСР, як «збирання історичних земель», «добровільного приєднання», «визволення народів від іноземного іга» або, у випадку «нічийних» і малозаселених територій Північного Сибіру, як «мирної колонізації та долучення відсталих народів, що перебували на родо-племінному етапі розвитку, до досягнень цивілізації».

За таким підходом, більшість національних меншин сучасної РФ фактично позбавлені права на власну історію, яка не була б нерозривно пов'язана з російською. На цій основі робиться висновок, що їх потенційне прагнення до самостійності є штучним і не має історичного підґрунтя, подібно до гіпотетичних вимог про незалежність таких питомих російських регіонів, як Рязанська чи Тверська області.

Однак у національних регіонах існує альтернативне бачення історичних процесів, що нерідко вступає в конфлікт з офіційною версією, нав'язаною федеральним центром. Для народів, які до анексії Росією мали власну державність, неприйнятною та принизливою є інтерпретація її втрати як «позитивної події».

У багатьох національних республіках національними героями були і залишаються лідери антиросійських повстань. Наприклад, «стрижневими» для башкирської національної самосвідомості є повстання проти російського панування 1584, 1633—1635, 1645, 1662—1664, 1681—1684, 1704—1711, 1735—1740, 1755—1756, 1773—1775, 1834—1835 р. А лідер одного з цих повстань, Салават Юлаєв (1754—1800), є ключовою фігурою національного пантеону (Donnelly, 1968). Навіть у випадках, коли історія опору російській експансії є недостатньо виразною або втрачається в глибині віків, широко поширені настрої «історичної образи» на Москву через багатотисячову політику русифікації та ігнорування національних традицій підкорених народів.

Проблема суперечностей / конфліктності між різними історичними наративами, зокрема в Татарстані, Тиві, Бурятії та Чечні, неодноразово ставала предметом наукових дискусій у самій РФ (Овчинников, 2015).

Теоретико-методологічна база дослідження. Проблема суверенізації народів РФ може бути осмислена крізь призму сучасних теорій націоналізму та концепцій історичної пам'яті. Бенедикт Андерсон (Anderson, 1983) у класичній праці «Imagined Communities» показав, що нації формуються як «уявлені спільноти», які існують завдяки спільним наративам, символам і практикам пам'яті. Це означає, що різні інтерпретації минулого не є лише абстрактними культурними відмінностями, а становлять основу для формування власної політичної суб'єктності.

П'єр Нора (Nora, 1992) розробив концепцію «місьць пам'яті» — символічних точок, де колективна пам'ять кристалізується й передається. Його підхід допомагає пояснити, як регіональні «місьця пам'яті» (у широкому сенсі усталені уявлення про певні історичні події) протиставляються офіційній імперській версії історії, яку нав'язує центр. Так пам'ять стає не лише культурним феноменом, а й політичним чинником, що формує підґрунтя для суверенізаційних процесів.

Роджер Брубейкер (Brubaker, 1996) у книзі «Nationalism Reframed» наголосив, що націоналізм є не лише ідеологією, а й формою політичної практики, яка структурує претензії та контрпретензії центра та периферії. У випадку РФ ця модель дає змогу пояснити, як політика центру щодо «зміцнення ядра імперської нації» (і через запровадження уніфікованих підручників з історії) провокує відповідні рухи опору серед меншин та збільшує значення збереження незалежної «інтерпретаційної лінійки» ключових подій локальної історії.

Валерій Тішков (Tishkov, 1997) у праці «Ethnicity, Nationalism and Conflict in Russia» показав, що історичні кривди та пам'ять про минулі несправедливості після розпаду СРСР залишилися для народів РФ основою для легітимації вимог автономії. Це особливо помітно у випадках Чечні та Татарстану, де історичні наративи про колоніальне підпорядкування та практику тривалих репресій були значимим елементом політичних програм суверенізації.

Поєднання цих підходів дає змогу показати, що розбіжності історичних наративів між центром і регіонами РФ мають безпосередній політичний вимір. Вони не лише відображають різні інтерпретації минулого, а й стають чинником сучасних і майбутніх трансформацій на території Північної Євразії.

Виклад основного матеріалу. Ситуація в регіонах РФ суттєво розрізняється і залежить від низки факторів, зокрема від тривалості «співіснування» інших народів з росіянами. Деякі сучасні національні регіони були інкорпоровані ще в період Великого Московського князівства (наприклад, угро-фінські республіки європейської частини РФ), що сприяло глибшій асиміляції місцевого населення. У таких регіонах «історична пам'ять» про період існування поза владою Москви значною мірою розмита. Водночас навіть серед народів, які тривалий час перебувають у складі російської держави, збері-

гаються уявлення про власні державні традиції. Наприклад, серед представників ерзян (яких у російській етнографічній номенклатурі включають до «мордви») існують свідчення про існування в ранньому середньовіччі (X—XIII ст.) власних державних утворень або племінних союзів, що підтримували складні взаємини як з руськими князівствами, так і пізніше із Золотою Ордою (Идель-Урал. Реалии, 2022а).

Більш конкретизовані та виражені уявлення про власну традицію державності збереглися серед народів, території яких були інкорпоровані до складу Російської держави за часів раннього Московського царства (середина XVI — початок XVII ст.). Зокрема, на роль єдиних спадкоємців **Волзької Булгарії** (держави, що існувала у X—XIII ст.) претендують чуваші (самоназва *чӳваш*). Походження сучасного етноніма пов'язують із назвою ранньосередньовічного племені «суваз» / «сувар» або ж із соціальним терміном XVI—XVII ст., що вказував на станова належність осіб, які сплачували ясак і займалися сільським господарством.

У Чувашії отримали певну популярність ідеї перейменування республіки з метою підкреслення її історичного зв'язку з Волзькою Булгарією. У 1990-х — на початку 2000-х років лунали пропозиції офіційно називати чувашів «булгарами», а також перейменувати республіку на «Республіка Чувашія — Волзька Болгарія» за аналогією з назвами (Якутія) та Північна Осетія (Аланія) (РИА Новости, 2013). Відповідне звернення, підписане чуваськими письменниками та громадськими діячами, розглядали в Державній Раді Чувашії у 2012—2013 рр., проте визнали «недоцільним».

Сприйняття самими чувашами Волзької Булгарії (чув. *Атӑлси Пӑлхар*) як безумовно «своєї» держави є «незручним» як для Російської Федерації, так і для сусіднього Татарстану. У першому випадку це підкреслює існування у чувашів власної державної традиції, яка значно давніша за Московське князівство чи царство. В іншому — створює потенційну конкуренцію історичним наративам татарських істориків, які також вважають не лише Казанське ханство, а й Волзьку Булгарію частиною «татарської» історичної традиції. Окрім того, для російської історіографії звернення до болгарської спадщини є нагадуванням про період, коли (прото)чуваші та (прото)росіяни перебували у рівноправних міждержавних відносинах, що суперечить імперській концепції «добровільного приєднання» неросійських народів. Відгомін таких уявлень зберігся навіть в офіційному тлумаченні символіки прапора Чуваської Республіки, де згадується мирний договір 985 року між київським князем Володимиром Великим і правителем Волзької Булгарії (Портал органів влади Чувашской Республики, 2004).

Російська, татарська та чуваська історіографії по-різному трактують події, пов'язані із захопленням Казанського ханства Іваном Грозним. Офіційна російська та лоялістська чуваська версії наголошують на тому, що чуваші були союзниками Московії у боротьбі проти «татар-пригноблювачів» і «добровільно» визнали царську владу. У татарській історіографії цей епі-

зод розглядають як військову інтервенцію Московської держави та зраду частини підданих хана-чингізида. Чуваські ж націоналістичні інтерпретації акцентують увагу на тому, що Іван Грозний нібито пообіцяв чуваським князям «Золоту буллу вольності», проте не дотримав слова. У чуваському «національному пантеоні» (Юхма, 2005) особливе місце займають князі Тугай і Маміч-Пердей, які очолювали антимосковські повстання у другій половині XVI століття.

«Чуваський» кейс цікавий через наявність підстав припускати існування неформальної підтримки з боку московських інституцій для поширення науково сумнівних гіпотез щодо етногенезу та ранньої історії цього народу (Томохино, 2003). Така політика спрямована на максимальну абсурдизацію та дискредитацію відповідних досліджень через акцентування на найекзотичніших версіях. У результаті місцеві дослідники постають у суспільному дискурсі як маргіналізовані постаті, а будь-який інтерес до давньої історії інтерпретується як прояв «хворобливого націоналізму».

У будь-якому випадку, попри певну абстрактність, міфологізацію окремих подій та історичних постатей, дискусія щодо ранньої державності чувашів має важливе значення, оскільки ставить під сумнів офіційну російську версію, згідно з якою першим політичним та державним утворенням чувашів стала лише Чуваська автономна область, створена 1920 року. У цьому контексті наголошення на історичній спадкоємності від Волзької Булгарії створює альтернативний наратив, що суперечить концепції радянської та пострадянської історіографії про «добровільне входження» чувашів до складу Московської держави.

Історичні суперечності між татарами та росіянами є ще складнішими й глибшими, оскільки ґрунтуються на принципово різних трактуваннях монгольського завоювання та перебування руських князівств у складі **Золотої Орди** (Улусу Джучі) — держави, що існувала в XIII—XV ст.¹ Дискусії щодо цієї теми тривають століттями та досі викликають гострі суперечки в академічних і суспільних колах. Одним із останніх прикладів стало обговорення виступу ректора Московського ісламського університету, першого заступника голови Духовного управління мусульман РФ Даміра Мухаметдінова на науковій конференції «Шляхи та країни: цивілізації Сходу в історичній динаміці», що відбулась 14 листопада 2024 р. Його тези (Мухаметдінов, 2024) викликали гостру реакцію російських націоналістичних середовищ, що вкотре продемонструвало неможливість вироблення єдиної історичної концепції, яка б однаково задовольняла російську й татарську сторони.

Основні тези виступу Д. Мухаметдінова зводилися до критики офіційного російського історіописання, яке, на його думку, є конструкцією, що нав'язує неросійським народам російськоцентричний погляд на історію. Він

¹ У ширшому контексті проблемною є адаптація «історичної спадщини» всієї Монгольської імперії XIII—XIV ст. Зокрема, серед бурятів популярним є уявлення про прямий історичний взаємозв'язок між ними та державою, створеною Чингісханом (Кабанков, 2020).

наголосив, що східні слов'яни з'явилися «на історичній арені» досить пізно, а до імперських завоювань Росії їхній вплив у регіоні був обмеженим. Особливу увагу Д. Мухаметдінов приділив періоду так званого золотоординського іґа, зазначивши, що насправді влада Орди забезпечила політичний порядок, стабільність і можливості для розвитку князівств, які пізніше стали ядром Московської держави. Він також розкритикував уніфікований курс історії в російських школах, який, на його думку, принижує інші народи, змушуючи їх сприймати власну історію крізь призму російської. «Чому сучасний татарин, бурят чи чеченець повинен сприймати історію своїх предків зі скепсисом у порівнянні з історією росіян, яку він фактично вивчає в рамках курсу “Истории Отечества”?» — риторично запитав він.

На виступ авторитетного муфтія оперативно відреагував публіцист, російський націоналіст Єгор Холмогоров (Холмогоров, 2024), наголосивши, що Росія є державою з чіткою національною російською традицією, а будь-які спроби поставити цей постулат під сумнів вигідні винятково «дерусифікаторам і деколонізаторам», які прагнуть «зруйнувати Росію як цілісність та залишити її народи без спільного дому, розпалюючи міжетнічну ворожнечу». Висловлювання муфтія щодо «Золотоординського іґа» Є. Холмогоров відкинув як хибні, зазначивши, що це був період поневолення, який не дав жодних переваг для майбутньої Московської держави. Сам факт актуалізації дискусії про роль Орди він розцінив як «прояв не лише русофобії, але й латентного сепаратизму», подібного до того, який, за його словами, спостерігався серед окремих комуністичних діячів — представників «мусульманських народів» у 1920-х роках.

Аналогічний «привид сепаратизму» російські політики та публіцисти вбачають у тому, що історично найзначущішим моментом для татар залишається втрата державності в середині XVI ст.: 1552 року війська Івана Грозного захопили та зруйнували Казань, столицю **Казанського ханства** (держави, що існувала в 1438—1552 р.). Ця подія вважається однією з найтрагічніших в історії татарського народу й досі залишається політично чутливим питанням, що неодноразово викликало напруження у відносинах між татарськими національними активістами та російською владою.

З 1990 року прихильники національних татарських організацій відзначали «День пам'яті» («Хәтер көне»), присвячений загиблим оборонцям Казані, які героїчно боронили свою землю і прийняли мученицьку смерть. Проте з початку 2000-х років мітинги у цей день було заборонено, а після початку так званого СВО під заборону потрапили навіть публічні траурні церемонії (Идель-Урал. Реалии, 2022б). Крім того, цензурні обмеження поширилися на будь-які згадки про те, що відновлена 2005 року соборна мечеть Кул Шаріф (названа на честь керівника оборони Казані 1552 року) є не лише культурною спорудою, а й неформальним пам'ятником захисникам Казані від військ Івана Грозного. Зокрема, з офіційних сайтів республіки було вилучено текст промови першого президента Татарстану Мінтімера

Шаймієва, виголошеної під час відкриття мечеті, в якій Кул Шаріфа було названо національним героєм.

Російська офіційна історіографія цілеспрямовано нав'язує альтернативне трактування подій 1552 року, представляючи їх не як завоювання Казанського ханства, а як його «об'єднання» з Російською державою. Будь-які згадки про втрату татарської державності вважаються небажаними та конфліктними.

Активно пропагується теза про відсутність єдності серед сучасного татарського населення у ставленні до цих подій, а ідеї відродження державності чи героїзації оборонців Казані подаються як штучно нав'язані радикальними націоналістами (приклад такої маніпуляції: Карбаинов, 2018). Натомість початком «державницьких» традицій татар офіційно запропоновано вважати 27 травня 1920 р., день утворення Татарської АРСР. Згадки ж про Казанське ханство, відповідно до цього підходу, повинні залишатися винятково в «культурно-етнографічному» контексті.

Усе це безпосередньо позначається на діяльності Інституту історії ім. Шигабутдіна Марджані, заснованого 1996 року, який є найпотужнішою та видавничо найактивнішою історичною установою серед національних республік РФ. Інститут відіграє ключову роль у дослідженні татарської історії, приділяючи особливу увагу спадщині золотоординського періоду. Однак сучасна політика російської влади, спрямована на уніфікацію історичного нарративу, суттєво обмежує можливості його роботи, впливаючи на тематику досліджень, характер публікацій та загальний вектор діяльності².

На відміну від Татарстану, Чеченська Республіка не мала і не має достатніх ресурсів для підтримки історичних досліджень на високому академічному рівні. Одним із проявів цього є некритичне сприйняття частиною чеченських еліт гіпотези про можливий зв'язок між чеченцями та давнім **Урартським царством** (Приймак, 2018), яке існувало на території сучасної Вірменії, північно-східної Туреччини та південно-західного Ірану в IX—VI ст. до н. е. Окремого дослідження заслуговує версія, що сама ця ідея могла бути свідомо нав'язана чеченцям як своєрідна «пародія» на радянську історіографічну традицію, у якій Урарту подавалося як перший приклад державності на території майбутнього СРСР. Така концепція сприяє конструюванню історичної тяглості чеченської державності, але може бути використана для її дискредитації як невиправдано спекулятивної та відірваної від наукових реалій³.

Поза тим, кількість суперечностей між російською та національною версіями історії чеченського народу (самоназва нохчий) є надзвичайно великою. Існує кілька ключових історичних сюжетів, щодо яких неможливо знайти компромісного трактування, яке базувалося б на реальному, а не імітаційному компромісі. Насамперед це стосується Кавказьких війн і ролі

² Приклад інформаційної атаки на діяльність цього інституту див.: (Правда ПФО, 2022).

³ Версія базується переважно на гіпотезах історика вірменського походження Араїка Степаняна (Степанян, 2021).

Чечні в **державі імама Шаміля (Кавказький імамат)** (1825—1859), сталінської депортації 1944 року, а також двох російсько-чеченських війн 1990-х — початку 2000-х років. У російській офіційній історіографії ці події подаються як «неунікненні заходи» боротьби з «сепаратизмом» і «тероризмом». У чеченському ж національному дискурсі вони трактуються як епізоди тривалої боротьби за незалежність, що супроводжувалися жорстокими репресіями та спробами знищення чеченського народу як політичної й етнокультурної спільноти ⁴.

У квітні 2018 р. Глава Чеченської Республіки Рамзан Кадіров підписав указ про створення Державної комісії з дослідження та збереження історико-культурної спадщини народів Чечні. Основною метою діяльності комісії було зниження напруженості в інтерпретації історичних подій шляхом їхнього «згладжування» та адаптації до загальноросійського історичного нарративу. У результаті її роботи було видано низку різновартісних монографій і збірників історичних документів, які мали на меті часткову ревізію найконфліктніших питань чеченсько-російських взаємин. Особливу увагу було приділено рідкісним прикладам мирної взаємодії між чеченцями та росіянами у XIX ст., з акцентом на випадки співпраці та «спільні інтереси» двох народів, що мало створити альтернативний історичний дискурс, зручний для Кремля.

Ключову роль у цій роботі відігравав міністр з національної політики, згодом віце-прем'єр уряду Чечні Джамбулат Умаров, який неодноразово виступав із заявами про «російсько-чеченську дружбу» та навіть називав чеченців «молодшими братами» росіян (Грозный-ТВ, 2015). Його риторика була спрямована на демонстрацію лояльності до федерального центру та формування історичного нарративу, що підкреслював спільність інтересів / «історичної долі» двох народів. Однак на офіційному порталі Глави Республіки Чечня аж до квітня 2022 р. зберігалась історична довідка, де головним і єдиним винуватцем конфліктів в імперський період названа колоніальна та асиміляторська політика царизму.

Навіть в умовах демонстративної лояльності та підкресленого вірнопідданства (нині його неформальним речником є заступник начальника головного військово-політичного управління Збройних сил Російської Федерації Апті Аллаудінов), які посилилися після початку російсько-української війни, політика чеченського керівництва в історичній сфері залишається достатньо своєрідною. А саме: Рамзан Кадіров і його оточення нібито готові публічно інтерпретувати російсько-чеченські війни у прийнятному для Москви ключі, зокрема наголошуючи на необхідності збереження єдності федерації. Водночас фігури лідерів боротьби за незалежність, такі як Джохар Дудаєв або Шаміль Басаєв, не демонізуються, а сам факт чеченського опору не заперечується. Крім того, символічна пам'ять про боротьбу чеченців проти росій-

⁴ Огляд наукової літератури, присвяченої трьом століттям опору чеченців російській експансії, див., наприклад, в: (Gammer, 2006).

ської експансії кінця XVIII — XIX ст. зберігається. Це, зокрема, проявлено у найменуванні чеченських підрозділів Росгвардії на честь національних героїв, таких як Шейх Мансур (помер 1794 року в російській в'язниці) та Бейсангур Беноєвський (страчений російською владою 1861 року) (Севрюк, 2023). Така «подвійність» офіційної історичної політики демонструє прагнення чеченського керівництва балансувати між задоволенням вимог Кремля та збереженням важливих для національної самосвідомості наративів.

Сталінська депортація 1944 року залишається одним із найчутливіших історичних питань для чеченського суспільства, оскільки сприймається як глибока і до кінця не подолана національна травма. Попри загальну тенденцію до реабілітації радянського періоду в офіційній російській історіографії, чеченське керівництво займає особливу позицію щодо цієї теми. У публічних виступах Рамзана Кадірова нерідко лунають різкі антисталінські заяви, які суперечать загальноросійському «ренесансу» шанування Йосипа Сталіна (Главком, 2023). Водночас, Р. Кадірову вдалося продемонструвати свою політичну вагу, домігшись внесення змін до загальноросійського шкільного підручника з історії у розділі, присвяченому депортаціям народів Кавказу (Радио Свобода, 2023). Цей крок не лише підкреслює особливий статус Чечні в сучасній Росії, але й свідчить про спроби локального керівництва зберегти автономність у трактуванні ключових подій національної історії.

Наскільки «заплутаною» може бути ситуація з розумінням / трактуванням «коренів» та «ключових моментів» історії власної державності можна проілюструвати на прикладі іншого кавказького народу — інгушів (самоназва галгай). Історична самоідентифікація інгушів суттєво відрізняється від зовнішніх уявлень про їхнє минуле, що нерідко спрощено зводиться до спільної історії з чеченцями. Насправді ж сучасні інгуші наголошують на своєму зв'язку з **Аланським царством** (IX—XIII ст.), яке відіграло ключову роль у формуванні їхньої культури та етногенезу. Аланський вплив відображається не лише у матеріальних пам'ятках, а й у ряді соціальних інститутів, а також у поширенні елементів християнської традиції серед предків інгушів. Саме підкреслення спадкоємності від Аланії стало важливим елементом національного відродження наприкінці XX ст., що, зокрема, знайшло вираз у символічному виборі назви для нової столиці Інгушетії — Магас, яка відсилає до історичної столиці середньовічної Аланії.

Такий акцент на зв'язок з Аланією не лише загострює історичну напруженість у відносинах з осетинами, які офіційно закріпили за своєю республікою назву Північна Осетія-Аланія та вважають себе єдиними її « правонаступниками», а й викликає розбіжності з карачаєвцями, які також претендують на аланську спадщину. Крім того, подібні історичні наративи нерідко сприймаються з обережністю і в Грузії, адже територія середньовічної Аланії охоплювала частину сучасних грузинських земель, що потенційно може створювати ґрунт для різного роду територіальних спекуляцій та суперечностей (Без формата, 2016).

На відміну від чеченців, інгуші менше зосереджуються на періоді Кавказьких воєн XVIII—XIX ст., хоча цей етап історії також мав значний вплив на їхню долю. Що ж стосується депортації 1944 року (операція НКВС «Чечевиця»), то, хоча ця трагедія залишається однією з найбільючіших сторінок історії народу, специфіка сучасних взаємин із владою Чечні, зокрема через територіальні суперечки⁵, ускладнює вироблення спільної позиції. Це призводить до того, що інгуші не демонструють відкритої солідарності з чеченськими ініціативами, спрямованими на опір російським історичним наративам щодо цієї події.

Ще один народ, репресований у сталінський період, — калмики (само-назва хальмг, хальмуд, а також ойрати), також має кардинально відмінне від нав'язуваного з Москви уявлення про історію взаємодії з Росією. Офіційна версія про «добровільне приєднання» калмиків до Росії та наративи про її «цивілізаторську» місію щодо ойратських кочівників викликають відторгнення на місцевому рівні. Витоки своєї державності калмики вбачають у **Джунгарському ханстві** — державному утворенні ойратських племен, що існувало у XVII—XVIII ст. Особливу вагу має той факт, що територія цієї держави розташовувалася далеко за межами сучасної Калмикії та навіть Російської Федерації, що створює додатковий простір для альтернативних історичних концепцій та ускладнює офіційну російську версію інтеграції калмиків до складу імперії.

1994 року, під час ухвалення конституції Республіки Калмикія, вона отримала назву «Степове укладення» (калм. *Ик Цаажин Бичг* — «Великий кодекс законів»), що мало підкреслити спадкоємність історичних традицій і символічний зв'язок із ойратським минулим. Істотні розбіжності простежуються між «російською» та «калмицькою» версіями історії **Калмицького ханства** (XVII—XVIII ст.), що існувало на території Нижнього Поволжя. Калмицькі історики та національні діячі розглядають його як суверенну державу, яка перебувала у військовому союзі з Московським царством (а згодом з Російською імперією). Водночас офіційна російська історіографія наполягає на «добровільному входженні» до складу Росії та виправдовує політику центрального уряду, спрямовану на ліквідацію ханства.

Ці розбіжності особливо помітні у трактуванні подій 1771 року, відомих як «Великий похід» (у російській історіографії «Торгутська втеча»). Ця подія, яка має виняткове значення для калмицької національної пам'яті, полягала у масовому відкочуванні більшості калмицьких родів до Китаю у відповідь на зростання утисків з боку російської влади. Для калмиків це був акт збереження незалежності і протесту проти політики імперії, тоді як у російських джерелах «відхід» калмиків часто зображується як «зрада» та

⁵ Конфлікт навколо адміністративного кордону між Чечнею та Інгушетією виник на початку 1990-х років і залишався невирішеним до 2018 року. Затвердження нової лінії розмежування спричинило масові протести в Інгушетії та сприймається місцевим суспільством як несправедлива передача Чечні історичних інгуських територій.

«злочасний епізод», що загрожував стабільності імперських кордонів (Калмыкия-news, 2009).

Важливим аспектом розбіжностей є протиставлення загальнодержавного культу «Великої Вітчизняної війни» факту репресій проти калмиків, звинувачених у колабораціонізмі з Третім Рейхом. Колективна пам'ять про депортацію 1943 року (операція НКВС «Улуси») важко узгоджується з офіційним дискурсом «Великой Победы» (Вишневіська & Пахомов, 2022).

Випадок Тиви демонструє, що «точки несумісності» між імперською та національною інтерпретаціями подій локальної історії можуть формуватися не лише в глибині століть, а й у недавньому минулому. **Тивинська Народна Республіка** (ТНР, тув. *Тыва Арат Республика*), утворена 1921 року під назвою **Танну-Тива**, формально залишалася незалежною державою до її анексії Радянським Союзом (1944). До 1911 року Тива входила до складу імперії Цін, а після її розпаду частина тивинської еліти звернулася до російського імператора Миколи II з проханням про «захист». Відтоді так званий Урянхайський край (сучасна Тива) став російським протекторатом, що означало збереження його *de jure* самостійного статусу за фактичного контролю з боку Росії.

Після революції 1917 року Тива не увійшла до складу радянської держави, а у серпні 1921 року офіційно проголосила незалежність. У цей період на її територію претендували також Китай та Монголія. У 1920-х роках СРСР змусив Монголію визнати незалежність ТНР та її кордони, однак Китай продовжував розглядати цей регіон як частину своєї колишньої провінції Зовнішня Монголія.

Деякі дослідники припускають, що рішення анексувати Тиву 1944 року було пришвидшене інформацією, отриманою Йосипом Сталіним після Каїрської конференції в листопаді 1943 року. Під час зустрічі президента США Франкліна Рузвельта з китайським лідером Чан Кайші останній, за деякими свідченнями, заявив, що Тива є невід'ємною частиною Китаю, яку незаконно контролює СРСР. Це могло вплинути на сталінське рішення остаточно закріпити Тиву в складі Радянського Союзу (Отрощенко, 2017).

Процес анексії Тивинської республіки у 1944 році відбувався з порушенням як міжнародних норм, так і внутрішнього законодавства самої республіки. Включення ТНР до складу СРСР було здійснене всупереч положенням Конституції СРСР 1936 року, яка передбачала, що прийняття нових суб'єктів до складу Союзу належить до виключної компетенції Верховної Ради СРСР. Однак у випадку з ТНР це рішення було самовільно ухвалене Президією Верховної Ради СРСР, без розгляду на рівні Верховної Ради, що суперечило встановленій процедурі. Крім того, не проведено референдуму, який міг би зафіксувати волю населення республіки щодо її статусу. Тобто інкорпорація ТНР до складу Радянського Союзу відбулась в односторонньому порядку, без легітимного підтвердження міжнародної спільноти і самого тивинського народу.

Деякі сучасні історики-тивинці демонструють вражаючу еквілібристику, коли у своїх дослідженнях і дисертаціях стверджують, що «хоча приєднання Туви до СРСР було оформлене з явними правовими та конституційними порушеннями, сам факт добровільного входження не може бути оскаржений» (Бичелдей, 2002). Однак колективна пам'ять про власну державність у тивинського народу залишається виразною, її «відгомін» простежується навіть у самоцензурованих офіційних джерелах. Зокрема, на урядових сайтах республіки нерідко можна натрапити на згадки про повністю суверенний статус ТНР у 1921—1944 рр. (Сайт Народного Хурала Туви, 2016), хоча офіційний дискурс продовжує наполягати на тезі про «добровільне возз'єднання з братнім радянським народом».

Отже, можемо висувати, що:

1. У Російській Федерації продовжується цілеспрямована політика «уніфікації» історичної пам'яті з метою збереження імперської цілісності держави. Наративи про «добровільне приєднання» територій до Росії та «цивілізаційну місію» етнічних росіян продовжують домінувати у державній історіографії, ігноруючи національні версії історії. Центральна влада активно використовує цензуру, репресії та офіційну пропаганду для контролю над історичними наративами.

2. Концепції, спрямовані на заперечення історичних передумов для окремих державотворчих процесів національних меншин, є максимально маніпулятивними. Більшість народів, які нині проживають на території РФ, не лише усвідомлюють періодів свого існування поза межами Росії, а й нерідко саме в цих етапах історії вбачають «золотий вік» формування власної національної ідентичності.

3. Численні «версії» історії, нав'язані центральною владою та позірно адаптовані на місцях, містять внутрішні суперечності, які навіть теоретично не можуть бути подолані. Яскравим прикладом є ключовий «об'єднавчий» міф про «Велику Вітчизняну війну» та «подвиг дідів», який важко узгодити з тим фактом, що низка народів (зокрема чеченці, інгуші, калмики) зазнали масових репресій під приводом нібито «поголовної колаборації» з німецько-фашистськими окупантами.

4. Згода керівництва національних республік РФ зараз не порушувати «спірних моментів» задля демонстрації «єдності» є радше тактичним кроком, спрямованим на тимчасове зниження напруги. Насправді йдеться лише про створення ілюзії лояльності до нав'язаної Москвою історичної наративної схеми. Символічна вірнопідданська позиція місцевих еліт, яка проявляється у замовчуванні суперечливих тем або риторичному підкресленні ролі «молодших братів великого російського народу», навряд чи залишиться стійкою в разі послаблення імперського центру.

5. Важливо враховувати особливості нинішніх прагнень представників національних республік РФ у сфері політики історичної пам'яті. Йдеться не про радикальну конфронтацію з Москвою чи намагання «звести історичні

рахунки», а про відмову від нав'язування уніфікованого російськоцентричного трактування минулого та вимогу визнання рівноправного статусу з росіянами як «співзасновників» федеративної держави. У певному сенсі це нагадує процеси в пізньому СРСР, коли національні еліти республік наполягали на перегляді та реформуванні радянської федеративної моделі.

6. Конфліктний потенціал розбіжностей у трактуванні історичного минулого виходить за межі протиставлення «Москва — національна республіка» і охоплює суперечності між самими національними республіками РФ. Відмінності у сприйнятті історичної спадщини давніх держав і питання ексклюзивного права на неї, що досі переважно залишаються в межах теоретичних дискусій, можуть у перспективі набувати практичного виміру, впливаючи на визначення адміністративних кордонів або розподіл культурної спадщини.

7. Найвиразнішими прикладами самодостатнього історичного дискурсу, який принципово відрізняється від нав'язаного з центру, є Татарстан, Тива та Чечня. Зусилля Москви «заглушити» фундаментальні суперечності між її історичною візією цих регіонів і локальними національними уявленнями, що формуються в Казані, Кизилі та Грозному, стають дедалі менш переконливими. Не дає належного ефекту й політика, спрямована на дискредитацію праць місцевих істориків, які подаються як нібито спекулятивні та науково необґрунтовані. У всіх трьох випадках визначальними є не лише усвідомлення глибоких традицій державності, відмінних від «загальноросійських», а й події найновішої історії, які значно легше «конвертувати» у практичну площину політичної самостійності. Для Татарстану такими аргументами є результати референдуму про суверенітет 1992 року та відмова від підписання Федеративного договору; для Тиви — порушення її прав у ході інкорпорації до СРСР у 1944 році; для Чечні — проголошення незалежності у червні 1991 р.

Підготовлено на основі аналітичної доповіді автора «Історичне підґрунтя суверенізації «малих» народів РФ», опублікованої ГО «Інститут трансформацій Північної Євразії».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Без формата. (2016, 17 янв.). *Битва за аланское наследие: Ингуши, карачаевцы, осетины*. <https://magas.bezformata.com/listnews/alanskoe-nasledie-ingushi-karachaevtci/42612089/>
- Бичелдей, А. (2002). *История системы государственной власти и управления Тувы, 1921—2002 гг.* [Дис. канд. ист. наук]. <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/istorija-sistemy-gosudarstvennoj-vlasti-i-upravlenija-tuvy-1921-2002-gg.html>
- Бушуев, В. (2012). Историческая политика в СССР: императивы и специфика реализации. *Ценности и смыслы*, 4, 119—128.
- Вишневская, Ю., & Пахомов, М. (2022, 19 февраля). Степные люди: Память калмыков об ужасах сталинской депортации. *Радио Свобода*. <https://www.svoboda.org/a/stepnye-lyudi-pamyat-kalmykov-o-deportacii/31710136.html>
- Главком. (2023, 23 февраля). *Кадыров назвал идола россиян «проклятым»*. <https://glavcom.ua/ru/news/kadyrov-nazval-idola-rossijan-prokljatym-910420.html>

- Грозный-ТВ. (2015, 1 декабря). *Джамбулат Умаров: Русский народ — наш старший брат*. <https://grozny.tv/news/society/9152>
- Идель-Урал. Реалии. (2022а, 1 август). *Кто такие эрзя и что такое Эрзянь Мастор: этнический аспект колонизации (часть 1)*. <https://idel-ural.org/archives/kto-takie-erzya-i-chto-takoe-erzyan-mastor-etnicheskij-aspekt-kolonizaczii-chast-1/>
- Идель-Урал. Реалии. (2022б). *Митинг в честь Хэтер көне вновь запретили*. <https://idel-ural.org/archives/mytyng-v-chest-hone-vnov-zapretyly/>
- Кабанков, А. (2020, 23 февраля). Потомки Чингисхана: Как в Бурятии пытаются сохранить традиционные язык и культуру. *ФедералПресс*. <https://fedpress.ru/article/2438822>
- Калмыкия-news. (2009, 5 мая). *История Калмыкии после откочевки в 1771 году в Джунгарию большей части калмыцкого народа*. <https://www.kalmykianews.ru/2009/istoriya-kalmykii-posle-otkochevki-v-1771-godu-v-dzhungariyu-bolshej-chasti-kalmyckogo-naroda/>
- Карбаинов, Н. (2018). Идеологема 1552 года в постсоветском Татарстане: версия элит и массовые представления. *Власть и элиты*, 5, 211—237.
- Мухаммеддинов, Д. (2024, 14 ноября). Выглядывая за пределы Руси: истоки и стадии формирования полиэтнического государства в истории России. *Сайт ДУМ РФ*. <https://dumrf.ru/upravlenie/speeches/24302>
- Овчинников, А. (Ред.). (2015). *Конфликтогенный потенциал национальных историй (сборник научных статей): Материалы Международного научно-методологического семинара, г. Казань, 26 марта 2015 г.* Изд-во «Юниверсум».
- Отрощенко, И. (2017). Вхождение Тувы в состав СССР: альтернативные мнения. *Новые исследования Тувы*, 4, 36—63.
- Портал органов власти Чувашской Республики. (2004). *Государственные символы Чувашской Республики*. <https://culture.cap.ru/action/activity/arhivnoe-delo/pozdravlenie-glavichuvashskoj-respubliki-mihaila>
- Правда ПФО. (2022, 14 января). *«Рядом, но не вместе»: СМИ нарисовали портрет Казани как рассадника сепаратизма*. <https://pravdapfo.ru/blogi/ryadom-no-ne-vmeste-smi-narisovali-portret-kazani-kak-rassadnika-separatizma/>
- Приймак, А. (2018, 1 августа). Урарту становится союзником чеченцев в борьбе с терроризмом. *Независимая Газета*. https://www.ng.ru/problems/2018-08-01/12_447_chec.html
- Радио Свобода. (2023, 11 ноября). *Минпросвет представил Кадырову исправленный учебник истории*. <https://www.svoboda.org/a/minprosvet-predstavil-kadyrovu-ispravlennyy-uchebnik-istorii/32680665.html>
- РИА Новости. (2013, 21 февраль). *Историки предложили переименовать Чувашию в Волжскую Болгарию*. <https://ria.ru/20130221/924100852.html>
- Сайт Народного Хурала Тувы. (2016). *95 лет исполняется Тувинской Народной Республике*. <https://khural.rtyva.ru/press/tnr/299/>
- Севрюк, П. (2023, 6 ноября). Герои борьбы против России: Зачем Кадыров назвал батальоны в честь командиров Кавказской войны. *Кавказ. Реалии*. <https://www.kavkazr.com/a/geroi-borjby-protiv-rossii-zachem-kadyrov-nazval-bataljony-v-chestj-komandirov-vremen-kavkazskoj-voyny-/32659844.html>
- Степанян, А. (2021, 10 октября). Древние чеченцы и Урарту. *Чечен-инфо*. <https://chechen-info.ru/55352-ao-stepanyan-drevnie-chechency-i-urartu.html>
- Томохио, У. (2003). От «булгаризма» через «марризм» к национальным мифам: дискурсы о татарском, чувашском и башкирском этногенезе. В *Новая волна в изучении этнополитической истории Волго-Уральского региона* (с. 16—51). Центр славянских исследований.
- Холмогоров, Е. (2024, 15 ноября). Зачем радикальный муфтий объявил историческую войну славянам и русским. *Телеканал «Царьград»*. https://spb.tsargrad.tv/articles/zachem-radiikalnyj-muftij-objavil-istoricheskiju-voynu-slavjanam-i-russkim_1083171
- Юхма, М. (2005). *Сто великих болгаро-чуваш: Исторические очерки*. ВОКЦ.

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
- Donnelly, A. (1968). *The Russian Conquest of Bashkiria 1552—1740: A Case Study in Imperialism*. Yale University Press.
- Gammer, M. (2006). *The Lone Wolf and the Bear: Three Centuries of Chechen Defiance of Russian Rule*. University of Pittsburgh Press.
- Nora, P. (1992). *Les lieux de mémoire* (Vols. 1—7). Gallimard.
- Tishkov, V. (1997). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame*. SAGE Publications.

REFERENCES

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Bez formata. (2016, 17 janvarja). *Bitva za alanskoe nasledie: Ingushi, karachaevcy, osetiny* [The Battle for Alanian Heritage: Ingush, Karachays, and Ossetians]. <https://magas.bezformata.com/listnews/alanskoe-nasledie-ingushi-karachaevtci/42612089/>
- Bicheldej, A. (2002). *Istorija sistemy gosudarstvennoj vlasti i upravlenija Tuvy, 1921—2002 gg.* [History of the System of State Power and Administration in Tuva, 1921—2002] [Dis. kand. ist. nauk]. <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/istorija-sistemy-gosudarstvennoj-vlasti-i-upravlenija-tuvy-1921-2002-gg.html>
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
- Bushuev, V. (2012). Istoricheskaja politika v SSSR: imperativy i specifika realizacii [Historical Policy in the USSR: Imperatives and Specifics of Implementation]. *Cennosti i smysly*, 4, 119—128.
- Donnelly, A. (1968). *The Russian Conquest of Bashkiria 1552—1740: A Case Study in Imperialism*. Yale University Press.
- Gammer, M. (2006). *The Lone Wolf and the Bear: Three Centuries of Chechen Defiance of Russian Rule*. University of Pittsburgh Press.
- Glavkom. (2023, 23 fevralja). *Kadyrov nazval idola rossijan “prokljatym”* [Kadyrov Called the Russian Idol “Cursed”]. <https://glavcom.ua/ru/news/kadyrov-nazval-idola-rossijan-prokljatym-910420.html>
- Groznyj-TV. (2015, 1 dekabrja). *Dzhambulat Umarov: Russkij narod — nash starshij brat* [Jambulat Umarov: The Russian Nation is Our Older Brother]. <https://grozny.tv/news/society/9152>
- Holmogorov, E. (2024, 15 nojabrja). *Zachem radikal’nyj muftij objavil istoricheskiju vojnu slavjanam i russkim* [Why Did the Radical Mufti Declare a Historical War on Slavs and Russians?]. *Telekanal “Car’grad”*. https://spb.tsargrad.tv/articles/zachem-radikalnyj-muftij-objavil-istoricheskiju-voynu-slavjanam-i-russkim_1083171
- Idel’-Ural. Realii. (2022a, 1 avgust). *Kto takie Jerzja i chto takoe Jerzjan’ Mastor: jetnicheskij aspekt kolonizacii (chast’ 1)* [Who Are the Erzya and What Is Erzya Mastor: the Ethnic Aspect of Colonization (part 1)]. <https://idel-ural.org/archives/kto-takie-erzya-i-chto-takoe-erzyan-mastor-etnicheskij-aspekt-kolonizacii-chast-1/>
- Idel’-Ural. Realii. (2022b). *Miting v chest’ Hater kone vnov’ zapretili* [The Rally in Honor of Khater Kone Has Been Banned Again]. <https://idel-ural.org/archives/mytyng-v-chest-hone-vnov-zapretyly/>
- Juhma, M. (2005). *Sto velikih bolgaro-chuvash: Istoricheskie ocherki* [One Hundred Great Bulgar-Chuvash: Historical Essays]. VOKC.
- Kabankov, A. (2020, 23 fevralja). *Potomki Chingishana: Kak v Burjatii pytajutsja sohranit’ tradicijnyje jazyk i kul’turu* [The Descendants of Genghis Khan: How Buryatia Is Working to

- Preserve Its Traditional Language and Culture]. *FederalPress*. <https://fedpress.ru/article/2438822>
- Kalmykija-news. (2009, 5 maja). *Istorija Kalmykii posle otkochevki v 1771 godu v Dzhungariju bol'shej chasti kalmyckogo naroda* [The History of Kalmykia Following the Migration of the Majority of the Kalmyk People to Dzungaria in 1771]. <https://www.kalmykianews.ru/2009/istoriya-kalmykii-posle-otkochevki-v-1771-godu-v-dzhungariyu-bolshej-chasti-kalmyckogo-naroda/>
- Karbainov, N. (2018). Ideologema 1552 goda v postsovetском Tatarstane: versija jelit i massovye predstavlenija [Ideology of 1552 in Post-Soviet Tatarstan: Elitist Versions and Mass Representations]. *Vlast i jelity*, 5, 211—237.
- Muhammeddinov, D. (2024, 14 nojabrja). Vyglyadyvaja za predely Rusi: istoki i stadii formirovaniya polijetnicheskogo gosudarstva v istorii Rossii [Looking Beyond the Borders of Rus: The Origins and Stages of the Formation of a Multi-Ethnic State in the History of Russia]. *Sajt DUM RF*. <https://dumrf.ru/upravlenie/speeches/24302>
- Nora, P. (1992). *Les lieux de mémoire* [Between Memory and History] (Vols. 1—7). Gallimard.
- Otroshhenko, I. (2017). Vhozhenie Tuvy v sostav SSSR: alternativnye mnenija [Tuva's Accession to the USSR: Alternative Opinions]. *Novye issledovanija Tuvy*, 4, 36—63.
- Ovchinnikov, A. (Red.). (2015). *Konfliktogennyj potencial nacionalnyh istorij (sbornik nauchnyh statej): Materialy Mezhdunarodnogo nauchno-metodologičeskogo seminaru, g. Kazan', 26 marta 2015 g.* [The Conflict-Generating Potential of National Histories (Collection of Academic Articles): Proceedings of the International Scientific and Methodological Seminar, Kazan, March 26, 2015]. Izd-vo "Juniversum".
- Portal organov vlasti Chuvashskoj Respubliki. (2004). *Gosudarstvennye simvoly Chuvashskoj Respubliki* [State Symbols of the Chuvash Republic]. <https://culture.cap.ru/action/activity/arhivnoe-delo/pozdravlenie-glavi-chuvashskoj-respubliki-mihaila>
- Pravda PFO. (2022, 14 janvarja). "Rjadam, no ne vmeste": SMI narisovali portret Kazani kak rassadnika separatizma ["Close, but Not Together": The Media Has Painted a Picture of Kazan as a Hotbed of Separatism]. <https://pravdapfo.ru/blogi/ryadam-no-ne-vmeste-smi-narisovali-portret-kazani-kak-rassadnika-separatizma/>
- Prijmak, A. (2018, 1 avgusta). Urartu stanovitsja sojuznikom chechencev v borbe s terrorizmom [Urartu becomes an ally of the Chechens in the fight against terrorism]. *Nezavisimaja Gazeta*. https://www.ng.ru/problems/2018-08-01/12_447_chec.html
- Radio Svoboda. (2023, 11 nojabrja). *Minprosvet predstavil Kadyrovu ispravlenyj učebnik istorii* [The Ministry of Education Presented Kadyrov with a Revised History Textbook]. <https://www.svoboda.org/a/minprosvet-predstavil-kadyrovu-ispravlennyy-uchebnik-istorii/32680665.html>
- RIA Novosti. (2013, 21 fevral). *Istoriki predlozili pereimenovat' Chuvashiju v Volzhskuju Bolgariju* [Historians Have Proposed Renaming Chuvashia to Volga Bulgaria]. <https://ria.ru/20130221/924100852.html>
- Sajt Narodnogo Hurala Tuvy. (2016). *95 let ispolnjaetsja Tuvinskoj Narodnoj Respublike* [The Tuvan People's Republic turns 95]. <https://khural.rtyva.ru/press/tnr/299/>
- Sevrjuk, P. (2023, 6 nojabrja). Geroi borby protiv Rossii: Zachem Kadyrov nazval batalony v chest komandirov Kavkazskoj vojny [Heroes of the Fight Against Russia: Why Kadyrov Named Battalions After Caucasian War Commanders]. *Kavkaz. Realii*. <https://www.kavkazr.com/a/geroi-borjby-protiv-rossii-zachem-kadyrov-nazval-bataljony-v-chestj-komandirov-vremen-kavkazskoj-voyny-/32659844.html>
- Stepanjan, A. (2021, 10 oktjabrja). Drevnie chechency i Urartu [Ancient Chechens and Urartu]. *Chechen-info*. <https://checheninfo.ru/55352-ao-stepanyan-drevnie-chechency-i-urartu.html>
- Tishkov, V. (1997). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame*. SAGE Publications.
- Tomohiko, U. (2003). Ot "bulgarizma" cherez "marrizm" k nacionalnym mifam: diskursy o tatarском, chuvashskom i bashkirskom jetnogeneze [From "Bulgarism" through "Marism" to National Myths: Discourses on Tatar, Chuvash, and Bashkir Ethnogenesis]. V *Novaja volna v*

izuchenii jetnopoliticheskoj istorii Volgo-Ural'skogo regiona (с. 16—51). Centr slavjanskih issledovanij.

Vishnevskaja, Ju., & Pahomov, M. (2022, 19 fevralja). Stepnye ljudi. Pamjat kalmykov ob uzhasah stalinskoj deportacii [People of the Steppe: Kalmyks' Memories of the Horrors of Stalin's Deportation]. *Radio Svoboda*. <https://www.svoboda.org/a/stepnye-lyudi-pamyat-kalmykov-o-deportacii/31710136.html>

Надійшла: 25.03.2026

Прорецензовано: 06.04.2026

Прийнято до друку: 16.04.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Andriy Starodub,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Fellow,

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies of the NAS of Ukraine

THE PAST AS RESOURCE AND CHALLENGE:
HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE SOVEREIGNIZATION
PROCESSES OF THE PEOPLES OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article summarizes the results of the study on the politics of historical memory in the Russian Federation and its interaction with national historical narratives. It demonstrates that the central authorities continue a deliberate policy of “unification” of the historical past, aimed at preserving the imperial integrity of the state. Narratives of Russia’s “voluntary incorporation” of territories and the “civilizational mission” of ethnic Russians remain dominant in official historiography, while national versions of history are used ignored or discredited. Censorship, repression, and propaganda practices are employed to maintain control over historical interpretations.

It is noted that concepts denying the diversity of state-building processes among national minorities are manipulative in nature. Most peoples perceive periods of existence outside the Russian state as key stages in the formation of their identity, often interpreting them as the “Golden Age” of their own history. At the same time, the ideas imposed by the center contain pronounced internal contradictions. The most illustrative example is the imperial cult of the “Great Patriotic War,” which is difficult to reconcile with the facts of mass repressions against entire peoples accused of “collaborationism”.

After 2022, the agreement of the leaders of certain national republics of the Russian Federation not to concern “controversial historical issues” has not canceled the demands directed at the center to abandon the exclusively Russian-centric interpretation of the past and to adopt a respectful attitude toward the historical heritage of other peoples of the federation.

It is emphasized that divergences in the interpretation of history extend beyond the opposition of “Moscow vs national republics” and encompass contradictions among the republics themselves, which may also have far-reaching consequences. Thus, the politics of memory in contemporary Russia emerges not only as an instrument of control but also as a potential source of diverse disintegrative conflicts.

Keywords: historical memory, national identity, colonial policy, national entities of the Russian Federation.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-7>
УДК 327+351.74/86(73)

Павло Гай-Нижник,

доктор історичних наук,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0002-8912-8398

hai-nyzhnyk@ukr.net

Зовнішньополітична доктрина президента Д. Трампа і стратегія національної безпеки США: трансформації на тлі становлення нового світового порядку

У статті аналізуються редакції Стратегії національної безпеки (2017 і 2025 років), вироблені адміністрацією президента США Д. Трампа. Зокрема у Стратегії національної безпеки 2017 року геополітичні пріоритети Сполучених Штатів визначалися за умов поширення ісламського тероризму, посилення ролі у глобальному світі РФ і КНР, змін у регіональному балансі сил, посилення транснаціональних та імміграційних процесів тощо й вперше визначалося про те, що світ вступив в «епоху стратегічної конкуренції». Як панівний підхід США до «збереження миру» була акцентована «проєкція сили», зокрема за рахунок розширення присутності у глобальному кіберпросторі.

У листопаді 2025 р. 47-й президент США Д. Трамп підписав нову Стратегію національної безпеки, що стала рідкісним офіційним поясненням зовнішньополітичного світогляду з боку адміністрації Д. Трампа й тісно переплітається з його особистим баченням світового порядку та місця і ролі Америки в системі міжнародної безпеки. Її аналіз вказує на грандіозну трансформацію геостратегічних наративів Білого дому, що вплинула на глобальну геополітику і змінила баланс цивілізаційних впливів на світовій арені.

Проаналізовано доктринальні засади зовнішньої політики США періоду другого президентства Дональда Трампа та їх вплив на систему міжнародних відносин. Окрема увага приділена розгляду проєкції США — Європейський Союз в контексті Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів з огляду на перманентну кризу трансатлантичної єдності Заходу

Цитування: Гай-Нижник П. Зовнішньополітична доктрина президента Д. Трампа і стратегія національної безпеки США: трансформації на тлі становлення нового світового порядку. *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 122—143. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-7>
Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>)

загалом і НАТО зокрема. Висвітлено комплексне бачення та аналіз новітньої стратегічної спрямованості США на міжнародній арені, що однак не означає абсолютну відповідність її майбутнім діям Вашингтона за умов *Realpolitik*.

Запропоновано авторське бачення двох напрямів формування новітньої глобальної моделі прийдешнього світового порядку: світу імпероцентричного / імперополярного або ж дігнуцентричного / дігнусполярного світу (*imperacentric world vs dignuscentric world*). Зазначено, що новий світовий порядок може запанувати не лише як результат руйнівної війни чи тріумфу тотального хаосу, а й як наслідок постконфліктного компромісу чи погодження позицій і поступок у приборканні керованого хаосу з метою недопущення світової руйни.

Ключові слова: національна безпека, міжнародна політика, геополітика, геостратегія, Трамп.

Постановка проблеми. У політичній науці існує низка метафор, що характеризують певні властивості сучасного світу. Чи не найпоширенішою метафорою, наприклад, є уявлення міжнародної кризи як «порохової діжки». Прихована енергія кризогенності криється в науці та інноваціях: їх вплив може змінити як характер війни, так і зразки стратегічного мислення. Так виникає взаємозв'язок політики, стратегії і бачення майбутнього, що намічає орієнтири для суспільства і держави: сенси і цінності і стратегічний прогноз формують образ бажаного майбутнього, звідки випливають національні інтереси, які, відповідно, взаємозформують національну стратегію і визначають національну політику.

У сучасному кризогенному світі Америці протистоїть новий клас складних стрімких викликів, які випереджають здатність системи управління відповісти на них і «виграти майбутнє». Надскладна структура цих викликів, обтяжена швидкістю змін, є переплетеною, взаємозалежною мережею складних подій і реакцій на них ключових гравців. Отже, така мережа зачіпає соціальні, економічні та політичні системи світу, що глобалізується й одночасно регіоналізується.

Усвідомлюють докорінні глобальні зміни, що позначаються на глибинних основах не лише зовнішньої, а й внутрішньої безпеки кожної країни, й США, які стали на шлях перезавантаження принципів тактики і стратегії своєї міжнародної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що політологічну оцінку новітньої Стратегії національної безпеки за президентства в США Д. Трампа в контексті становлення нового світопорядку здійснили в публіцистичній формі й узагальнених рисах у провідних світових часописах такі західні колумністи й аналітики, як Д. Ганеш (Ganesh, 2025), П. Маклірі (McLeary, 2025), Д. Майклз, Д. Лухнов і М. Колчестер (Michaels et al., 2025), Д. Рахман (Rachman, 2025), М. Чемпіон (Champion, 2025) та ін.

Водночас комплексного дослідження Стратегії національної безпеки в контексті аналізу і розкриття т. зв. геополітичної доктрини Трампа з огляду на геополітику і геостратегію США зроблено ще не було. Отже, **метою і завданням** цієї праці є встановити, проаналізувати, визначити і узагальнити ключові засади і вектори сучасної геополітики Сполучених Штатів на міжнародній арені в

контексті бачення адміністрацією Білого дому національної безпеки в епоху стратегічної конкуренції та за умов формування нового світового порядку.

Виклад основного матеріалу. Стратегія національної безпеки США — перший з кількох важливих документів з питань оборони та зовнішньої політики, які адміністрація Сполучених Штатів розробляє й оприлюднює. Серед інших — Стратегія національної оборони, основна спрямованість якої загалом є аналогічною з відповідними акцентами та специфічними наголосами і спрямованістю. Стратегія національної безпеки, яку президенти зазвичай публікують один раз за термін повноважень, є офіційною заявою про глобальні пріоритети США.

Слід зауважити, що на північноамериканському «геополітичному полюсі» насправді не відбувалося стагнації поглядів на цивілізаційний поступ і динамічні зміни у світі. Так, наприклад, уперше про те, що світ знову вступив до «епохи стратегічної конкуренції», було заявлено саме за першого президента Д. Трампа у *Стратегії національної безпеки США 2017 року*.

У преамбулі до документа Д. Трамп, зокрема, назвав квінтесенцією своєї зовнішньої політики дії, коли США не ховаються від викликів, з якими стикаються, а будуть протистояти їм чоло в чоло. Він зазначав, що США зіткнулися з надзвичайно небезпечним світом, сповненим багатьох загроз: режими-ізгої розробляють ядерну зброю та ракети; радикальні ісламістські терористичні групи взяли під контроль величезні території Близького Сходу та Африки; конкуруючі держави агресивно підривають американські інтереси по всьому світу; у самих США проникні кордони та невиконані імміграційні закони створили безліч вразливостей; злочинні картелі приносять наркотики та небезпеку в громади; недобросовісна торговельна практика послабила економіку та експортувала робочі місця за кордон; несправедливий розподіл тягаря з союзниками та недостатні інвестиції у власну оборону призвели до небезпеки з боку тих, хто бажає шкоди Америці.

Тож США оголосили, що об'єднують світ проти режиму-ізгоя в Північній Кореї та протистоятимуть небезпеці, яку створює диктатура в Ірані, що відновили дружбу на Близькому Сході і співпрацюють з регіональними лідерами, щоб допомогти вигнати терористів й екстремістів, припинити їхнє фінансування та дискредитувати їхню злочинну ідеологію; що розгромили терористів Ісламської держави на полях битв Сирії та Іраку.

Президент також підкреслив, що захищає суверенітет Америки без вибачень. У самій Стратегії, зокрема, зазначено, що зміни в регіональному балансі сил можуть мати глобальні наслідки та загрожувати інтересам США. Китай та Росія прагнуть проєктувати силу по всьому світу, Північна Корея та Іран також становлять найбільшу загрозу, а регіональний баланс, який зміщується проти Сполучених Штатів, може об'єднатися, щоб загрожувати безпеці США.

У документі вказано, що, будучи феноменом ХХ ст., «конкуренція великих держав повернулася». Панівним підходом США до «збереження

миру» було акцентовано «проекцію сили», зокрема за рахунок розширення присутності у глобальному кіберпросторі. У Стратегії наголошено, що, на відміну від своїх суперників, які «не схильні діяти в бінарній логіці силового протистояння», США віддані «політичному реалізму» у відносинах, де одна зі сторін неминуче перебуває у підпорядкованому становищі (The White House, 2017). Тим самим було оприлюднено логіку, у якій США визначають свою «парадигму реалізму». Насправді політичну реальність вони бачили через призму «гри з нульовою сумою», де чийсь виграш можливий лише за рахунок чийогось програшу (The White House, 2017).

У документі акцентовано увагу, що зусилля Пекіна щодо будівництва та мілітаризації форпостів у Південно-Китайському морі визнані загрозою вільній торгівлі і суверенітету інших країн. Китайське домінування ризикує зменшити суверенітет багатьох держав в Індо-Тихоокеанському регіоні. Наголошено також, що прагнення Північної Кореї отримати кібер-, ядерні та ракетні програми становить глобальну загрозу. США підтверджували свою підтримку Тайваню.

У документі вказано, що сильна та вільна Європа має життєво важливе значення для США, яких об'єднує спільна відданість принципам демократії, свободи особистості і верховенства права.

Визначено такі загрози Європі і США:

1. Росія, яка використовує підривні заходи, щоб послабити довіру до зобов'язань Америки перед Європою; РФ прагне підірвати трансатлантичну єдність і послабити європейські інституції та уряди; своїми вторгненнями до Грузії та України Росія продемонструвала готовність порушувати суверенітет держав у регіоні; РФ продовжує залякувати своїх сусідів загрозовою поведінкою, як-от ядерна позиція та передове розгортання наступальних можливостей.

2. Китай, який здобуває стратегічне позиціонування в Європі, розширюючи свою недобросовісну торговельну практику та інвестуючи в ключові галузі промисловості, чутливі технології та інфраструктуру.

3. Насильницький ісламістський екстремізм.

4. Мільйони мігрантів і біженців з Близького Сходу та Африки, що заго-струють нестабільність і напруженість у Європі.

У документі стверджено також, що Сполучені Штати та Європа працюватимуть разом, щоб протидіяти російській підривній діяльності, агресії, та іншим загрозам.

Сполучені Штати підтверджували, що залишаються відданими європейським союзникам і партнерам, і що США залишаються відданими ст. 5 НАТО. США очікували, що їхні європейські союзники збільшать витрати на оборону до 2 % ВВП до 2024 року, причому 20 % цих витрат буде спрямовано на збільшення військового потенціалу. На східному фланзі НАТО США продовжуватимуть посилювати стримування та оборону, а також стимулювати зусилля союзників і партнерів на передовій для поліпшення самозахисту (The White House, 2017).

Сполучені Штати твердо заявляли, що на Близькому Сході не знайдеться жодного притулку чи розсадника для джихадистських терористів. США не допустять у цьому регіоні домінування жодної держави, ворожої до Сполучених Штатів. Головним лиходієм визнано Іран. У контексті проблем з арабсько-палестинського і єврейського питання документ вказував, що Ізраїль не є причиною проблем регіону.

У Південній та Центральній Азії загрозою визнані транснаціональні терористи та бойовики, а перспектива індо-пакистанського військового конфлікту, який може призвести до обміну ядерними ударами, залишалася ключовою проблемою. Головна загроза: Талібан, Аль-Каїда, ІДІЛ та інші мережі терористів.

У Стратегії відзначено, що у Західній півкулі загрозою спільній безпеці є: насильство, торгівля наркотиками і людьми, нелегальна імміграція, а також диктатури та повстанці, корупція і транснаціональні злочинні організації, зокрема банди та картелі. Окремо виділено Венесуелу та Кубу, де «уряди чіпляються за анахронічні ліві авторитарні моделі» (The White House, 2017). Визнано також, що у Західній півкулі конкуренти США (Китай через інвестиції; Росія через свою «невдалу політику часів холодної війни») знайшли операційний простір.

У Стратегії також наголошено, що Канада та Сполучені Штати поділяють унікальне стратегічне та оборонне партнерство.

Африка залишалася для США континентом надій і постійних викликів, полем битви для насильницького екстремізму та джихадистських терористів і тереном загрозливого поширення економічної та військової присутності Китаю.

Стратегія, зазначено в документі, керується принциповим реалізмом, оскільки визнає центральну роль сили в міжнародній політиці (The White House, 2017).

Перегляд пріоритетів національної політики у бік наступального силового підходу підтвердила й *Національна кіберстратегія США 2018 року*, в якій наголошено, що з метою забезпечення переваги у кіберпросторі «США передбачають використання можливостей кіберпростору з усіх напрямів реалізації влади», включно із застосуванням кінетичних озброєнь (The White House, 2018).

Відтоді США застосовує комбіновану концепцію стримування / примусу (*strategies of deterrence and coercion*). Відмінною характеристикою «нової кіберстратегії» стала реалізація принципу «запобіжного захисту» (*defend forward*), що обґрунтована в концепції, представленій у *Звіті комісії з кіберпростору «Солярій»* (U.S. Cyberspace Solarium Commission, 2020). Згідно з цим принципом передбачається здійснення випереджувальних кібератак проти потенційних супротивників.

Ефективне стримування в кіберпросторі може бути запобіжним лише в режимі «постійного залучення» (*persistent contact*), або *persistent engagement* (Fischerkeller & Harknett, 2018). З'єднання підходів «запобіжно-

го захисту» та «постійного залучення» передбачає проведення випереджувальних кібератак у мережах супротивника на постійній основі та, у разі потреби, виведення їх з ладу.

Прихильність до цього підходу була підтверджена й *Тимчасовими вказівками щодо стратегії національної безпеки від 3 березня 2021 р.*, де просувається ідея високотехнологічних перегонів озброєнь і в яких наголошено на ролі технологій, особливо «емерджентних технологій», для формування довгострокової стратегії протистояння Китаю (The White House, 2021a). Крім того, вперше в американському офіційному документі вищого рівня було використано поняття «сіра зона», в якій передбачалося розгортання основного протистояння США насамперед з Китаєм та Росією (такою «сірою зоною» глобальної проксі-війни США з РФ і стала після 2022 року Україна). У документі також підтверджено наміри щодо розширення фактора стримування за рахунок можливостей кіберзброї у «гібридній війні». У «Білій книзі» з протидії нетрадиційним (*unconventional*) війнам, до речі, гібридна війна розуміється як поєднання традиційних та іррегулярних методів боротьби.

Важливим у визначенні нового світового порядку є *Прикінцевий звіт комісії Конгресу про стратегічну позицію США*. Насамперед у ньому йшлося про імовірну Третю світову війну (її початковий період визначається 2027—2035 рр.). Вказувалося, що Росія та Китай прагнуть порушити та замінити наявний міжнародний порядок, що загрожує світовій стабільності та американським інтересам. Тобто це десятиліття розглядається як вирішальне. Важливим акцентом є сприйняття нової реальності ядерної війни, до того ж уперше одночасно з двома ядерними наддержавами — Китаєм і Росією. У документі також наголошено, що вдертя Росії в Україну — глобальний поворотний момент, здатний змінити світовий порядок (Institute for Defense Analyses, 2023).

У листопаді 2025 р. 47-й президент США Д. Трамп підписав нову *Стратегію національної безпеки Сполучених Штатів Америки*. Цей документ на 33-х сторінках є рідкісним офіційним поясненням зовнішньополітичного світогляду з боку адміністрації Д. Трампа й тісно переплітається з його особистим баченням світового порядку та місця і ролі Америки в системі міжнародної безпеки.

Нова Стратегія національної безпеки свідчить, що США мають зробити складний вибір у глобальній сфері. «Після закінчення холодної війни американські еліти, які займаються зовнішньою політикою, переконали себе, що постійне панування США над усім світом відповідає найкращим інтересам нашої країни. Проте справи інших країн нас цікавлять лише у тому випадку, якщо їхня діяльність безпосередньо загрожує нашим інтересам», — йдеться у документі (The White House, 2025). Наголошується, що Стратегія «не ґрунтується на традиційній політичній ідеології» і «мотивована насамперед тим, що вигідно Америці» — або, двома словами, *America First*. Тож Білий дім прагне уникнути попередніх масштабних амбіцій американської

гегемонії і перейти до вужчого розуміння національного інтересу, укоріненого у внутрішньому оновленні (The White House, 2025).

Передусім впадає у вічі, що у Стратегії приділено надзвичайно велику увагу Західній півкулі, яка в основному розглядається як засіб захисту території США. У документі йдеться про те, що «безпека кордонів є основним елементом національної безпеки», і містяться завуальовані посилання на спроби Китаю закріпитися на задньому дворі Америки. «Сполучені Штати повинні зберігати панівне становище в Західній півкулі як умова нашої безпеки та процвітання — умова, яка дозволяє нам впевнено заявляти про себе там, де і коли це необхідно в регіоні... Умови наших спілок і умови, на яких ми надаємо будь-яку допомогу, повинні залежати від ослаблення ворожого зовнішнього впливу — від контролю над портами певних стратегічних активів», — ідеться у документі (The White House, 2025).

У Стратегії такі плани описуються як частина «доповнення Трампа» до доктрини Монро. Нагадаю, що тоді першими стратегічними установками американської республіки стали такі принципи: прагнення відокремити свою долю від Європи; протиставлення себе європейським державам, виходячи з моральних категорій; усвідомлення та підкреслення як крихкості самого експерименту з виникненням США, так і почуття обраності. Залежно від ситуації, ці тези могли слугувати як ізоляціоністській, так і інтервенціоністській політиці (Гай-Нижник, 2025б).

Утім, увага Стратегії не обмежується Латинською Америкою, а розширяється до Карибського басейну та інших сусідів США. Тож цілком очевидним і доконаним є те, що нарощування військової присутності США у Західній півкулі не є тимчасовим явищем. Стратегія свідчить, що США повинні зміцнювати свої відносини з урядами країн Латинської Америки, зокрема співпрацювати з ними щодо стратегічних ресурсів (очевидно, маються на увазі рідкісноземельні мінерали). У ній також йдеться, що США тісніше співпрацюватимуть з приватним сектором з метою сприяння «стратегічним придбанням та інвестиційним можливостям для американських компаній у регіоні» (The White House, 2025).

Документ прямо закликає до «адекватнішої присутності берегової охорони та військово-морських сил для контролю морських шляхів, припинення незаконної та іншої небажаної міграції, скорочення торгівлі людьми та наркотиками, а також контролю ключових транзитних маршрутів у кризових ситуаціях» (The White House, 2025). Також США хочуть, серед іншого, завершити «епоху масової міграції», наново вибудувати торговельні відносини, зокрема через мита, та менше платити за безпеку інших країн. Однак неясно, як такі обіцянки узгоджуються з наполегливим прагненням Д. Трампа запровадити мита для торгових партнерів Америки.

Натомість Африці у Стратегії приділено відносно мало уваги. Водночас тиск Д. Трампа на Південну Африку та Нігерію свідчить, що імпульс до покарання та примусу нікуди не зник.

Документ прямо вказує, що США більше не хочуть бути світовим жандармом. Документ відкидає ідею «постійного американського домінування над усім світом», а союзники не повинні «перекладати витрати на свою оборону на американський народ» (The White House, 2025). Тому США будуть втручатися у конфлікти лише тоді, коли це зачіпає їх безпосередньо: «Мета зовнішньої політики — захист ключових національних інтересів» (The White House, 2025).

Це — розбіжність із політикою попередніх адміністрацій, які, як правило, приділяли пріоритетну увагу іншим регіонам і темам, на кшталт протистояння великим державам, таким як Росія та Китай, або боротьбі з тероризмом. Проте це не означає, що США тепер вийдуть з усіх конфліктів. «Для країни з такими численними та різноманітними інтересами, як наші, це неможливо», — ідеться у документі (The White House, 2025). Але має збільшитися поріг для американського втручання.

Війни, подібні до тих, що велися в Іраку чи Афганістані, не повинні повторитися: США не хочуть нав'язувати іншим країнам «демократичні чи інші суспільні зміни, які різко відрізняються від їхніх традицій та історії» (The White House, 2025). Цей концепт, власне, не є новотвором. Яскравим прикладом такої політики став вивід американських військ з Афганістану ще за президенства Д. Байдена. З цього приводу 31 серпня 2021 р. президент Д. Байден у своєму зверненні до нації заявив, що рішення про Афганістан — воно про закінчення ери великих військових операцій, спрямованих на перевлаштування інших країн. Він підкреслив, що Америці необхідно зосередитися на нових викликах, пов'язаних насамперед з Росією та Китаєм, а також з кіберзагрозами і проблемою розповсюдження ядерної зброї (The White House, 2021b). Проте ще наприкінці 2010-х років було очевидним, що настає кінець епохи спроб США перелаштувати інші держави на свій лад та нав'язати певним народам і країнам власне бачення культурно-суспільного світогляду й громадсько-політичного ладу за допомоги «твердої» сили зброї.

Слід, певно, згадати й про воєнного міністра США П. Гегсета, який, виступаючи на оборонному форумі імені Р. Рейгана, заявив, що «епоха американського утопічного ідеалізму закінчилася», позначив новий військовий акцент США на Західній півкулі, зажадав від європейських союзників по НАТО подбати про себе самостійно та зайняв більш примирливу позицію щодо збройних сил Китаю.

П. Гегсет дав також попередній огляд майбутньої Стратегії Пентагону, яка вочевидь просякнута духом і риторикою Стратегії нацбезпеки в стилі «Геть ідеалістичний утопізм, — як висловився американський міністр війни. — Хай живе жорсткий реалізм» (McLeary, 2025). Промова міністра продемонструвала, що Білий дім рухається у бік політики, яка визнає зони впливу, очолювані великими державами: Китаєм у Тихоокеанському регіоні, США — у Західній півкулі та Європою загалом, хоча Росію він згадав лише побіжно. Узагальнено Стратегія Пентагону полягає в тому (зі слів П. Гегсета),

що США не повинні «відволікатися на будівництво демократії, інтервенціонізм, невизначені війни, зміну режимів, зміну клімату, моралізацію та безцільне будівництво націй», а ставить «на перше місце практичні, конкретні інтереси нашої країни», з дотриманням політики «поваги до історичного нарощування військової могутності [Китаю]» в руслі «справедливої торгівлі та поважних відносин з Китаєм» (McLeary, 2025).

У цьому контексті Стратегія нацбезпеки приділяє багато уваги саме Китаю, хоча й часто не згадує Пекін безпосередньо. Ба більше, формулювання Стратегії щодо КНР є лише відносно жорсткими й переважно обережними. До того ж адміністрація обіцяє «відновити баланс в економічних відносинах Америки з Китаєм, приділяючи пріоритетну увагу взаємності та справедливості, щоб відновити економічну незалежність Америки» (The White House, 2025). Водночас наголошено, що «торгівля з Китаєм має бути збалансованою та зосередженою на нечутливих факторах», і навіть сформульовано заклик «підтримувати справді взаємовигідні економічні відносини з Пекіном» (The White House, 2025).

Заразом документ ставить Індो-Тихоокеанський регіон на вершину зовнішньополітичного порядку денного США за межами Західної півкулі, яка залишається ядром стратегії Д. Трампа. Цей фокус означає наступність курсу: азійський «поворот» Б. Обама, концепція «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» першого терміну Д. Трампа, Індо-Тихоокеанська стратегія Д. Байдена. Зростання могутності Китаю та економічна динаміка регіону роблять такий пріоритет неминучим.

Не менш важливим є підтвердження давнього принципу: США протистоятимуть домінуванню в Азії будь-якої держави. Для країн, які стурбовані амбіціями Китаю, це критично важливий сигнал. Адже, якщо США не готові захищати територіальну цілісність держав, малі країни Азії опиняться вічна-віч з Китаєм. Тиск Вашингтона на Україну з вимогою «мирних» поступок Росії викликає небезпідставні побоювання в регіоні щодо реакції США у разі китайської експансії.

Текст Стратегії також заохочує замислитися над цим, позаяк у ньому немає навіть згадки про Північну Корею. Нагадаю, що у попередній безпечовій стратегії Д. Трампа, опублікованій 2017 року, КНДР згадана 16 разів як загроза «нашій батьківщині» та держава-ізгой, що може «застосувати ядерну зброю проти Сполучених Штатів» (The White House, 2017). Натомість у новій дорожній карті глобальної безпеки Д. Трампа зникла й згадка про денуклеарізацію Північної Кореї як мету національної безпеки США. Ціль покінчити з ядерною загрозою з боку Північної Кореї була постійною у Стратегії національної безпеки кожного президента США з моменту появи програми Пхеньяна 2003 року, але у документі від 2025-го вона відсутня.

«Сполучені Штати будуть готові допомогти — можливо через сприятливіші комерційні умови, обмін технологіями та оборонні закупівлі — тим країнам, які добровільно беруть на себе велику відповідальність за безпеку у

своїх регіонах», — обіцяє американська Стратегія (The White House, 2025). Та чи не означає це, що насправді азійським державам в сенсі національної безпеки варто покладатися і розраховувати на себе або ж на кросрегіональних лідерів чи локальних союзників? На відміну від України — час підготуватися до можливих прийдешніх потрясінь у них ще є, і його більше ніж у Європі.

Підозри у щирості США викликають їхні дії щодо своїх союзників у Південно-Східній Азії, зокрема чи не ультимативні вимоги до Японії та Південної Кореї збільшити інвестиції, які супроводжувалися по суті здирицькими умовами, та подібний тиск й на інших — наприклад, щодо Малайзії та Камбоджі. До того ж реакція Білого дому на загострення між КНР і Японією, зокрема неадекватна відповідь прем'єр-міністру Японії С. Такаїті, що пов'язала безпеку Японії з долею Тайваню та заступництвом Америки, лише посилила тривогу: Д. Трамп вимагає від союзників більшого, але сам дає все менше гарантій. А такі страхи спонукають висувати на порядок денний самозахист слабшого від сильного через опцію надбання ядерної зброї.

Водночас США обіцяють обмежене та вибіркоче втручання в Індо-Тихоокеанському регіоні та на Близькому Сході. Очевидно, на таку завуальованість вплинули поточні вибухи напруженості між Китаєм та союзниками США, як-от Японія та Філіппіни. Проте було й тверде означення певних червоних ліній: «Ми також дотримуватимемося нашої давньої декларативної політики щодо Тайваню. Це означає, що США не підтримують жодних односторонніх змін *status quo* у Тайванській протоці» (The White House, 2025). Пасаж з ключового питання Тайваню стверджує відверто: «Стримування конфлікту навколо Тайваню є пріоритетом. Ми також збережемо нашу давню декларативну політику щодо Тайваню» (The White House, 2025). Це і є класичне визначення заповненої протокольної фрази.

Утім, щодо вже застосованих односторонніх дій щодо територіальних зазіхань на протилежному географічному боці Євразії формулювання у Стратегії були вкрай розмитими. У документі йдеться, що «основний інтерес Сполучених Штатів полягає у переговорах про якнайшвидше припинення військових дій в Україні» та в зниженні ризику конфронтації Росії з іншими країнами Європи (The White House, 2025). «Невпевненість у собі найбільш очевидна у відносинах Європи з Росією. Європейські союзники мають значну перевагу над Росією за багатьма показниками, за винятком ядерної зброї, — підкреслюють у Білому домі. — Унаслідок війни Росії в Україні відносини Європи з Росією зараз значно ослаблені, і багато європейців вважають Росію екзистенційною загрозою» (The White House, 2025).

Управління відносинами Європи з Росією вимагатиме значної дипломатичної участі з боку США як для відновлення умов стратегічної стабільності на євразійському континенті, так і для зниження ризику конфлікту між Росією та європейськими державами» (The White House, 2025). Тож у Стратегії зазначається, що «в інтересах Сполучених Штатів провести переговори про якнайшвидше припинення воєнних дій в Україні, щоб стабілізувати євро-

пейську економіку, запобігти ненавмисній ескалації або розширенню війни, відновити стратегічну стабільність з Росією, а також забезпечити відновлення України після воєнних дій, щоб вона могла вижити як життєздатна держава» (The White House, 2025).

Слід окремо зауважити, що загалом Стратегія аж надто поблажлива щодо РФ, й на адресу Москви у ній критики вкрай мало. США хочуть якнайшвидше завершити «війну в Україні» і потім зменшити «ризик конфлікту між Росією та європейськими державами» (The White House, 2025). Про Україну, в принципі, згадується по суті фрагментарно, зафіксовано положення, що вона має «зберегтися як життєздатна держава» після війни (The White House, 2025). Незважаючи на відсутність прямої критики на адресу Москви, у документі йдеться: жоден супротивник не повинен «домінувати у Європі» (The White House, 2025).

Натомість найрізкіші зауваження, деякі з них можна навіть кваліфікувати як агресивні нападки й зухвале втручання у внутрішні справи інших, але союзних США держав, були адресовані Європі, а безпосередньо — Європейському Союзові. «Критику Європи в документі витримано в майже патерналістському тоні — свого роду пораду, засновану на суворій любові», — справедливо підмітили аналітики *The Wall Street Journal* (Michaels et al., 2025). Й справді, тристорінковий розділ, присвячений Європі, починається із заголовка «Сприяння європейській величі» (The White House, 2025).

Зокрема, адміністрація США у дещо завуальованій формі критикує європейські зусилля щодо стримування ультраправих партій, називаючи такі дії політичною цензурою. «Адміністрація Трампа перебуває у суперечності з європейськими чиновниками, які живлять нереалістичні очікування щодо війни [в Україні], перебуваючи при владі в нестабільних урядах меншості, багато з яких зневажають основні принципи демократії, щоб придушити опозицію», — йдеться у стратегії (The White House, 2025). Вашингтон застерігає європейські столиці, що міграція докорінно змінить європейську ідентичність настільки, що це може завдати шкоди союзам США. «У довгостроковій перспективі більш ніж ймовірно, що протягом кількох десятиліть, найпізніше, деякі члени НАТО стануть переважно неєвропейськими», — йдеться у документі (The White House, 2025). «Отже, залишається відкритим питання, чи розглядатимуть вони своє місце у світі чи свій союз зі Сполученими Штатами так само, як ті, хто підписав статут НАТО», — наголошено у Стратегії (The White House, 2025).

Американські чиновники звикли розглядати проблеми Європи з погляду недостатніх військових витрат та економічного застою. У цьому є частка правди, але реальні проблеми Європи набагато глибші. Континентальна Європа втрачає частку у світовому ВВП — з 25 % 1990 року до 14 % сьогодні — частково через національні та транснаціональні нормативні акти, які підривають творчий потенціал і працьовитість, зауважується у Стратегії (The White House, 2025). Але цей економічний спад затьмарюється реальною та

суворішою перспективою зникнення цивілізації, наголошує документ. До серйозніших проблем, з якими стикається Європа, належать діяльність ЄС та інших транснаціональних органів, що підривають політичну свободу та суверенітет, міграційна політика, яка трансформує континент і створює конфлікти, цензура свободи слова й придушення політичної опозиції, різке зниження народжуваності, а також втрата національної ідентичності та впевненості у собі. Якщо нинішні тенденції збережуться, застерігає адміністрація США, через 20 років чи навіть раніше континент стане невпізнаним.

У зв'язку з цим далеко не очевидно, чи будуть у деяких європейських країнах досить сильними економіка і збройні сили, щоб залишатися надійними союзниками, розмірковують у Вашингтоні, хоча й визнають, що багато з цих країн нині подвоюють зусилля з просування нинішнім шляхом. «Ми хочемо, щоб Європа залишалася європейською, відновила свою цивілізаційну впевненість у собі та відмовилася від невдалої політики задушливого регулювання», — говориться у документі (The White House, 2025).

Припускаємо, що у такий спосіб адміністрація Д. Трампа переймається не стільки суто антропологічним виглядом майбутнього пересічного європейця, скільки опосередкованим (а подекуди й прямим) тиском намагається змусити європейські уряди стати на захист західної християнської ідентичності, консервативних сімейних і моральних цінностей та європейської культури перед загрозою деструктивних нігілістичних суспільних течій, поширенню неосоціалістичного радикалізму й водночас ісламістському фундаменталізму як деструктивним і терористичним загрозам атлантичній стабільності. При цьому присутнє й глобальне небезпідставне занепокоєння обґрунтованою небезпекою морально-культурного знищення і фізичного виродження цілої раси, що творила світові цивілізації, в її колиці й прабатьківщині — білої раси людей європейського генотипу й етноісторичної культури на Європейському субконтиненті: «Наша мета має полягати в тому, щоб допомогти Європі виправити свій нинішній курс», — ідеться у документі (The White House, 2025).

Зауважмо, що першим політичним пріоритетом США у Стратегії нацбезпеки названо саме припинення «масової міграції», адже у документі наголошено підкреслюється: «Ми маємо захистити нашу країну від вторгнення... від неконтрольованої міграції» (The White House, 2025). Експерти вважають, що цей пасаж з'явився у Стратегії завдяки М. Антону, який донедавна був директором політичного планування у Держдепартаменті. Він насамперед відомий своєю статтею 2016 року «Вибори рейсу 93», де стверджувалося, що запобігання перемозі Г. Клінтон — питання національного виживання США, які мають обрати Д. Трампа, щоб зупинити «безперервний імпорт вихідців з третього світу», а терпимість до масової імміграції є ознакою «цивілізації, яка бажає померти» (Rachman, 2025).

Тож коли у доповіді йдеться про те, що Європейському субконтиненту загрожує «цивілізаційне стирання» через імміграцію, яка може зробити

Європу «невпізнанною», наголошується, зокрема, на ймовірності перетворення кількох держав — членів НАТО на країни з переважним «неєвропейським» населенням. Отже, якщо Європа стоїть на порозі «цивілізаційного знищення», регіон може стати надто слабким й нестабільним, щоб бути «надійним союзником» США, що й зачіпає питання національної безпеки Америки вже оглядної перспективи (The White House, 2025). І це є цілковитою, хоч і неприємною правдою для певних країн Європи. Тому у Білому домі пропонують «зрощувати опір поточної траєкторії Європи всередині європейських країн» (The White House, 2025). Ідеться не просто про імміграційні виклики чи загрозу цунамі нелегальної міграції, а про два засадничих розуміння, що (?) таке, власне, «Захід» і що саме є наріжним каменем «західної цивілізації»:

- європеїдна («біла») раса, християнство, звичаї (традиціоналізм), сімейні цінності і націонал-консерватизм (?);
- космополітизм (плавильний казан рас і етносів), синкретичний мешап, мультикультуралізм, квірізація (ЛГБТ+) і неолібералізм (?).

Одночасно обидві категорії не виключають ні демократизму, ні свободи слова та особистості, ні прав людини та соціальної справедливості тощо, але й не означають сваволі чи ворожої пропаганди / діяльності, які підривають європейську національну безпеку (як колективну, так і кожної держави). У цьому контексті можна погодитися з політологом Г. Рахманом, який зазначив, що документ намагається зробити щось вельми амбітне — перевизначити поняття національної безпеки у цивілізаційних категоріях, адже у визначенні цивілізації з боку адміністрації США, очевидно, проглядається сильний расовий елемент — хай і не сформульований прямо (Rachman, 2025).

У документі, крім того, йдеться не лише про провальну міграційну політику, а й про зниження народжуваності, втрату національної ідентичності країн ЄС та придушення свободи думок і політичної опозиції. Нова американська доктрина вітає зростання впливу «патріотичних європейських партій», розташованих на крайньому правому фланзі політичного спектра, які можуть «культивувати опір нинішньому курсу Європи» (The White House, 2025). Дарма, що ця «опозиція» годується з гаманця Кремля і послуговується путінською пропагандою, але у Стратегії міститься неприхована погроза, що відтепер Білий дім боротиметься з ЄС силами політичних проксі Москви всередині самої Європи («культивуванні опору нинішньому шляху Європи всередині європейських країн») (The White House, 2025).

Фактично у Стратегії національної безпеки США відкрито заявлено, що у Вашингтоні Європу як геополітичний суб'єкт більше не розглядають й вважають її неоколоніальним домініоном США. Тож не дивно, що зміст і тональність Стратегії викликали шок й обурення в ліберальних інтелектуальних і політичних колах Європи. Як у ЄС, так і в Парижі чи Лондоні реакції були негативними, але відносно стриманими, певно, аби ще більше не посилити трансатлантичний розрив, що й без того зростає (Le Monde, 2025; TV5monde, 2025).

Натомість, наприклад, офіційний Рим не висловив публічно застережень, що означає мовчазну згоду (надто у питанні транснаціональної імміграції чи обсягу повноважень наддержавних структур Брюсселя) з позицією Д. Трампа прем'єр-міністра Д. Мелоні з огляду на її світоглядні переконання, програмові засади партії «Брати Італії» та ідеологічну концепцію Альянсу європейських консерваторів і реформістів, які вона очолює. Водночас це говорить також і про відсутність єдності з цього питання чи спільного бачення шляхів розв'язання проблеми, зокрема міграції і суверенітету в рамках ЄС, серед проводу європейських держав.

Утім, як корелюється переймання з боку Білого дому європейськістю Європи, відродженням міці європейських держав з намаганням США її економічного і політичного подріблення, технологічної капітуляції, розколу НАТО, змушення до визнання поразки України у війні з загарбницькою Росією, потурання прокремлівським політичним силам й, зрештою, заклик до співпраці з північно-східним денационалізованим варваром — Російською Федерацією тощо. Показово, що на відміну від ЄС у Стратегії не згадуються ідеологічні відмінності з Китаєм, хоча країна є комуністичною диктатурою і відкритим супротивником США, що заперечує американські цивілізаційні цінності на світовій арені.

Цілком зрозуміло, що світогляд *MAGA*, заснований на суверенітеті, національному інтересі та прагматичному співробітництві, не сприймає і дратується інтернаціональним і громіздким бюрократизмом ЄС. Але, зрештою, це є проблемою Європи, держав — членів ЄС та їхніх народів, які через демократичні процедури мають право і можуть його змінити, або ж (за бажання) вийти зі складу ЄС (як те зробила не так давно Велика Британія). Заразом Стратегія вказує, що США переймаються долею європейських держав як цивілізаційно споріднених, як економічно-фінансових і воєнно-політичних безпекових складових т. зв. колективного Заходу. «Ми не тільки не можемо дозволити собі списати Європу з рахунків — це було б самогубством для досягнення цілей цієї Стратегії», — ідеться у документі (The White House, 2025).

До того ж варто враховувати, що значна частина Стратегій нацбезпеки (не лише цієї) є нічим більшим як загальним окреслення світоглядних позицій, фактично — політичною риторикою, що часто мало дотичні до практичної геополітики. Натомість вона призначена вчинити превентивний тиск на Європу принаймні у таких частинах: збільшення витрат ВВП на військові цілі (чи вивільнити витрати США в контексті європейської стратегії безпеки); припинення європейських спроб регулювати американські технологічні компанії; схилення ЄС до підтримки щонайшвидшого укладання мирної угоди з РФ. Ось справді важливі для США питання в європейському спектрі їхньої геостратегії, які лише були закамуфльовані у документі софістикою звинувачень у цивілізаційному занепаді.

Об'єднана Європа (не лише в сенсі ЄС, а як «глобалістичний проєкт») є вагомим фінансово-економічним конкурентом США, і риторика Білого дому

щодо Старого Світу і НАТО в Стратегії гіперболізує її расово-політичну вразливість, приховуючи у гучних погрозах (у такій собі психологічно-інформаційній атаці) завуальовану вимогу поступитися у питаннях, важливих для адміністрації Д. Трампа. Серед них не лише відсотки ВВП щодо армій (які будуть впливати на соціально-економічну стабільність) чи сприяння технокомпаніям з США на євrorинку, а й питання «цензури», «кліматичного фанатизму», «відкритості внутрішніх кордонів», прагнення до зберігання європейських ринків «відкритими для товарів та послуг США», «справедливе ставлення» до американських компаній чи довготермінової співпраці з Росією (мінерали, енергоресурси, Арктика, величезний ринок, що перебуває у вакуумі і який заповнює Китай, тощо). Зрештою, логіка Білого дому (як і Кремля) сфокусована на тому, як припускає М. Чемпіон, що краще, щоб Європа перетворилася на атомізовану групу малих та середніх країн, якими можна маніпулювати та яких можна експлуатувати для отримання економічної вигоди, ніж на єдиний економічний гігант з ВВП понад 30 трлн дол. США та можливістю давати відсіч, особливо у торговельних питаннях (Champion, 2025).

Порівняймо, до речі, подвійні стандарти. Так, наприклад, у розділі Стратегії, присвяченому Близькому Сходу, йдеться: «Ми повинні заохочувати та вітати реформи, коли і де вони виникають органічно, не намагаючись нав'язувати їх ззовні» (The White House, 2025). Цілком очевидним є те, що такий принцип Білий дім чомусь відмовляється використовувати й щодо Європи, стосовно якої адміністрація Д. Трампа прагне нав'язувати зміни ззовні — за умови, що без американського втручання вона йтиме у неліберальному напрямі.

Сприяття ж «здоровим націям у Центральній, Східній та Південній Європі», які могли б співпрацювати зі США та торгувати, включно з торгівлею зброєю, звучить аж ніяк не гуманістично. Як і обіцянка «заохочувати» Європу до протидії крадіжці технологій, кібершпигунству та іншим ворожим економічним практикам, позаяк, судячи з усього, Європа має боротися з такими діями з боку Китаю на користь США.

Побічно це засвідчує й опубліковане у соцмережах повідомлення заступника держсекретаря США К. Ландау, який, звинувативши європейських союзників Америки у «цивілізаційному самогубстві», заявив, що США більше не можуть «вдавати, що ми партнери» з країнами ЄС, які проводять політику, яка «повністю суперечить» інтересам Америки. Зрештою, він оприлюднив фактично ультиматум, суголосний риторичі Стратегії: «Або великі нації Європи є нашими партнерами у захисті західної цивілізації, яку ми успадкували від них, або ні. Але ми не можемо вдавати, що ми партнери, поки ці нації дозволяють необраній, недемократичній та непередставницькій бюрократії ЄС у Брюсселі проводити політику цивілізаційного самогубства» (Landau, 2025).

Отже, у документі європейські країни представлені як норовливі держави, що занепадають і поступилися своїм суверенітетом Євросоюзу, якими

керують уряди, що придушують демократію та заглушують голоси тих, хто прагне націонал-консервативного повороту. Утім, найбільш разючим у Стратегії нацбезпеки від адміністрації Д. Трампа є те, що Європа, а не Російська Федерація, виставляється лиходієм у новій глобальній системі безпеки. Тон і гостра критика на адресу Європи контрастують з підходом документа до традиційних суперників США або потенційних чи наявних загроз. Ба більше, у Стратегії адміністрації Д. Трампа Росія жодного разу не згадується як можлива загроза інтересам США.

Відзначимо також, що в контексті ЄС і НАТО Стратегія співвідноситься з промовою міжнародного злочинця В. Путіна у Мюнхені в 2007 році. Певною мірою Стратегія задовольняє й путінський ультиматум США і НАТО від 2021 року. Ідеться про те, що документ враховує основні побажання Москви, зокрема й те, що НАТО має припинити «нескінченно зростати» і врівноважити питання європейської безпеки з вимогами і геополітичними інтересами Кремля.

Зі свого боку Європа заслужила репутацію міграційного смітника, ренегата і боягуза, що вічно нарікає на когось, але сама не спроможна виявити не те що рішучий чин, а й політичну волю. Чому, власне, т. зв. колективна Європа була здивована і приголомшена Стратегією нацбезпеки-2025 від Білого дому? Чи аналізувала вона світогляд як особисто Д. Трампа, так й ідеологію *MAGA* в Республіканській партії США? Чи не усвідомлювали європейські провідні кола сенс промови американського віцепрезидента в лютому 2025 р. у Мюнхені й чи бачили вони дії, чи чули промови американського президента протягом того ж 2025 року? Врешті-решт, чи усвідомлював хтось з європейських очільників світові зміни?

Питання, насправді, не риторичні. Позаяк принаймні один з них констатував настання глибокої кризи Заходу ще майже десятиліття тому. Адже саме президент Франції Е. Макрон на нараді послів в Єлісейському палаці ще 27 серпня 2019 р. констатував, що західна гегемонія у світі у звичному європейцям уявленні вмирає на наших очах. Саме тоді він визнав, що світ змінився (як і становище Європи) через низку помилок Заходу та Америки й закликав переосмислити військово-дипломатичну стратегію і навіть складові солідарності НАТО. Передусім йшлося про Китай і про російську стратегію, а також про те, що колективний Захід мусить зрозуміти, що американо-європейські звички і даності більше не мають сенсу (Élysee, 2019).

Риторичним натомість є таке питання: чому об'єднана Європа, усвідомлюючи кризу західної цивілізації, відчуваючи зашморг міграційного цунамі й руйнівні для її ідентичності і моралі мультикультуралізм та гендерно-квірову шизофренію, низку деструктивних суспільних течій тощо (з цілком означеною агресивною геополітичною програмою руйнації наявних глобального порядку і світової безпеки В. Путіна та інвестиційно-економічною експансією щодо переполіаризації цивілізації Сі Цзіньпіна на додачу) так і не спромоглась до вироблення бодай концептуально-прикладного бачення

власного виживання за умов новітніх викликів і загроз. Європа не здатна була виробити власної спільної геополітичної Стратегії як щодо зовнішнього світу загалом, так і щодо США чи Китаю, Росії чи України зокрема.

Досить зауважити її ще доволі нещодавнє скиглення про американський гегемонізм і демонстративне підлабузництво Вашингтону (зокрема й «тачочкові» Д. Трампу), але вона не спромоглася навіть на рішучий протест з приводу принизливої щодо неї промови віцепрезидента Д. Венса у лютому 2025 р. у Мюнхені й продовжувала шмигати після оприлюднення нової Стратегії президента Д. Трампа. Чи не тому й члени його команди демонструють зневагу та антипатію до ЄС.

Очевидно, до колективної Європи (чи то у форматі ЄС, чи на міждержавному суверенному рівні) мусить нарешті дійти: європейцям необхідно терміново інвестувати у спільну оборону, щоб стати самостійнішими й усіма можливими засобами і силами підтримувати Україну у війні супроти Росії не лише як у боротьбі партнера, а як у власній війні за своє існування.

Україна ж у цих розкладах гігантів на світовій шахівниці присутня лише побічно (не суб'єктно) як фігура у грі геополітичних гросмейстерів і стратегічно не становить загрози ні США, ані Китаю, ані навіть Росії. Її функція — утилізація збройних запасів і фізичного потенціалу РФ, які Москва не здатна буде швидко відтворити (Institute for Defense Analyses, 2023). Ставши для США розмінною монетою в геополітичній грі з Росією, Україна перетворилася водночас не лише на тягар, а й на можливий рятівний стандарт для Європи, якщо вона й справді прагнучиме відродження.

Висновки. Стратегія національної безпеки 2025 року заслужено привернула увагу усього світу не лише тим, що була оприлюднена в час глобальної кризи світового порядку й окреслила нові підходи до національної безпеки, що традиційно будуються навколо військових та економічних пріоритетів, а й тим, що офіційно засвідчила кардинальну зміну зовнішньополітичної доктрини США та фактичної підміни Білим домом визначальних стовпів американської демократії й свободи, понять союзнництва і супротивництва, розуміння цивілізаційних принципів і міжнародної сталості, понять сили права і права сили тощо.

У документі неозброєним оком зчитується й відбивається неприхована прихильність і тяжіння Д. Трампа до В. Путіна, а отже, до геополітичної гранд-стратегії Кремля. Попри те, що місцями у Стратегії йдеться нібито про прагнення зайняти рівновіддалену позицію між демократичною Європою та авторитарною Росією, «аби знизити ризик конфлікту між Росією та європейськими державами» (The White House, 2025).

Подібна трансатлантична суперечка перевертає догори дригом майже півстоліття політики США та ЄС щодо Кремля й, схоже, майже неприховано прямує до нової «Ялти», але прагне залишити усю Європу поза великою геополітичною архітектурою нового світового порядку, незважаючи на чинне міжнародне право і задекларовані демократичні цінності та поділивши

планету на сфери відповідальності з авторитарними фуриями — Росією і Китаєм. Фактично ж, докорінні зміни в редакції Стратегії національної безпеки США означають глибокий розрив Білого дому з повоєнним порядком, що склався після 1945 року.

Адміністрація Д. Трампа вступила у відкриту конфронтацію з Європейським Союзом, перетворивши давні суперечки про свободу слова, Україну та масову міграцію на офіційну політику США. Крім того, своїми формулюваннями Стратегія певною мірою розмиває значення НАТО, й у ній, як у попередньому аналогічному документі адміністрації Д. Трампа за його першого президентського терміну, відсутнє чітке ствердження, що Сполучені Штати безумовно підтверджують і готові виконувати ст. 5 Статуту Альянсу.

Попри те, що нові світові виклики чи надзвичайна динаміка тектонічної турбулентності глобальної геополітики можуть внести свої поточні корективи у зовнішню політику США в певному майбутньому терміні перебування при владі адміністрації Д. Трампа (як це вже ставалося з попередніми президентами від Д. Буша-молодшого до Д. Байдена), цілком очевидними є стратегічні напрямні її основних позицій:

- значне збільшення військової присутності США у Західній півкулі;
- вживання численних заходів щодо скорочення міграції до Америки;
- просування ідеї зміцнення промислової бази у США;
- просування «західної ідентичності», зокрема в Європі;
- Америка більше не хоче бути світовим жандармом і витратити на це власні зусилля й заощадження, якщо щось чи хтось не загрожує національній безпеці США безпосередньо;
- США прагнуть «залишатися найсильнішою, найбагатшою, наймогутнішою та найуспішнішою країною світу на наступні десятиліття» (The White House, 2025);
- те, що не приносить користі США, більше не є їхньою проблемою.

Водночас, якщо комплексно розглядати Стратегію національної безпеки адміністрації США зразка 2025 року і геополітичне бачення світу та планетарної безпеки у геостратегічній перспективі, то в ній достатньо структуровано і сенсово, і текстово відображено концепцію поділу життєвого простору на сфери впливу, зони відповідальності та смуги дотиків і розмежувань інтересів трьох великих держав — США, Китаю і Росії плюс Індії й, принагідно, Японії та Австралії.

Світ перебуває в переломній точці, тож Пекін і Москва готові стати головними бенефіціарами удару, завданого самостійно США по своєму ж глобальному авторитету. Якщо ж такі тенденції зберезуться, Європа вже найближчим часом може зіткнутися на своїх кордонах із повністю милітаризованою автократією, що структурно схожа з Північною Кореєю — і набагато небезпечнішою, а Сполученим Штатам Америки, можливо, доведеться миритися з військовим союзом між Росією та Китаєм. Тож В. Путіну та Сі Цзіньпіну потрібно лише розробити стратегію, як скористатися цим істо-

ричним моментом і забезпечити незворотність заходу гегемонії США. Тепер, коли старий порядок стрімголов летить у прірву минулого, що завадить Д. Трампу доєднатися до В. Путіна та Сі Цзіньпіна, аби увійти в історію творців нової дійсності, й ще більше перекроїти карту світу?

За таких умов у зовнішньополітичній площині геостратегічної трансформації простору планетарної безпеки величезну кількість держав, включно з Україною, цілеспрямовано доводять до втрати своєї суб'єктності й примусово перетворюють на дрейфуючі об'єкти між глобальними течіями світового геополітичного океану. Відбувається доконаний тектонічний геополітичний зсув, що змінює фундаментальні основи безпеки. Це не класична війна, але саме тому вона й така небезпечна: вона розмита, багаторівнева, а тому майже не піддається контролю. А це означає, що багатополарність, яка насувається, є масштабним геостратегічним потрясінням і лише створює марево нової конфігурації новітньої системи глобальної безпеки, якої насправді не існує, яка являє собою ілюзію.

Світ шукає нові орієнтири за умов планетарної турбулентності. Отже, на зміну нещодавнім двополярному і однополярному світам прийде вихор багатополарності, і в хаосі його дегуманізованої поліцентричності вже видніється привид новітньої доби — *імпера-полюсності (імпера-центризму) чи імперадівідного світу* — розподіленого між володарями планети (Гай-Нижник, 2025а, с. 414; 2025б).

Відтак менш вагові гравці, які були вичавлені поза межі столу суб'єктності чи й взагалі не допущені до гральної зали, аби не перетворитися на дрейфуючі квазісуверенні об'єкти або ж на геобільярдні кулі для розіграшу геополітичних партій, муситимуть входити в нові альянси, аби уникнути власної невагомості і спробувати не допустити дисбалансу не лише військових, а й природничо-ресурсних, енергетично-кліматичних, торговельно-виробничих, науково-технічних та політико-дипломатичних сил тощо. Адже, якщо ви не за столом, то цілком вірогідно можете опинитися в меню тих, хто при ньому.

Проте й ці альянси мають бути спроможними здійснити квантовий стрибок у своєму оформленні і поступу, аби здобути гідний поваги, достойний світ (*дігнусцентричний / дігнусполярний світ*) й не бути розчавленими і поглинутими майбуттям. І від цього поступу залежатиме дилема майбуття: *імпера-центричність чи дігнус-центричність світу (imperacentric world vs dignuscentric world)*. Новий порядок може запанувати не лише як результат руйнівної війни чи тріумфу тотального хаосу, а й як наслідок постконфліктного компромісу чи погодження позицій і поступок у приборканні керованого хаосу з метою недопущення світової руйни (Гай-Нижник, 2025а, с. 415—416; 2025б).

Один із шляхів підготовки до хаосу — створення ситуації, в якій «державо-жертва» («цивілізація-жертва») починає грати на «чужому» полі за чужими правилами. Водночас рішуча протидія щодо розпалювачів «кон-

флікту», без чого «хаос» не вибухне руйнівним ефектом, і твердість акторів щодо неприйняття ультиматуму «компромісу» цілком здатні зберегти оновлене і стає *status quo*.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Гай-Нижник, П. П. (2025а). *Сенсові ідеологи В. Путіна: наративи ціннісних маніпуляцій та casus belli геополітики і геостратегії РФ*. Саміт-книга.
- Гай-Нижник, П. П. (2025б). Старі ідеологи нової команди Трампа: геополітичний ґрунт проросійських мага-нарративів. *Український політико-правовий дискурс*, 17. <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/468/366>
- Champion, M. (2025, 9 December). Why Russia Loves the US National Security Strategy. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-12-09/us-national-security-strategy-why-russia-loves-the-anti-eu-plan?srnd=homepage-europe>
- Élysée. (2019, 27 Août). Discours à la Conférence des Ambassadeurs [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=QOFCvf1AGvE>
- Fischerkeller, M. P. & Harknett, R. J. (2018). Persistent Engagement and Tacit Bargaining: A Path Toward Constructing Norms in Cyberspace. *Lawfare*. <https://www.lawfareblog.com/persistent-engagement-and-tacit-bargaining-path-toward-constructing-norms-cyberspace>
- Ganesh, J. (2025, 6 December). Maga's Strange Rage Against Europe. *The Financial Times*. <https://www.ft.com/content/ccbe643d-bbdf-4bc2-9635-9f7690405ec4>
- Institute for Defense Analyses. (2023). *America's Strategic Posture: The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States*. <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/a/am/americas-strategic-posture/strategic-posture-commission-report.ashx>
- Landau, C. [@DeputySecState]. (2025, 6 December). My recent trip to Brussels for the @NATO Ministerial meeting... X. <https://x.com/DeputySecState/status/1997273185507525058>
- Le Monde. (2025, 8 Décembre). *La stratégie de sécurité nationale américaine prend les Européens pour cible et ménage les adversaires des Etats-Unis*. https://www.lemonde.fr/international/article/2025/12/06/la-strategie-de-securite-nationale-americaine-prend-les-europeens-pour-cible-et-menage-ses-adversaires_6656210_3210.html
- McLeary, P. (2025, 6 December). Hegseth Declares End of US «Utopian Idealism» with New Military Strategy. *Politico*. <https://www.politico.com/news/2025/12/06/hegseth-reagan-forum-defense-strategy-00679736>
- Michaels, D., Luhnnow, D., & Colchester, M. (2025, 5 December). U.S. Flips History by Casting Europe — Not Russia — as Villain in New Security Policy. *The Wall Street Journal*. https://www.wsj.com/world/europe/u-s-flips-history-by-casting-europenot-russiaas-villain-in-new-security-policy-cbb138fa?mod=world_lead_story
- Rachman, G. (2025, 8 December). Trump's America and a Clash of Civilisations with Europe. *The Financial Times*. <https://www.ft.com/content/953635f0-4b87-41a4-a087-e8b1d71470b6>
- The White House. (2017). National Security Strategy of the United States of America. <https://trump-whitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- The White House. (2018). National Cyber Strategy of the United States of America. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>
- The White House. (2021). Interim National Security Strategic Guidance. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>
- The White House. (2021, 31 August). *Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan*. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan>
- The White House. (2025). National Security Strategy of the United States of America. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

- TV5monde. (2025, 8 Décembre). *Stratégie de sécurité américaine: l'Europe ne peut accepter une "menace d'interférence"*. <https://information.tv5monde.com/international/strategie-de-securite-americaine-leurope-ne-peut-accepter-une-menace-dinterference-2800525>
- U.S. Cyberspace Solarium Commission. (2020). The United States of America Cyberspace Solarium Commission: Legislative Proposals. <https://www.solarium.gov/report>

REFERENCES

- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2025a). *Sensovi ideolohemy V. Putina: naratyvy tsinnisnykh manipuliatsiy ta casus belli heopolityky i heostratehii RF* [V. Putin's Meaningful Ideologemes: Narratives of Value Manipulation and Casus Belli of Russian Geopolitics and Geostrategy]. Samit-knyha.
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2025b). Stari ideolohemy novoi komandy Trampa: heopolitychnyi grunt prorosiyskykh maga-naratyviv [Old Ideologues of Trump's New Team: the Geopolitical Groundwork for Pro-Russian Maga-Narratives]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs*, 17. <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/468/366>
- Champion, M. (2025, 9 December). Why Russia Loves the US National Security Strategy. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-12-09/us-national-security-strategy-why-russia-loves-the-anti-eu-plan?srnd=homepage-europe>
- Élysée. (2019, 27 Août). Discours à la Conférence des Ambassadeurs [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=QOFCvf1AGvE>
- Fischerkeller, M. P. & Harknett, R. J. (2018). Persistent Engagement and Tacit Bargaining: A Path Toward Constructing Norms in Cyberspace. *Lawfare*. <https://www.lawfareblog.com/persistent-engagement-and-tacit-bargaining-path-toward-constructing-norms-cyberspace>
- Ganesh, J. (2025, 6 December). Maga's Strange Rage Against Europe. *The Financial Times*. <https://www.ft.com/content/ccbe643d-bbdf-4bc2-9635-9f7690405ec4>
- Institute for Defense Analyses. (2023). *America's Strategic Posture: The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States*. <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/a/am/americas-strategic-posture/strategic-posture-commission-report.ashx>
- Landau, C. [@DeputySecState]. (2025, 6 December). My recent trip to Brussels for the @NATO Ministerial meeting... X. <https://x.com/DeputySecState/status/1997273185507525058>
- Le Monde. (2025, 8 Décembre). *La stratégie de sécurité nationale américaine prend les Européens pour cible et ménage les adversaires des Etats-Unis*. https://www.lemonde.fr/international/article/2025/12/06/la-strategie-de-securite-nationale-americaine-prend-les-europeens-pour-cible-et-menage-ses-adversaires_6656210_3210.html
- McLeary, P. (2025, 6 December). Hegseth Declares End of US "Utopian Idealism" with New Military Strategy. *Politico*. <https://www.politico.com/news/2025/12/06/hegseth-reagan-forum-defense-strategy-00679736>
- Michaels, D., Luhnnow, D., & Colchester, M. (2025, 5 December). U.S. Flips History by Casting Europe — Not Russia — as Villain in New Security Policy. *The Wall Street Journal*. https://www.wsj.com/world/europe/u-s-flips-history-by-casting-europenot-russiaas-villain-in-new-security-policy-cbb138fa?mod=world_lead_story
- Rachman, G. (2025, 8 December). Trump's America and a Clash of Civilisations with Europe. *The Financial Times*. <https://www.ft.com/content/953635f0-4b87-41a4-a087-e8b1d71470b6>
- The White House. (2017). National Security Strategy of the United States of America. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- The White House. (2018). National Cyber Strategy of the United States of America. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>
- The White House. (2021). Interim National Security Strategic Guidance. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>

- The White House. (2021, 31 August). *Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan*. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan>
- The White House. (2025). National Security Strategy of the United States of America. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>
- TV5monde. (2025, 8 Décembre). *Stratégie de sécurité américaine: l'Europe ne peut accepter une "menace d'interférence"*. <https://information.tv5monde.com/international/strategie-de-securite-americaine-leurope-ne-peut-accepter-une-menace-dinterference-2800525>
- U.S. Cyberspace Solarium Commission. (2020). The United States of America Cyberspace Solarium Commission: Legislative Proposals. <https://www.solarium.gov/report>

Надійшла: 25.12.2025

Процеженовано: 10.01.2026

Прийнято до друку: 31.01.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Pavlo Hai-Nyzhnyk,

Doctor of Historical Sciences,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

PRESIDENT D. TRUMP'S FOREIGN POLICY DOCTRINE AND THE US NATIONAL SECURITY STRATEGY: TRANSFORMATIONS AGAINST THE BACKDROP OF THE EMERGENCE OF A NEW WORLD ORDER

The article analyzes two versions of the US National Security Strategy (2017 and 2025), worked out by the administration of President D. Trump. In particular, the 2017 National Security Strategy defined the geopolitical priorities of the United States in the context of the spread of Islamic terrorism, the strengthening of the role of the Russian Federation and the PRC in the global world, changes in the regional balance of power, the strengthening of transnational and immigration processes, etc. and for the first time stated that the world had again entered an "era of strategic competition". As the dominant US approach to "preserving peace", "projection of power" was emphasized, by expanding its presence in global cyberspace inter alia.

In November 2025, the 47th President of the United States D. Trump signed a new National Security Strategy, which became a rare official explanation of the foreign policy worldview of the D. Trump administration and was closely intertwined with his personal vision of the world order and the place and role of America in the international security system. Its analysis points to a grand transformation of the White House's geostrategic narratives, which has affected global geopolitics and changed the balance of civilizational influences on the world stage.

The doctrinal principles of US foreign policy during the second presidency of Donald Trump and their impact on the system of international relations are analyzed. Special attention is paid to considering the US-European Union projection in the context of the United States National Security Strategy in view of the permanent crisis of transatlantic unity of the West in general and NATO in particular. A comprehensive vision and analysis of the latest strategic focus areas of the United States in the international arena is highlighted, which, however, does not mean its absolute correspondence to Washington's future actions under realpolitik conditions.

The author's vision of two directions of formation of the newest global model of the future world order is proposed: the imperocentric / imperopolar world or the dignuscentric / dignuspolar world (imperacentric world vs dignuscentric world). It is noted that the new world order can prevail not only as a result of a destructive war or the triumph of total chaos, but also as a consequence of a post-conflict compromise or position-setting discussions and acquiescence in taming controlled chaos in order to prevent world ruin.

Keywords: national security, international politics, geopolitics, geostrategy, Trump.

<https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-8>
УДК 327.5:32(479.243)

Чілла Фединець,

доктор філософії,
старший науковий співробітник,
Центр суспільних наук Університету ім. Лоранда Етвеша (Угорщина)
ORCID: 0000-0002-9156-9002
fedinec.csilla@tk.elte.hu

Нагірний Карабах як приклад ліквідації «замороженого конфлікту»: геополітичні, правові та гуманітарні наслідки

Стаття присвячена комплексному дослідженню процесу ліквідації «замороженого конфлікту» в Нагірному Карабасі з детальним аналізом його геополітичних, правових і гуманітарних наслідків. Особлива увага приділена періоду після розпаду СРСР, коли вплив міжнародних акторів, таких як Росія, Туреччина, Іран, ЄС та США, суттєво формував динаміку конфлікту. Досліджено історичні передумови територіальних суперечок. Аналіз охоплює правовий аспект, зокрема питання суверенітету і територіальної цілісності, а також захисту прав місцевих етнічних меншин відповідно до норм міжнародного права та гуманітарного права. Досліджуються приклади порушень припинення вогню, блокади Лачинського коридору та насильства щодо цивільного населення, що ілюструють обмежену ефективність правових механізмів без політичної волі сторін і міжнародного контролю. У гуманітарному вимірі робота приділяє увагу масовій еміграції та вимушеному переселенню населення, зокрема понад 100 тис. осіб, що призвело до соціально-економічної кризи. Також розглянуті розвиток дипломатичних процесів і роль міжнародних акторів, зокрема миротворчих ініціатив Росії та США, а також наслідки ескалації конфлікту між Азербайджаном і Росією у 2024—2025 рр., а саме загибель цивільних осіб, затримання та переслідування азербайджанців у РФ. Особливе місце в дослідженні займає оцінка перспектив подальшої нормалізації відносин між Вірменією та Азербайджаном, включно з урегулюванням територіальних питань, безпеки на кордоні. Викладено також аналітичний огляд невіршених

Цитування: Фединець Ч. Нагірний Карабах як приклад ліквідації «замороженого конфлікту»: геополітичні, правові та гуманітарні наслідки *Політичні дослідження*. № 2 (12). 2026. С. 144—162. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-8>

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed/en>)

питань, що залишаються актуальними після ліквідації *de facto* незалежності Нагірного Карабаху, окреслено роль відновлення та дотримання територіального суверенітету у підтримці міжнародного порядку.

Ключові слова: Нагірний Карабах, «заморожений конфлікт», міжнародне гуманітарне право, геополітика, права людини, постконфліктне відновлення, регіональна безпека, міжнародна допомога.

Постановка проблеми. Нагірний Карабах (Арцах) є одним із найскладніших прикладів «замороженого конфлікту» у пострадянському просторі, що характеризується історичною спадщиною, етнічною неоднорідністю та багаторівневими політичними взаємодіями. Його специфіка полягає не лише у територіальних суперечках між державами, а й у складній взаємодії локальних, регіональних і глобальних акторів, що впливає на політичну, соціальну та гуманітарну стабільність регіону.

Термін «заморожений конфлікт» відображає ситуації, за яких конфлікт формально не завершено, однак активна фаза бойових дій припинена, що створює тривалу нестабільність. Основними характеристиками таких конфліктів є: відсутність остаточного політичного врегулювання, існування адміністративних та демографічних нерівностей, а також постійний ризик ескалації через зовнішні та внутрішні фактори (De Waal, 2003; Cheterian, 2023). Вони демонструють, що локальні суперечки можуть набувати регіонального або міжнародного виміру, якщо не існує ефективних механізмів мирного врегулювання та гарантій захисту цивільного населення.

Науковий інтерес до таких конфліктів зумовлений їхньою здатністю бути аналітичною моделлю для вивчення взаємодії геополітичних стратегій, міжнародного права та гуманітарних норм. «Заморожені конфлікти» на кшталт Нагірного Карабаху допомагають аналізувати, як міжнародні організації, двосторонні та багатосторонні механізми дипломатії, а також застосування правових інструментів впливають на стабілізацію або ескалацію ситуацій. Особливу увагу приділено правам меншин, захисту цивільного населення, доступу до гуманітарних ресурсів і соціально-економічним наслідкам тривалої невизначеності.

Важливим аспектом є геополітичне значення «заморожених конфліктів» у контексті глобальної безпеки. Локальні територіальні суперечки, як показує досвід Нагірного Карабаху, здатні впливати на регіональні альянси, економічні коридори, енергетичні та транспортні шляхи, а також на баланс сил між державами-акторами (Droin et al., 2023; Brzezinski, 1991). Це робить їх об'єктом інтересу не лише безпосередньо залучених країн, а й глобальних гравців, включно з міжнародними організаціями та союзами, для яких вирішення конфлікту має стратегічне значення.

Актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного аналізу природи «заморожених конфліктів», який охоплює історичний, правовий, гуманітарний та геополітичний виміри. Розгляд Нагірного Карабаху допома-

гає визначити механізми впливу міжнародних акторів, оцінити ефективність правових норм, а також розробити стратегії превенції гуманітарних криз і стабілізації регіональної безпеки. Водночас аналіз сприяє формуванню теоретичних моделей урегулювання локальних конфліктів, що можуть бути застосовані у подібних регіональних чи глобальних кризах, забезпечуючи комплексний підхід, який поєднує політичні, правові та гуманітарні інструменти (Amnesty International, 2023; AP News, 2023).

Мета і завдання. Незважаючи на значний науковий інтерес до конфлікту, попередні роботи недостатньо системно охоплюють комплексний вплив цих подій на права етнічних меншин, соціально-економічний розвиток постраждалих громад і довгострокові гуманітарні наслідки. Важливо, що міжнародні угоди щодо припинення вогню 2020 року та подальші дипломатичні ініціативи не забезпечили повного дотримання норм гуманітарного права, що супроводжувалось численними порушеннями прав людини та ускладнило повернення переміщених осіб до їхніх домівок (Amnesty International, 2023).

Тобто існує *пробіл у наукових дослідженнях*, пов'язаний з аналізом впливу блоkad і обмежень руху на соціально-економічну стабільність регіону; вивченням ефективності міжнародного права у забезпеченні безпеки цивільного населення; оцінкою ролі великих держав та регіональних акторів у зміні геополітичного балансу; комплексною оцінкою гуманітарних наслідків для різних груп населення, включно з дітьми, людьми похилого віку та переміщеними особами.

Метою статті є комплексний аналіз процесу ліквідації Нагірного Карабаху як прикладу «замороженого конфлікту», із урахуванням геополітичних, правових, гуманітарних та соціально-економічних аспектів:

- виявлення причин ескалації та трансформації конфлікту протягом 2020—2023 рр., що призвели до військових дій, масових переселень населення та гуманітарної кризи;
- оцінювання ролі зовнішніх акторів, зокрема Росії, Туреччини, США та ЄС, у підтримці або послабленні процесу врегулювання, а також їхнього впливу на зміну регіонального балансу сил;
- аналізування дотримання міжнародного права та гуманітарних норм, включно з доступом гуманітарних організацій до населення, правами етнічних меншин та механізмами відновлення демографічної стабільності;
- дослідження довгострокових наслідків для постконфліктних громад, зокрема соціально-економічних, освітніх та медичних аспектів, що визначають стійкість регіону;
- визначення уроків і перспектив застосування інтегрованого підходу для врегулювання інших «заморожених конфліктів» у пострадянському та глобальному контексті.

Отже, стаття не обмежується лише хронологічним описом подій, а спрямована на *системну оцінку процесів ліквідації конфлікту*, із викорис-

танням міждисциплінарного підходу та аналізу практичних і правових механізмів, що дає підстави формувати рекомендації для майбутніх досліджень і політичних рішень.

Виклад основного матеріалу. Походження «заморожених конфліктів». Після Другої світової війни у двополюсному світовому порядку безпеку забезпечували два великі військові блоки: НАТО та Варшавський договір. Холодна війна, що тривала понад сорок років, завершилась падінням Берлінської стіни, об'єднанням двох Німеччин, розпадом соціалістичного блоку, переходом Центральної Європи до нових політичних систем та, зрештою, розпадом СРСР і утворенням нових держав. Формально холодна війна не мала переможця; Збігнев Бжезінський, радник з національної безпеки США польського походження, зазначав, що холодна війна закінчилася «теплим миром», на відміну від «холодного миру», який зазвичай слідує за гарячою війною. Не відбулося капітуляції, як 1918 року в Комп'єнському лісі або 1945 року в Реймсі, коли Німеччина беззастережно здалася західним союзникам, а потім радянським силам у Берліні (Brzezinski, 1991, p. 3).

До кінця холодної війни поняття «заморожений конфлікт» у політичній практиці не існувало. У міжнародних документах воно залишається рідкісним, але політики та експерти широко застосовують його для опису територіальних суперечок, зокрема пострадянських конфліктів до російсько-української війни: Придністров'я в Молдові, Нагірний Карабах в Азербайджані, а також Південна Осетія та Абхазія в Грузії. Ці території перебували у стані «замороженого конфлікту» щодо пострадянських держав, яким вони *de facto* належали. Більшість країн світу не визнавала цих територіальних змін, тож їхній *de jure* статус залишався незмінним (Grant, 2017).

Переважно *status quo* типу «ані миру, ані війни» дозволяв сепаратистським режимам закріплюватися, стимулюючи трансформацію у напівнезалежні державні структури, які, однак, залишаються залежними від зовнішньої підтримки. Подеколи тут виникають «гарячі» збройні конфлікти. Росія втручалась у «миротворчий процес» тоді, коли могла повністю контролювати як сепаратистський регіон, так і державу, до якої *de facto* він належав. Сепаратистські території мають спільні характеристики: російськомовна більшість або меншість, групи, лояльні до батьківщини, та наявність російських військових баз (Candiago, 2022).

Усі згадані конфлікти кореняться у національній політиці СРСР часів Сталіна, коли штучно визначені межі розділяли етнічні групи або поміщали різні етнічні групи під спільні кордони. У деяких випадках цілі народи насильно було переселено до Сибіру чи Центральної Азії, звідки вони могли повернутися лише після смерті Сталіна чи пізніше. Метою політики було послаблення націоналістичних і етнічних зв'язків та зміцнення лояльності до багатонаціональної радянської держави. Реформи Горбачова у другій половині 1980-х років надали простір для відновлення пригнічених конфліктів без плану їх мирного врегулювання.

Нагірний Карабах в історії. Нагірнокарабаський конфлікт став одним із перших, найдовших та найкровопролитніших серед етнічних і сепаратистських конфліктів (per Concordiam Staff, 2020).

Регіон площею приблизно 4400 км² на півдні Кавказу є одним із найскладніших і найконфліктніших геополітичних просторів кінця ХХ ст. Історія цієї зони зіткнення різних імперій позначена тривалими сусідськими і суперницькими відносинами між вірменським та азербайджанським (у дореволюційній літературі — мусульмансько-тюркським) населенням.

Нагірний Карабах з давніх часів населяли вірмени, що входили до різних формувань вірменської державності, зокрема від I ст. до Великої Вірменської держави (Suny, 1993, p. 12—15). У середні віки Карабах неодноразово переходив під владу Персії, арабів, сельджуків, монголів. У XV—XVIII ст. у межах Карабаського ханства осіло переважно мусульманське населення, але вірменські громади залишалися значущими, особливо у гірських районах (Swietochowski, 1995, p. 22—24).

На початку ХІХ ст. під час розширення Російської імперії Південний Кавказ, включно з Карабахом, увійшов під царську владу після Гюлістанського (1813) та Туркманчайського (1828) мирних договорів (Novannisian, 1971, p. 34—36). Під російським управлінням етнічний склад регіону змінився: влада заохочувала переселення вірмен з Персії та Османської імперії, що посилювало вірменську більшість (Cornell, 2001, p. 56—59).

Після розпаду Російської імперії під час громадянської війни приналежність Карабаху викликала гострі суперечки. Місцеве вірменське населення через Карабаську вірменську національну раду неодноразово декларувало бажання приєднатися до Вірменії, тоді як Азербайджан за підтримки британської військової присутності намагався закріпити свою владу в регіоні (De Waal, 2003, p. 15—20). Збройні сутички 1918—1920 рр. призвели до значних втрат і глибокої кризи довіри між народами.

1920 року до регіону увійшла Червона армія, і Вірменія та Азербайджан опинились під більшовицьким впливом. Регіон залишили у складі Азербайджанської РСР, надавши автономний статус (Croissant, 1998, p. 41—44). Так, 1923 року було створено Нагірно-Карабаську автономну область, яка формально мала широкі культурні й мовні права, але політично підпорядковувалася Баку і не мала територіальної єдності з Вірменською РСР. За радянських часів центральна влада забезпечувала відносну стабільність, проте економічна та культурна нерівність залишалась. Вірмени часто скаржилися на економічну байдужість Баку та асиміляційний тиск (Suny, 1993, p. 162—164). Радянська влада жорстко придушувала сепаратистські прагнення, тож конфлікт десятиліттями перебував у «замороженому» стані.

Криза в Радянському Союзі 1980-х років і реформи Михайла Горбачова (гласність і перебудова) створили нові можливості для повторного порушення карабаського питання. У лютому 1988 р. Вірменська рада представників Автономної області Нагірного Карабаху офіційно звернулася до Верховної

Ради СРСР із проханням передати регіон під юрисдикцію Вірменії (De Waal, 2003, р. 36—38). Це одразу спричинило протести та насильницькі зіткнення, спершу в Сумгаїті, згодом — у інших азербайджанських містах. Етнічний конфлікт швидко перейшов у збройну форму, і до 1991 року (розпад СРСР) питання спірної території перетворилось на відкриту війну.

Розпад Радянського Союзу створив принципово нову політичну ситуацію в регіоні Кавказу. 1991 року Вірменія та Азербайджан проголосили свою незалежність, одночасно населення з вірменською більшістю в Нагірному Карабаху на референдумі задекларувало власну державність. На референдумі 10 грудня 1991 р. майже всі учасники підтримали створення незалежної «Республіки Нагірний Карабах», яку, проте, не визнали ні Азербайджан, ні міжнародна спільнота (Fraizer, 2006). У відповідь Баку скасував автономний статус регіону, юридично закріпивши свої претензії на повний контроль над територією (Lieberman, 2006).

Після проголошення незалежності збройний конфлікт між карабаськими вірменськими силами, Вірменією та Азербайджаном лише загострювався. Війна досягла свого піку в 1992—1993 рр., коли карабаські вірмени за значної підтримки Вірменії окупували не лише спірну автономну область, але й частину прилеглих районів із переважно азербайджанським населенням (De Waal, 2003, р. 178—184). Бої мали серйозні гуманітарні наслідки: за оцінками Human Rights Watch, загинуло 25—30 тис. осіб, приблизно один мільйон став біженцями або внутрішньо переміщеними особами, серед них майже 700 тисяч азербайджанців, змушених залишити Карабах та прилеглі райони, а також сотні тисяч вірмен, які втекли з інших регіонів Азербайджану до Вірменії чи Карабаху (Human Rights Watch, 1994).

Першу карабаську війну вдалося завершити лише в травні 1994 р. завдяки Бішкекському протоколу за посередництва Росії, що встановив режим припинення вогню, проте не вирішив базових питань конфлікту (Britannica, 2025). У результаті перемир'я Нагірний Карабах та сім прилеглих азербайджанських районів залишилися під контролем карабаських вірмен і *de facto* стали незалежними, хоча за міжнародним правом територія залишалася частиною Азербайджану (Cornell, 2001, р. 101—105). Виникла «лінія контакту», що на десятиліття заморозила конфлікт, одночасно підтримуючи постійну військову напруженість.

У період після перемир'я керівництво Карабаху консолідувало владу. Було створено базові державні інституції, організовано армію та проведено регулярні вибори, легітимність яких міжнародна спільнота не визнавала. Політичні зв'язки між Вірменією та Карабахом ставали все тіснішими, що підтверджується, зокрема, обранням Роберта Кочаряна, вихідця з Карабаху, президентом Вірменії (1998); це підкреслило інтеграцію двох політичних суб'єктів (Croissant, 1998, р. 67—69). Спроби мирного врегулювання конфлікту в другій половині 1990-х років відбувалися під егідою Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Під час переговорів було запропоновано

кілька ініціатив, зокрема план «крок за кроком» 1997 року, який передбачав поступове повернення окупованих територій і подальше вирішення статусу Карабаху, а також концепцію «спільної держави» 1998 року, яка уявляла Карабах як частину Азербайджану зі спеціальним статусом (Abilov, 2018). Однак усі ці пропозиції зіткнулися з опором обох сторін: Азербайджан бачив у них порушення територіальної цілісності, а вірменське та карабаське керівництво — відсутність гарантій безпеки.

До кінця 1990-х стало зрозуміло, що, хоча інтенсивність бойових дій знизилась, фундаментальні проблеми конфлікту залишилися невирішеними. Доля біженців, майбутнє окупованих територій та міжнародно-правовий статус Карабаху залишалися ключовими питаннями, що визначали не лише регіональну стабільність, а й геополітичні відносини в пострадянському просторі. На початку 2000-х років Нагірний Карабах функціонував як держава, проте його майбутнє залежало від міжнародних переговорів і двостороннього врегулювання конфлікту.

Ліквідація Нагірного Карабаху. Фактично незалежність Нагірного Карабаху та семи прилеглих прикордонних азербайджанських районів тривала до 2020 року, коли під час другої карабаської війни Баку за допомогою військової сили та дипломатичних засобів повернув під свій контроль значну частину раніше втрачених територій. За підсумками 44-денної війни було підписано тристоронню заяву про припинення вогню, яка передбачала розміщення російських миротворчих сил у Нагірному Карабаху до 2025 року, а також контроль над Лачинським коридором — єдиним шляхом, що з'єднує Нагірний Карабах з Вірменією і який повернувся під юрисдикцію Азербайджану (Azernews, 2022).

Від 12 грудня 2022 р. так звані азербайджанські «екологи» заблокували Лачинський коридор, що призвело майже до повного припинення пересування осіб і товарів (Amnesty International, 2023). Спочатку регіон зазнав гострого дефіциту продовольства, медикаментів, пального та інших життєво необхідних товарів, після чого Азербайджан також припинив постачання електроенергії та газу з Вірменії до Нагірного Карабаху. 19—20 вересня 2023 р. азербайджанські збройні сили розпочали «антитерористичну операцію» проти Нагірного Карабаху (третя карабаська війна) (Droin et al., 2023). 24 вересня Азербайджан відкрив Лачинський коридор, що спричинило панічну втечу населення. За короткий проміжок часу, залишивши все своє майно, понад 100 тис. вірмен покинули Нагірний Карабах, унаслідок чого регіон фактично спорожнів. Люди залишали свої домівки в атмосфері страху та паніки, що значною мірою було зумовлено спогадами про звірства, скоєні азербайджанськими силами під час блокади після війни 2020 року, зокрема вбивствами та катуванням цивільного населення. У регіоні залишилися лише літні люди, тяжкохворі, а також ті, хто не хотів або не мав можливості виїхати.

Під час втручання 19—20 вересня азербайджанські сили також убили російських миротворців (RFE/RL, 2023). Хоча президент Азербайджану Ільхам Алієв попросив вибачення у президента Росії, на практиці цей напад означав серйозний удар по престижу російської присутності в регіоні. Вірменія є членом Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), яка перебуває під домінуванням Росії, тоді як Азербайджан до неї не входить. Росія негативно сприйняла той факт, що Вірменія навіть ціною втрати Нагірного Карабаху не погодилася на російський «захист», унаслідок чого Кремль розраховував, що розчаровані карабаські вірмени, які переселилися до Вірменії, посилять опозиційні настрої проти чинної влади. Однак протести, що спалахнули після азербайджанського нападу, швидко вщухли, а 3 жовтня, попри тиск і погрози з боку Росії, парламент Вірменії переважно більшістю голосів ратифікував Римський статут Міжнародного кримінального суду, що стало черговим підтвердженням прозахідного вибору країни. Прем'єр-міністр Нікол Пашинян неодноразово наголошував, що Вірменія не братиме участі в жодних діях на боці Росії у російсько-українському конфлікті, а також визнає територіальну цілісність України та кордони держав — правонаступниць колишнього СРСР.

Окрім цього, серед сусідів Грузія залишається глибоко травмованою власними зонами «заморожених конфліктів», залежністю від Росії та російським втручанням в Україні, що дедалі більше поляризує її внутрішню політику. Сильну економічну залежність Вірменії від Росії теоретично могли б пом'якшити Туреччина або Іран, проте перша є союзником Азербайджану, а на другий варіант вірмени не можуть наважитися, якщо прагнуть зберегти союз із Заходом.

У конфлікті свою, доволі специфічну, роль відіграла і пандемія COVID-19: 2020 року, напередодні вторгнення в Нагірний Карабах, Азербайджан, посилаючись на пандемію, заклав азербайджано-грузинський сухопутний кордон. Це обмеження було знову продовжене 24 серпня 2023 р. «з метою запобігання поширенню інфекції коронавірусу (COVID-19) та вжиття заходів для пом'якшення її можливих наслідків» (Civil.ge, 2023). Азербайджанська армія, очевидно, пандемії не остерігалась, а цивільне населення було «захищене» — серед можливих напрямів перетину кордону саме на азербайджано-грузинській ділянці.

Уже 20 вересня 2023 р. Азербайджан повідомив про готовність плану реінтеграції Нагірного Карабаху, який був оприлюднений 2 жовтня — наступного дня після фактичного завершення масового відтоку карабаських вірмен. 15 жовтня президент Азербайджану Ільхам Алієв у військовій формі відвідав Степанакерт (у відновленій азербайджанській назві — Ханкенді), столицю Нагірного Карабаху, підняв азербайджанський прапор і демонстративно пройшовся у військових черевиках по вірменському прапору Нагірного Карабаху (Медуза, 2023). На конференції, що відбулась у Баку на початку грудня 2023 р., під час розмови з іноземними гостями

президент Алієв заявив: «Як досягти миру військовими засобами? (...) Ми довели, що конфлікт можна вирішити військовим шляхом. Отже, конфлікт вирішено» (Cheterian, 2023).

Міжнародно-правовий дискурс навколо ліквідації Нагірного Карабаху.

Міжнародно-правова дискусія щодо ліквідації Нагірного Карабаху в основному зосереджувалась на тому, як принципи суверенітету й територіальної цілісності можуть бути узгоджені із захистом прав меншин місцевого населення. Новина про «ліквідацію» викликала серйозний геополітичний резонанс. Туреччина, яка традиційно підтримує Азербайджан, публічно схвалила дії Баку у рамках того, що Азербайджан «відновив» свою територіальну цілісність. Натомість Іран, Європейський Союз, Сполучені Штати та інші міжнародні актори застерігали, що застосування насильницьких методів і порушення безпеки населення становить загрозу регіональній стабільності (Ramani, 2023).

Вірменський уряд розглядав ці події як «етнічне очищення». Інші, зокрема Луїс Морено Окампо, колишній прокурор Міжнародного кримінального суду, та Інститут запобігання геноциду Лемкіна, відкрито звинувачували уряд Азербайджану в геноциді (Seferian, 2023).

На вірменському боці та в діаспорі оцінка подій мала вагомий емоційний та історичний контекст: оголошення про ліквідацію карабаської республіки для багатьох не було лише політичною чи юридичною подією, а стало болісною втратою ідентичності, пам'яті та належності. У цих колах зазначали, що міжнародна спільнота «недостатньо відреагувала» на ситуацію і не виконала своїх моральних обов'язків, наприклад, коли блокада вже очевидно призвела до гуманітарної кризи. Один із послів Франції стверджував, що якби міжнародна спільнота діяла рішучіше та своєчасніше, велика частина вірменського населення, можливо, залишалася б у Нагірному Карабаху (News.am, 2025).

Подальший розвиток відносин між Вірменією та Азербайджаном.

Таке завершення конфлікту створило нову ситуацію, яка фундаментально змінила відносини між Вірменією та Азербайджаном. Відтоді, як Ільхам Алієв прийшов до влади у 2003 році, він намагався формувати азербайджанську національну ідентичність на основі негативного образу іншої нації — вірмен як ворога. На його думку, вся Вірменська Республіка є «Західним Азербайджаном», а Єреван — «історично» азербайджанською територією (Hedenskog, 2023).

Після війни одразу розпочався процес дипломатичного врегулювання. До початку 2025 року було підготовлено проєкт комплексного мирного договору, який відображав наміри обох держав щодо нормалізації відносин.

Текст Конституції Вірменії не містить прямих або непрямих посилань на возз'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією. Преамбула Конституції 1995 року згадує декларацію про незалежність (1990), проте посилання на неї стосуються виключно положень, зафіксованих у тексті Конституції. Верховний суд

у своєму рішенні від 26 вересня 2024 р. підтвердив, що згадки в преамбулі не створюють прямого чи непрямого приводу для територіальних претензій на Нагірний Карабах (The Prime Minister of the Republic of Armenia, 2024).

Хоча текст Конституції не містить такої претензії, уряд Азербайджану інтерпретує посилання на декларацію про незалежність 1990 року в преамбулі як підґрунтя територіальних претензій щодо Нагірного Карабаху та наполягає на її усуненні (Kucera, 2024). Азербайджан очікує повного визнання свого суверенітету і без вирішення цього питання не готовий остаточно ратифікувати угоду. Мирний процес не обмежується лише врегулюванням територіальних питань: необхідно точно визначити кордони, урегулювати військові інциденти, а також вирішити суперечки щодо порушень прав людини, які нині розглядають у міжнародних судах (Light & Bagirova, 2025).

Безпекова складова залишається ключовою, оскільки військова перевага Азербайджану очевидна. У цьому контексті Єреван дедалі більше орієнтується на західних партнерів — ЄС та США — і шукає нові можливості для союзів. Водночас на кордоні періодично трапляються збройні сутички, що загрожують процесу становлення миру (AP News, 2023). Важливою подією є підписання 8 серпня 2025 р., без участі Москви, заяви між Азербайджаном та Вірменією у Вашингтоні, у Білому домі, за посередництва президента Дональда Трампа, щодо припинення збройних дій і відкриття транспортних шляхів (Min Kim & Price, 2025).

Економічне співробітництво має значний потенціал. Завершення конфлікту відкриває нові можливості для регіональної інфраструктурної інтеграції. Однією з головних цілей Азербайджану є відкриття Зангезурського коридору, який з'єднає метрополію з ексклавом Нахичевань і забезпечить прямий зв'язок з Туреччиною. Для Вірменії цей проєкт породжує питання суверенітету, проте у довгостроковій перспективі може сприяти економічній відкритості країни (Min Kim & Price, 2025). Крім того, відновлення торговельних та енергетичних зв'язків, а також залучення іноземних інвестицій відповідають інтересам обох держав, оскільки мир і стабільність безпосередньо покращують інвестиційний клімат у регіоні (Ryzhko & Sabirova 2025).

Водночас залишаються серйозні гуманітарні та юридичні виклики. Масовий відтік вірменського населення з Карабаху порушує питання дотримання прав людини, а також потребує довгострокового врегулювання становища біженців (Ramani, 2023). У міжнародних судах обидві сторони ведуть процеси щодо звинувачень у військових злочинах і порушеннях прав людини, і їхнє завершення або політичне врегулювання є ключовим для досягнення стійкого миру (Light & Bagirova, 2025). Внутрішньополітичний аспект також має велике значення: частина вірменського суспільства рішуче проти відмови від територіальних претензій, що робить конституційну реформу серйозним викликом для уряду (Center for Preventive Action, 2025).

Регіональні та геополітичні наслідки закриття конфлікту виходять далеко за межі двосторонніх відносин. Вплив Росії значно послабився, тоді як

Туреччина активно підтримує Азербайджан, а Іран із підозрою спостерігає за змінами на кордоні та створенням нових транзитних коридорів (Ramant, 2023). Дипломатична активність ЄС і США зростає, і існує реальна можливість поступового наближення Вірменії до західних структур (Busini, 2025).

Хоча минулі травми та нерозв'язані спірні питання залишаються перешкодами, існують реалістичні шанси на підписання сторонами комплексного мирного договору, який створить стабільну основу для нормалізації дипломатичних, економічних та соціальних відносин. Для цього необхідно здійснити конституційні зміни, урегулювати прикордонні суперечки, вирішити гуманітарні проблеми та забезпечити міжнародні гарантії.

Загострення конфлікту між Азербайджаном та Росією. Роль Росії була особливо складною та багатогранною. Адже відповідно до домовленостей про припинення вогню 2020 року. Росія виконувала функцію «гаранта», здійснюючи миротворчу місію в регіоні. Водночас Москва не виконала рішучих дій для запобігання азербайджанській наступальній операції, а російська дипломатія висловлювала критичні зауваження щодо Вірменії, зокрема через її відкриття до Заходу, що в Москві розцінювали як провокаційний крок (Chawryło & Bartosiewicz, 2023).

Конфлікт між Азербайджаном і Росією загострився у грудні 2024 р. після катастрофи літака *Azerbaijan Airlines*, внаслідок якої загинуло 38 осіб. Спочатку російські медіа поширювали версії про зіткнення з птахами або вибух кисневого балону на борту. Це викликало обурення в Баку, зокрема у президента Азербайджану, який назвав ці припущення «забобонами». На четвертий день після аварії президент РФ Володимир Путін офіційно вибачився, проте азербайджанська сторона залишалася незадоволеною. Ільхам Алієв, чие судження збігається з оцінками експертів, заявив, що літак було збито російською системою ППО помилково. Президент наголошував, що «російська сторона намагається приховати інцидент», а також вимагав вибачень, визнання вини та компенсації (Русская служба Би-би-си, 2024).

Черговим резонансним конфліктом стало масове затримання азербайджанців 27 червня 2025 р. в Єкатеринбурзі — близько 50 осіб були заарештовані за участь у вбивствах і замаху на вбивства, скоєних у період 2001—2011 рр. Двоє головних підозрюваних, брати Сафарови, померли під час затримання через серцеві проблеми, ще троє потрапили до лікарні, один з них — у відділення інтенсивної терапії. Наступного дня поліція оголосила, що було розкрито «етнічну злочинну групу», членів якої обвинувачено у групових, попередньо спланованих вбивствах та замаху на вбивство.

29 червня 2025 р. єкатеринбурзький суд взяв під варту сімох обвинувачених. Один із адвокатів повідомив журналістам, що його підзахисному зламали ребра під час затримання. Інший підозрюваний з'явився в суді з ознаками побоїв на обличчі; медіа опублікували фотографії тіл з синцями та забоями.

МЗС Азербайджану відреагувало на затримання в Єкатеринбурзі, назвавши дії правоохоронців «неприйнятним насильством» і закликала російську владу розслідувати порушення прав. 28 червня 2025 р. МЗС Азербайджану викликало в. о. посла Росії та заявило про «рішучий протест» проти облав на громадян Азербайджану в Єкатеринбурзі. Речниця МЗС РФ Марія Захарова назвала затриманих російськими громадянами. Того ж дня голова Слідчого комітету РФ Олександр Бастрикін дав розпорядження розслідувати обставини затримання азербайджанців і смерті двох підозрюваних.

Однак Азербайджан скасував заплановані засідання міжпарламентських комітетів, а також всі культурні заходи (виставки, фестивалі, концерти тощо) за участю росіян. Міністерство культури Азербайджану пояснило, що рішення ухвалено у зв'язку з «цілеспрямованими позасудовими вбивствами та насильницькими діями російських правоохоронців проти азербайджанців у Єкатеринбурзі». Азербайджанська влада зазначила, що «такі інциденти стали системними» (Медуза, 2025).

Знуцання, побиття та вбивства азербайджанців та інших кавказьких і центральноазіатських народів, які проживають у Росії, не є новими. По-перше, це «кара» за позицію тих, хто протистоїть використанню мігрантів і не російських громадян як «гарматного м'яса» у російсько-українській війні. Мета — зменшити невдоволення росіян, компенсувати втрати й уникнути мобілізації, впливаючи на мігрантів та не російських громадян у РФ.

По-друге, напади на азербайджанців у Росії чинять прямий тиск на Азербайджан, який віддаляється від Москви. Проблема полягає не лише в тому, що Росія не виплатила компенсацій сім'ям жертв, а й у тому, що вона агресивно діє проти азербайджанців у Росії. Фактично дедалі реальнішим стає підписання мирного договору між Азербайджаном та Вірменією, нормалізація відносин між Вірменією та Туреччиною, а також поступовий вихід Росії з Південного Кавказу, куди вона увійшла 200 років тому (Асланов, 2025).

Поки Росія слабшає, а Азербайджан зміцнює свої позиції, його газ і нафта стали основною альтернативою російським поставкам для Південної та Східної Європи. Азербайджан і Росія тепер перебувають у прямій конкуренції. Ба більше, у Баку є сильна «тилова база» — Туреччина. Азербайджан, Вірменія та, що найважливіше, Туреччина дійшли згоди щодо транспортно-Зангезурського коридору. Ельдар Намазов, колишній радник Алієва та політолог, зазначив, що слід ухвалити рішення щодо розміщення турецької військової бази в Азербайджані. Анкара поступово стає «гарантом незалежності» пострадянських держав на тлі ослаблення Росії (Попов, 2025).

Москва дедалі частіше опиняється у ролі статиста. Щоб уникнути цього, Росія нарощує військову присутність у Вірменії на своїй найбільшій південно-кавказькій військовій базі в Гюмрі (102-га військова база РФ) (Wikipedia, 2013; Безп'ятчук, 2025).

У липні 2025 р. президент Азербайджану Ільхам Алієв провів паралель між ситуацією в Україні та суперечкою з Вірменією навколо Нагірного Карабаху. Він нагадав, що азербайджанці відновили свої території, та порадив українцям чинити так само: «...моя порада — ніколи не здаватися і ніколи не миритися з порушенням територіальної цілісності» (Report, 2025).

Висновки. Аналіз процесу ліквідації Нагірного Карабаху як «замороженого конфлікту» свідчить про те, що тривале консервування неврегульованих територіальних суперечок не є життєздатною альтернативою стабільному миру. Періодичні спалахи насильства у зонах заморожених конфліктів, а також ширша нестабільність, спричинена російсько-українською війною, демонструють, що відсутність політичного врегулювання лише відкладає, але не усуває ризик повномасштабної ескалації. У цьому контексті ліквідація карабаського *status quo* стала не винятком, а радше симптомом глибших структурних проблем пострадянської системи безпеки.

Дослідження показало, що ескалація конфлікту протягом 2020—2023 рр. була зумовлена поєднанням кількох факторів: зміною регіонального балансу сил на користь Азербайджану, ослабленням ролі Росії як безпекового гаранта, активною підтримкою Баку Туреччиною, а також обмеженою та суперечливою реакцією західних акторів. Разом ці чинники створили умови, за яких військове вирішення конфлікту стало політично можливим і міжнародно терпимим, навіть попри очевидні гуманітарні ризики.

Оцінка ролі зовнішніх акторів підтверджує, що їхня участь не була нейтральною. Росія, формально виконуючи миротворчу функцію, фактично втратила спроможність або політичну волю запобігти насильницькій трансформації конфлікту. Туреччина, навпаки, послідовно зміцнювала позиції Азербайджану, що сприяло швидкому досягненню військово-політичних цілей Баку. Європейський Союз і Сполучені Штати зосередилися переважно на дипломатичному посередництві та гуманітарній риторичі, однак не змогли забезпечити ефективних гарантій безпеки для цивільного населення Нагірного Карабаху.

Особливо показовим є правовий і гуманітарний вимір конфлікту. Формальне відновлення територіальної цілісності Азербайджану відбулось за рахунок фактичного зникнення вірменської громади Нагірного Карабаху. Масовий вихід населення продемонстрував, що механізми міжнародного гуманітарного права та захисту прав меншин є недостатніми для запобігання гуманітарній катастрофі. Тобто третій карабаський конфлікт став прикладом пріоритету принципу територіальної цілісності над реальним забезпеченням прав етнічних меншин, що створює небезпечний прецедент для інших конфліктних регіонів.

З точки зору довгострокових наслідків, постконфліктна ситуація залишається вкрай нестабільною. Соціально-економічні, освітні та медичні проблеми переміщених осіб, а також відсутність чітких міжнародних механізмів

відновлення демографічної та соціальної рівноваги унеможливають швидку нормалізацію. Водночас новий етап у відносинах між Вірменією та Азербайджаном поєднує прагнення до мирного врегулювання з глибокою взаємною недовірою, що особливо яскраво проявляється у питаннях конституційних змін, кордонів та історичної пам'яті.

Узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, що досвід Нагірного Карабаху має універсальне значення для майбутньої міжнародної практики врегулювання заморожених конфліктів. Він демонструє необхідність інтегрованого підходу, який поєднує політичні домовленості, чіткі правові гарантії та ефективні гуманітарні механізми.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Асланов, М. (2025, 2 липня). Чому Кремль атакує Азербайджан. УНІАН. <https://www.unian.ua/world/chomu-rosiya-atakuje-azerbaydzhan-ekspert-dav-poyasnennya-13055955.html>
- Безп'ятчук, Ж. (2025, 8 липня). Росія посилює свою базу у Вірменії. Для кого це може бути загрозою. *ВВС Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn7dkg7y67lo>
- Медуза. (2023, 16 октября). Ильхам Алиев в Степанакерте [Видео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7u9wt-NO6QI&t=12s>
- Медуза. (2025, 29 июня). В Екатеринбурге прошли массовые задержания представителей азербайджанской диаспоры из-за убийства двадцатилетней давности. <https://meduza.io/feature/2025/06/29/v-ekaterinburge-proshli-massovye-zaderzha-niya-predstaviteley-azerbaydzhanskoj-diaspory-iz-za-ubiystva-dvadtsatiletney-davnosti>
- Попов, А. (2025, 3 липня). Найвищі ставки: що стоїть за конфліктом Кремля та Баку. УНІАН. <https://www.unian.ua/world/nayvishchi-stavki-shcho-stojit-za-konfliktom-kremlya-ta-baku-13057050.html>
- Русская служба Би-би-си. (2024, 30 декабря). Крушение самолета AZAL: помогли ли извинения Путина и как в Азербайджане изменилось отношение к России. *BBC News Русская служба*. <https://www.bbc.com/russian/articles/c4gwyddgzg4o>
- Abilov, S. (2018). OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan. *Insight Turkey*, 20(1), 143—163. <https://doi.org/10.25253/99.2018201.09>
- Amnesty International. (2023, 9 February). *Azerbaijan: Blockade of Lachin Corridor Putting Thousands of Lives in Peril Must Be Immediately Lifted*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/02/azerbaijan-blockade-of-lachin-corridor-putting-thousands-of-lives-in-peril-must-be-immediately-lifted/>
- AP News. (2023, 1 October). *Armenia Grapples with Multiple Challenges after the Fall of Nagorno-Karabakh*. <https://apnews.com/article/armenia-nagorno-karabakh-separatist-azerbaijan-russia-c181855e2a88064231a1805480374306>
- Azernews. (2022, 1 November). *Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation*. <https://www.azernews.az/nation/201642.html>
- Britannica. (2025). *Nagorno-Karabakh*. <https://www.britannica.com/place/Nagorno-Karabakh>
- Brzezinski, Z. (1991). The Consequences of the End of the Cold War for International Security. *The Adelphi Papers*, 32(265), 3—17. <https://doi.org/10.1080/05679329108449071>
- Busini, C. (2025, 28 July). From Karabakh to Yerevan: Post-conflict democratization in Armenia. *Caucasus Edition. Journal for Conflict Transformation*. <https://caucasusedition.net/from-karabakh-to-yerevan-post-conflict-democratization-in-armenia>

- Candiago, L. (2022, 24 August). Russia's Approach to Frozen Conflicts, Studying the Past to Prevent the Future. *Center for International Relations and Sustainable Development*. <https://www.cirsd.org/en/young-contributors/russias-approach-to-frozen-conflicts-studying-the-past-to-prevent-the-future>
- Center for Preventive Action. (2025, 18 February). Tensions Between Armenia and Azerbaijan. *Global Conflict Tracker*. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict>
- Chawryło, K., & Bartosiewicz, M. (2023, 5 October). Russia Seals the Demise of Nagorno-Karabakh. *Centre for Eastern Studies*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-10-05/russia-seals-demise-nagorno-karabakh>
- Cheterian, V. (2023). Crisis to Watch 2024: Armenia-Azerbaijan. *IPSI*. <https://www.ispionline.it/en/publication/crisis-to-watch-2024-armenia-azerbaijan-157858>
- Civil.ge. (2023, 25 September). *Georgia-Azerbaijan Land Border to Remain Closed until 2024*. <https://civil.ge/archives/560808>
- Cornell, S. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Routledge.
- Croissant, M. P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Praeger.
- De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York University Press.
- Droin, M., Dolbaia, T., & Edwards, A. (2023, 22 September). A Renewed Nagorno-Karabakh Conflict: Reading Between the Front Lines. *Center for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/renewed-nagorno-karabakh-conflict-reading-between-front-lines>
- Fraizer, S. (2006, 14 December). Nagorno-Karabakh: between vote and reality. *open Democracy*. https://www.opendemocracy.net/en/nagorno_reality_4184jsp/
- Grant, T. D. (2017). Frozen Conflicts and International Law. *Cornell International Law Journal*, 50(3), 361—414. <https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1>
- Hedenskog, J. (2023). *The Armenian Dilemma after Azerbaijan's September Attack on Nagorno-Karabakh*. *Stockholm Centre for Eastern European Studies. Report No. 14*. SCEEUS. <https://sceeus.se/en/publications/the-armenian-dilemma-after-azerbajians-september-attack-on-nagorno-karabakh/>
- Hovannisian, R. G. (1971). *The Republic of Armenia* (Vol. I). University of California Press.
- Human Rights Watch. (1994). *Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*. *HRW Report*.
- Kucera, J. (2024, 7 August). A Constitutional Amendment That Could Lead To Peace Between Armenia And Azerbaijan. *RFE/RL*. https://www.rferl.org/a/armenia-constitution-azerbaijan-nagorno-karabakh/33068045.html?utm_source=chatgpt.com
- Lieberman, B. (2006). *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*. Ivan R. Dee. <https://doi.org/10.5771/9781442230385>
- Light, F., & Bagirova, N. (2025, 13 March). Armenia says it is ready to sign peace agreement with Azerbaijan. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/armenia-says-it-is-ready-sign-peace-agreement-with-azerbaijan-2025-03-13>
- Min Kim, S., & Price, M. L. (2025, 9 August). Leaders of Armenia and Azerbaijan shake hands and sign deal at White House peace summit. *AP News*. <https://apnews.com/article/donald-trump-white-house-armenia-azerbaijan-069379e9c4a058c96af38afb4684829>
- News.am. (2025, 24 February). *France Envoy to Armenia: International Community Reaction Was Inadequate Regarding Karabakh Population*. <https://news.am/eng/news/868305.html>
- per Concordiam Staff. (2020). Post-Soviet Frozen Conflicts. The World Continues to Seek Peaceful Settlements of Regional Stalemates. *per Concordiam*, 1(2), 42—47.
- Ramani, S. (2023, 25 October). How the End of Nagorno-Karabakh Will Reshape Geopolitics. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2023/10/25/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-turkey-iran-russia-europe/>
- Report. (2025, 19 июля). *Ильхам Алиев посоветовал украинцам не мириться с оккупацией*. <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/ilham-aliev-posovetoval-ukraincam-nikogda-nemiriyajtes-s-okkupaciej/>

- RFE/RL. (2023, 21 September). *Top Russian Officer Among Troops Killed During Azerbaijan's Attack On Nagorno-Karabakh*. <https://www.rferl.org/a/top-russia-navy-officer-killed-azerbaijan-nagorno-karabakh/32602846.html>
- Ryzhko, K., & Sabirova, Z. (2025, 20 August). Stability Brings Profits: How the Armenian-Azerbaijan Peace Deal Could Transform the Region's Economy. *Caspian Policy Center*. <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/stability-brings-profits-how-the-armenian-azerbaijan-peace-deal-could-transform-the-regions-economy>
- Seferian, N. (2023, 27 September). Azerbaijan's Use of Force in Nagorno-Karabakh Risks Undermining Key International Norms, Signaling to Dictators That Might Makes Right. *The Conversation*. <https://theconversation.com/azerbaijans-use-of-force-in-nagorno-karabakh-risks-undermining-key-international-norms-signaling-to-dictators-that-might-makes-right-214440>
- Suny, R. G. (1993). *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*. Indiana University Press.
- Swietochowski, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. Columbia University Press.
- The Prime Minister of the Republic of Armenia. (2024, 13 November). No Article of the Constitution of Armenia Contains Any Direct or Indirect Reference to Nagorno-Karabakh. *Prime Minister*. https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2024/11/13/Nikol-Pashinyan-Speech/?utm_source=chatgpt.com
- Wikipedia. (2026). *Russian 102nd Military Base*. https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_102nd_Military_Base

REFERENCES

- Abilov, S. (2018). OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan. *Insight Turkey*, 20(1), 143—163. <https://doi.org/10.25253/99.2018201.09>
- Wikipedia. (2026). *Russian 102nd Military Base*. https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_102nd_Military_Base
- Amnesty International. (2023, 9 February). *Azerbaijan: Blockade of Lachin Corridor Putting Thousands of Lives in Peril Must Be Immediately Lifted*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/02/azerbaijan-blockade-of-lachin-corridor-putting-thousands-of-lives-in-peril-must-be-immediately-lifted/>
- AP News. (2023, 1 October). *Armenia Grapples with Multiple Challenges after the Fall of Nagorno-Karabakh*. <https://apnews.com/article/armenia-nagorno-karabakh-separatist-azerbaijan-russia-c181855e2a88064231a1805480374306>
- Aslanov, M. (2025, 2 Ічня). Chomu Kreml atakuie Azerbaidzhan [Why Is the Kremlin Attacking Azerbaijan?]. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/world/chomu-rosiya-atakuye-azerbaydzhan-ekspert-dav-poyasnennya-13055955.html>
- Azernews. (2022, 1 November). *Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation*. <https://www.azernews.az/nation/201642.html>
- Bezp'iatchuk, Zh. (2025, 8 Ічня). Rosiia posyliue svoiu bazu u Virmenii. Dlia koho tse mozhe buty zahrozoiu [Russia Is Strengthening Its Military Presence in Armenia. Who Might This Pose a Threat to?]. *BBC Ukraina*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn7dkg7y67lo>
- Britannica. (2025). *Nagorno-Karabakh*. <https://www.britannica.com/place/Nagorno-Karabakh>
- Brzezinski, Z. (1991). The Consequences of the End of the Cold War for International Security. *The Adelphi Papers*, 32(265), 3—17. <https://doi.org/10.1080/05679329108449071>
- Busini, C. (2025, 28 July). From Karabakh to Yerevan: Post-conflict democratization in Armenia. *Caucasus Edition. Journal for Conflict Transformation*. <https://caucasusedition.net/from-karabakh-to-yerevan-post-conflict-democratization-in-armenia>
- Candiago, L. (2022, 24 August). Russia's Approach to Frozen Conflicts, Studying the Past to Prevent the Future. *Center for International Relations and Sustainable Development*. <https://www.>

- cirsd.org/en/young-contributors/russias-approach-to-frozen-conflicts-studying-the-past-to-prevent-the-future
- Center for Preventive Action. (2025, 18 February). Tensions Between Armenia and Azerbaijan. *Global Conflict Tracker*. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict>
- Chawryło, K., & Bartosiewicz, M. (2023, 5 October). Russia Seals the Demise of Nagorno-Karabakh. *Centre for Eastern Studies*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-10-05/russia-seals-demise-nagorno-karabakh>
- Cheterian, V. (2023). Crisis to Watch 2024: Armenia-Azerbaijan. *IPSI*. <https://www.ispionline.it/en/publication/crisis-to-watch-2024-armenia-azerbaijan-157858>
- Civil.ge. (2023, 25 September). *Georgia-Azerbaijan Land Border to Remain Closed until 2024*. <https://civil.ge/archives/560808>
- Cornell, S. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Routledge.
- Croissant, M. P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Praeger.
- De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York University Press.
- Droin, M., Dolbaia, T., & Edwards, A. (2023, 22 September). A Renewed Nagorno-Karabakh Conflict: Reading Between the Front Lines. *Center for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/renewed-nagorno-karabakh-conflict-reading-between-front-lines>
- Fraizer, S. (2006, 14 December). Nagorno-Karabakh: between vote and reality. *open Democracy*. https://www.opendemocracy.net/en/nagorno_reality_4184jsp/
- Grant, T. D. (2017). Frozen Conflicts and International Law. *Cornell International Law Journal*, 50(3), 361—414. <https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1>
- Hedenskog, J. (2023). *The Armenian Dilemma after Azerbaijan's September Attack on Nagorno-Karabakh*. *Stockholm Centre for Eastern European Studies. Report No. 14*. SCEEUS. <https://sceeus.se/en/publications/the-armenian-dilemma-after-azerbajians-september-attack-on-nagorno-karabakh/>
- Hovannisian, R. G. (1971). *The Republic of Armenia* (Vol. I). University of California Press.
- Human Rights Watch. (1994). *Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*. *HRW Report*.
- Kucera, J. (2024, 7 August). A Constitutional Amendment That Could Lead To Peace Between Armenia And Azerbaijan. *RFE/RL*. https://www.rferl.org/a/armenia-constitution-azerbaijan-nagorno-karabakh/33068045.html?utm_source=chatgpt.com
- Lieberman, B. (2006). *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*. Ivan R. Dee. <https://doi.org/10.5771/9781442230385>
- Light, F., & Bagirova, N. (2025, 13 March). Armenia says it is ready to sign peace agreement with Azerbaijan. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/armenia-says-it-is-ready-sign-peace-agreement-with-azerbaijan-2025-03-13>
- Meduza. (2023, 16 oktjabrja). Il'ham Aliev v Stepanakerte [Ilham Aliyev in Stepanakert] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7u9wt-NO6QI&t=12s>
- Meduza. (2025, 29 ijunja). *V Ekaterinburge proshli massovye zaderzhanija predstavitelej azerbajdzhanskoj diaspory iz-za ubijstva dvadcatiletnej davnosti* [Mass Arrests of Members of the Azerbaijani Diaspora Took Place in Yekaterinburg Over a Murder That Happened Twenty Years Ago]. <https://meduza.io/feature/2025/06/29/v-ekaterinburge-proshli-massovye-zaderzhanija-predstaviteley-azerbaydzhanskoj-diaspory-iz-za-ubiystva-dvadtsatiletney-davnosti>
- Min Kim, S., & Price, M. L. (2025, 9 August). Leaders of Armenia and Azerbaijan shake hands and sign deal at White House peace summit. *AP News*. <https://apnews.com/article/donald-trump-white-house-armenia-azerbaijan-069379e9c4a058c96af38afb4684829>
- News.am. (2025, 24 February). *France Envoy to Armenia: International Community Reaction Was Inadequate Regarding Karabakh Population*. <https://news.am/eng/news/868305.html>
- per Concordiam Staff. (2020). Post-Soviet Frozen Conflicts. The World Continues to Seek Peaceful Settlements of Regional Stalemates. *per Concordiam*, 1(2), 42—47.

- Popov, A. (2025, 3 lipnia). Naivyshchi stavky: shcho stoit za konfliktom Kremliya ta Baku [High Stakes: What Lies Behind the Conflict Between the Kremlin and Baku]. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/world/nayvishchi-stavki-shcho-stojit-za-konfliktom-kremliya-ta-baku-13057050.html>
- Ramani, S. (2023a, 25 October). How the End of Nagorno-Karabakh Will Reshape Geopolitics. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2023/10/25/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-turkey-iran-russia-europe/>
- Report. (2025, 19 ijulja). *Il'ham Aliyev posovetoval ukraincam ne mirit'sja s okkupaciej* [Ilham Aliyev advised Ukrainians not to accept the occupation]. <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/ilham-aliyev-posovetoval-ukraincam-nikogda-ne-smiryajtes-s-okkupaciej/>
- RFE/RL. (2023, 21 September). *Top Russian Officer Among Troops Killed During Azerbaijan's Attack On Nagorno-Karabakh*. <https://www.rferl.org/a/top-russia-navy-officer-killed-azerbaijan-nagorno-karabakh/32602846.html>
- Russkaja sluzhba Bi-bi-si. (2024, 30 dekabnja). *Krushenie samoleta AZAL: pomogli li izvinenija Putina i kak v Azerbajdzhane izmenilos' otnoshenie k Rossii* [The AZAL Plane Crash: Did Putin's Apology Help, and How Has Azerbaijan's Attitude Towards Russia Changed?]. *BBC News Russkaja sluzhba*. <https://www.bbc.com/russian/articles/c4gwyddgzg4o>
- Ryzhko, K., & Sabirova, Z. (2025, 20 August). Stability Brings Profits: How the Armenian-Azerbaijan Peace Deal Could Transform the Region's Economy. *Caspian Policy Center*. <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/stability-brings-profits-how-the-armenian-azerbaijan-peace-deal-could-transform-the-regions-economy>
- Seferian, N. (2023, 27 September). Azerbaijan's Use of Force in Nagorno-Karabakh Risks Undermining Key International Norms, Signaling to Dictators That Might Makes Right. *The Conversation*. <https://theconversation.com/azerbajjans-use-of-force-in-nagorno-karabakh-risks-undermining-key-international-norms-signaling-to-dictators-that-might-makes-right-214440>
- Suny, R. G. (1993). *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*. Indiana University Press.
- Swietochowski, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. Columbia University Press.
- The Prime Minister of the Republic of Armenia. (2024, 13 November). No Article of the Constitution of Armenia Contains Any Direct or Indirect Reference to Nagorno-Karabakh. *Prime Minister*. https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2024/11/13/Nikol-Pashinyan-Speech/?utm_source=chatgpt.com

Надійшла: 22.01.2026

Прорецензовано: 22.03.2026

Прийнято до друку: 05.04.2026

Оприлюднено: 30.06.2026

Csilla Fedinesc,
PhD,
Senior Research Fellow,
ELTE Centre for Social Sciences (Hungary)

NAGORNO-KARABAKH AS AN EXAMPLE
OF RESOLVING A “FROZEN CONFLICT”: GEOPOLITICAL,
LEGAL, AND HUMANITARIAN CONSEQUENCES

The article provides a comprehensive study of the process of resolving the “frozen conflict” in Nagorno-Karabakh, offering a detailed analysis of its geopolitical, legal, and humanitarian consequences. Particular attention is paid to the period following the breakup of the USSR, when the influence of international actors such as Russia, Turkey, Iran, the EU and the US significantly impacted the conflict’s dynamics. The article also examines the historical background of territorial disputes. The analysis covers legal issues, particularly those relating to sovereignty and territorial integrity, as well as the protection of the rights of local ethnic minorities in accordance with international and humanitarian law. Examples of ceasefire violations, the Lachin corridor blockade, and violence against the civilian population are examined in order to illustrate the limited effectiveness of legal mechanisms in the absence of political will of the parties involved and international control. In the humanitarian dimension, the article focuses on the mass emigration and forced displacement of over 100,000 people, which has led to a socio-economic crisis. Additionally, the article examines the evolution of diplomatic processes, the involvement of international actors — including Russia and the United States — and the consequences of the escalating conflict between Azerbaijan and Russia from 2024 to 2025. This conflict resulted in civilian casualties and the detention and persecution of Azerbaijanis in the Russian Federation. The study pays particular attention to assessing the prospects for the further normalization of relations between Armenia and Azerbaijan, including the resolution of territorial disputes and border security issues. The paper provides an analytical overview of the issues that remain unresolved after the end of Nagorno-Karabakh’s de facto independence, and outlines the importance of territorial sovereignty in maintaining the existing international order.

Keywords: Nagorno-Karabakh, “frozen conflict”, international humanitarian law, geopolitics, human rights, post-conflict reconstruction, regional security, international assistance.